

Maalaistyttöjen ponnahduslauta

Kotiapulaiset Helsingissä 1950–70-luvuilla

Pro gradu -tutkielma

Minna Hilska

Helsingin yliopisto

Humanistinen tiedekunta

Filosofian, historian, kulttuurin

ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen ja Pohjoismaiden historia

9.6.2017

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty		Laitos – Institution – Department	
Humanistinen tiedekunta		Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author			
Minna Hilska			
Työn nimi – Arbetets titel – Title			
Maalaistytöjen ponnahduslauta. Kotiapulaiset Helsingissä 1950–70-luvuilla.			
Oppiaine – Läroämne – Subject			
Suomen ja Pohjoismaiden historia			
Työn laji – Arbetets art – Level		Aika – Datum – Month and year	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages
Pro gradu -tutkielma		Kesäkuu 2017	70
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Kotiapulaisen työ oli tyypillinen ammatti maaseudulta Helsinkiin muuttaneiden nuorten naisten parissa vielä 1950-luvulla. Ammatti kuitenkin katosi miltei kokonaan Suomesta 1970-luvun kuluessa. Pro gradu –tutkielmassani tarkastelen sotien jälkeisten vuosikymmenien kotiapulaisuutta Helsingissä. Pääasiallisena lähdeaineistona käytän muistietoa. Keskeisiksi teemoiksi nousevat kotiapulaisina työskennelleiden naisten kohdalla heidän kokemuksensa luokasta, maalaisuudesta ja naiseudesta. Nämä kolme kategoriaa eivät erikseen riitä selittämään kotiapulaisten asemaa helsinkiläisessä kaupunkiympäristössä ja heidän ylä- ja keskiluokkaa edustavissa isäntäperheissään. Luokka, maalaisuus ja naiseus muodostavat risteämän, intersektion, ja saavat siten erilaisia merkityksiä suhteessa toisiinsa. Näin ollen esimerkiksi kotiapulaisten naiseus määrittyi ulkopuolisten silmissä ennen kaikkea työväenluokkaisuuteen tai maalaisuuteen liitettyjen stereotyyppien kautta. Suomalainen kirjallisuus ja viihdeteollisuus ovat olleet luomassa stereotyyppistä kuvaa palvelusväestä ja kotiapulaisista jo 1900-luvun alusta lähtien. Tämän tutkielman kotiapulaiset törmäsivät usein näihin ennakkoluuloihin.</p> <p>Tärkeäksi teemaksi kotiapulaisina työskennelleiden naisten kohdalla nousee ennen kaikkea koulutuksen merkitys. Mahdollisuudet jatko-opintoihin kansakoulun jälkeen olivat syrjäseuduilla heikot 1950–60-luvuilla. Sotien jälkeinen kotiapulaisuus Suomessa näyttäytyy pitkälti keinona päästä kaupunkien jatkuvasti laajenevan opintotarjonnan pariin. Asuntopulasta kärsivässä pääkaupungissa kotiapulaisena työskentely tarjosi maalta muuttaneille tytöille toimeentulon lisäksi asunnon. Työnantajat ymmärsivät tilanteen viimeistään 1960-luvulla ja houkuttelivatkin tyttöjä kotiapulaisiksi usein mahdollisuudella opiskella iltaisin. Ylempää luokkaa edustava isäntäväki myös kannusti kotiapulaisiaan opiskelemaan. Kotiapulaisuus toimi läpikulkumattina maalta kaupunkiin muuttaneiden tyttöjen parissa. 40-luvulla syntynyt sukupolvi ei suunnitellut jäävänsä alalle pitkään ja sitä pidettiin yleisesti alhaisen statuksen ammattina.</p> <p>Sodat ja niiden jälkeiset laajat ja nopeat yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja taloudelliset muutokset loivat eri sukupolvien välille hyvin erilaiset odotushorisontit ja elämäkokemukset. Kotiapulaisten kohdalla tarkastelen sukupolvien välistä eroa 1900-luvun alussa syntyneiden <i>vanhojen uskollisten</i> ja 1940-luvulla syntyneiden <i>nuorten likkojen</i> kautta. Lapsettomat ja naimattomat <i>vanhat uskolliset</i> edustivat ideaalia kuvaa ahkerista ja lojaaleista kodin hengettäristä, jotka viettivät lähes koko elämänsä isäntäperhettään palvellena. Heitä pidettiin usein perheenjäsenenä, mikä hämärsi perinteistä työntekijä–työnantaja-suhdetta. Nuorempi kotiapulaispolvi aiheutti sen sijaan usein huolestuneisuutta työnantajissa. Helsingin tarjoamat nuorison huvitukset ja nuorten naisten kiinnostuminen ikäisistään miehistä sai perheenemännät epäilemään apulaistensa sitoutumista työhönsä. Nuorempaa polvea syytettiin myös nöyryyden puutteesta. Alati vähenevä joukko nuoria naisia oli valmis ottamaan perinteisen kotiapulaisten paikan 1970-luvulle tultaessa. Laajeneva naisvaltainen palvelusektori tarjosi houkuttelevamman työpaikan nuorille naisille ja kotiapulaisten ammatti hiipui 70-luvun aikana.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords			
kotiapulainen, luokka, maalaisuus, stereotypia, intersektio, 1950-luku, 1960-luku, Helsinki, muistitietotutkimus			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited			
Keskustakampanin kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1. Aiempi tutkimus ja lähdeaineisto	4
1.2. Metodi – Muistitietotutkimus	5
1.3. Teoria – luokka ja representaatiot	8
2. Kuka oli kotiapulainen?	13
2.1. Kotiapulaisen muotokuva	13
2.2. Se tavallinen tarina	15
2.3. Koulutuksen merkitys	19
3. Työväenluokkaisuus	22
3.1. Eristyksissä elävä ammattikunta	22
3.2. Kotiapulaiset ja samastuminen työväenluokkaan	24
4. Maalaisuus	29
4.1. Palvelukseen halutaan kiltti maalaistyttö	29
4.2. Ulkopuolisuuden tunne kaupungissa	31
5. Naiseus	33
5.1. Maalaistollo vai vaarallinen viettelijätär?	33
5. 2. Naimattomat nuoret naiset?	40
6. Kulttuurinen pääoma ja symbolinen väkivalta	42
6. 1. Ikkuna parempiin piireihin	42
6. 2. Kokemukset symbolisesta väkivallasta	46
6.3. Turmeltunut kaupunkilaisyläluokka	49
7. Erilaiset kotiapulaissukupolvet	52
7.1. Vanhat uskolliset ja ”perheenjäsenyys”	52
7.2. Nuoret likat ja ammatin hiipuminen	58
8. Johtopäätökset	61
Liitetaulukko: Hesperiankadun kotiapulaiset 1950–1978	64
Lähdeluettelo	66

1. Johdanto

Vielä viisikymmentä vuotta sitten suomalaisissa varakkaampien perheiden kodeissa saattoi asua nainen, jonka tehtävänä oli huolehtia kodin siisteydestä, perheenjäsenten ruokailuista sekä perheen lasten, vanhusten tai sairaitten hoidosta. Useimmissa tapauksissa tämä nainen, kotiapulainen, oli lähtöisin maaseudun köyhimmästä väestönosasta. Tässä tutkimuksessa kaupunkilaiskoti toimi näyttämönä kahden kulttuurin kohtaamiselle. Maaseudun työväenluokkaisuus kohtasi kaupunkilaisen porvarillisuuden. Juuri tämä kotiapulaisen tausta, jossa sekoittui kotiseutu ja luokka, toimi merkittävänä erona isäntäperheeseen. Tämä ero oli enemmän sääntö kuin poikkeus 1900-luvulla.¹ Siten kertomus kotiapulaisuudesta on kertomus suomalaisen yhteiskunnan kerrostuneisuudesta ja eriarvoisuudesta.

Kotiapulaisen ammatti määriteltiin laissa vuonna 1949 seuraavasti: *Kotiapulainen on henkilö, joka korvausta vastaan on sitoutunut tekemään pääasiassa kotitaloustyötä työnantajan kodissa.*² Erotuksena esimerkiksi päiväapulaisesta kotiapulainen pääsääntöisesti asui työnantajaperheensä kodissa. Tässä tutkimuksessa keskityn nimenomaan näihin isäntäperheen luona asuviin työntekijöihin eli kotiapulaisiin. Kotiapulaisen lisäksi näistä perheessä asuvista työntekijöistä käytettiin usein myös nimityksiä *sisäkkö*, *taloudenhoitaja*, *lastenhoitaja* tai *keittäjä*, riippuen heidän työnsä pääasiallisesta sisällöstä. Lisäksi vanhakantaista sanaa *palvelija* saattoi vielä näkyä 1950-luvulla. Itsestään puhuessaan monet kotiapulaiset käyttivät maaseudun naispuoliseen palvelusväkeen viittaavaa nimitystä *piika*, jolla he viittasivat yleensä työhönsä ja asemaansa väheksyvässä merkityksessä. *Kotiapulaisen* lisäksi itse käytän tässä tutkimuksessa usein lyhennettyä nimitystä *apulainen*.

Kotiapulaiset olivat tyypillisesti naimattomia ja lapsettomia nuoria naisia, jotka viettivät ammatissaan vain muutamia kuukausia. Naimisiinmeno tai lapsen saanti yleensä lopettivat työsuhteen. Pieni osa kotiapulaisina toimineista naisista jäi kuitenkin ammattiinsa ja isäntäperheeseen vuosikymmeniksi, osa jopa kuolemaansa asti. He

¹ 1900-luvulla palvelijoiden ja kotiapulaisten taustat poikkesivat säännönmukaisesti isäntäperheen taustasta kun aihetta tarkastelee länsimaissa. Niissä maissa, joissa oli entuudestaan merkittävä etninen vähemmistö tai joihin suuntautui laajaa maahanmuuttoa, kotiapulaiset olivat taustaltaan eri etnistä ryhmää kuin työnantajansa. Yhdysvaltain eteläosissa valkoisten ylemmän luokan perheiden kotia ja lapsia hoiti yleensä afroamerikkalainen nainen ja pohjoisissa osavaltioissa usein Irlannista muuttanut nuori tyttö. Samoin englantilaisista kodeista huolehti monissa tapauksissa irlantilaiset naiset. Monissa muissa Euroopan maissa, kuten esimerkiksi Ruotsissa, Belgiassa ja Kreikassa, palvelijat ja kotiapulaiset olivat Suomen tavoin maalta muuttaneita köyhempien perheiden tyttöjä. Bras 2003; Hantzaroula 2004; Moring 2004; Sharpless 2010; Walter 2004.

² Kotiapulaislaki 1/ 1949, 1§.

pysyivät koko ikänsä naimattomina ja lapsettomina, ja heistä tuli eräänlaisia perheenjäseniä työnantajilleen. Näitä harvalukuisia mutta idealisoituja kotiapulaishahmoja kutsun tässä tutkimuksessa *vanhoiksi uskollisiksi*.

Kuinka homogeeninen suomalainen kotiapulaishuokka oli 1900-luvun puolivälin jälkeen? Tässä tutkielmassa aion selvittää, minkälaisen ryhmän Helsingissä 1950–70-luvuilla työskennelleet kotiapulaiset muodostivat. Tämän lisäksi keskityn tutkimaan, minkälaisia kokemuksia luokka, maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden vastakohtaisuudet sekä sukupuoli tuottivat näille kotiapulaisille. Tämän kysymyksen yhteydessä näen tärkeäksi tarkastella myös vallitsevan kulttuurin tuottamia representaatioita, tapoja esittää, kotiapulaiset. Kotiapulaisiin liittyvät stereotypiat kiinnittyivät yleensä juuri kolmeen edellä mainittuun erontekoon: työväenluokkaisuuteen, maalaisuuteen sekä naiseuteen. Näillä erotteluilla kotiapulaishuokasta oli mahdollista tehdä ”toinen”, hahmo, jolle osoittaa ylä- ja keskiluokkaisen kaupunkilaishuokan hoidon likaisimmat ja puuduttavimmat tehtävät. Edellä mainittujen kolmen eronteen lisäksi tarkastelen kotiapulaishuokkaa sukupolven käsitteen kautta; onko vanhemman ja nuoremman kotiapulaishuokan välillä löydettävissä joitain eroja esimerkiksi asenteiden tai elämäntavan kohdalla? Entä millaisia representaatioita näihin sukupolviin liitettiin?

Olen päättänyt tarkastelemaan Helsingissä asuvia kotiapulaisia 1950–70-luvuilla. Ajallisen rajauksen alku sijoittuu sotavuosien jälkeiseen aikaan, jolloin suomalainen yhteiskunta koki suuria muutoksia; sotaväki oli kotiutunut rintamalta, Karjalan evakot asutettu ympäri Suomea sekä ennennäkemätön taloudellinen kasvu ja suomalaista yhteiskuntaa voimakkaasti muovanneet sosiaalipoliittiset uudistukset olivat aluillaan. Ennen kaikkea sotien jälkeen voimistunut maaltamuutto, joka oli osa suurta rakennemuutosta, on leimallinen tämän tutkimuksen aiheelle. Rajauksen loppupää taas osuu yhteen kotiapulaishuokan hiipumisen kanssa; 1980-luvun puolelta on enää hankala löytää esimerkkejä, joissa kotiapulaishuokana työskennelleet naiset asuivat isäntäperheensä taloudessa.³

Helsinki toimii erinomaisena paikkana tutkittaessa sotien jälkeistä maaltamuuttoa sekä kahden hyvin erilaisen sosiaaliryhmän ja heidän kulttuuriensa kohtaamista. Helsingin vetovoima pääkaupunkina oli sotien jälkeen suuri. Monet maaseudun nuoret halusivat lähteä opiskelu- ja työpaikkoja tarjoavaan Helsinkiin. Pääkaupunki edusti monille

³ Näyttäisi siltä, että kotiapulaishuokkaa olisi tehnyt paluun Euroopassa ja jossain määrin myös Suomessa 2000-luvun puolella. Tilanne on siinä mielessä erilainen kuin 50–70-luvuilla, että nykyiset kotiapulaiset ovat useimmiten köyhemmistä maista tulleita maahanmuuttajanaisia. Rahikainen 2006b, 247–249. Kts. myös MeNaisten artikkeli vuodelta 2012 http://www.menaisten.fi/artikkeli/ajankohtaista/kotiapulainen_filippiineilta. Viitattu 26.4.2017.

jännittävää kaupunkielämää kulttuuritapahtumineen. Helsingissä myös asui runsaasti virkamiehiä sekä muuta keski- ja yläluokkaa edustavia kaupunkilaisperheitä, joilla oli perinteisesti ollut tapana palkata palvelusväkeä. 1950–70-lukujen Helsinki tarjoo paikkana hedelmällisen lähtökohdan tarkastella työväenluokan ja ylempien luokkien sekä toisaalta maalaisuuden ja kaupunkilaisuuden kohtaamista.

Suomessa kotiapulaisen ammatti oli jatkumoa esiteollisen ajan patriarkaalisen suhteen määrittämästä palvelijan ammatista, jonka juuret taas voidaan jäljittää keskiaikaiseen orjuuteen Ruotsin valtakunnassa.⁴ Tämä kotiapulaisen ammatin genealogia selittää osittain ammattiin 1900-luvulla liittyvää stigmaa. Palvelusväen historiassa on kuitenkin ollut myös pitkiä ajanjaksoja 1500–1700-luvuilla, jolloin ammatti ei ole leimannut kantajaansa samoin kuin myöhempinä aikoina.⁵ Siirryttäessä sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskuntaan 1900-luvun vaihteessa *palvelija* alkoi hiljalleen muuttua *kotiapulaiseksi*. Palvelija-nimitys koettiin vanhanaikaiseksi ja alentavaksi nimitykseksi ja ammatin yleistä arvostusta koetettiin nostaa vaihtamalla ammatinimikettä. Uuden nimityksen tarkoitus oli myös tuoda esiin aiempaa ammattimaisempaa suhdetta työntekijän ja työnantajan välillä. Uudissanaa kotiapulainen pyrittiin käyttämään viranomaisjulkaisuissa jo 20-luvun lopulta lähtien mutta termi vakiintui yleisesti vasta sotien jälkeen.⁶

Ennen 1800-lukua palvelusväki Luoteis-Euroopassa ei välttämättä eronnut sosiaaliselta taustaltaan isäntäväestään. Palvelijana toimiminen vieraassa perheessä kuului osana monien nuorten miesten ja naisten elämänsäkaaren lapsuuden kodista muuttamisen jälkeen ja ennen oman perheen ja kodin perustamista.⁷ Palvelusala alkoi enenevissä määrin naisistua, maalaistua ja työväenluokkaistua 1800-luvun kuluessa, ja se muodostui yleisesti marginaaliryhmien ammatiksi. Samalla palvelijan ammatti myös stigmatisoitui.⁸ Edellä mainitut kolme marginalisointia ja stigmaa tuottavaa kategoriaa ovat myös tämän tutkimuksen keskiössä ja kuvastavat hyvinkin tarkkaan sitä ihmisryhmää, joka toimi kotiapulaisen ammatissa sotien jälkeisessä rakennemuutosta läpi käyvässä Suomessa.

Analysoidessaan 1980-luvun ranskalaista yhteiskuntahierarkiaa Pierre Bourdieu on kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka alimmat positiot on varattu yleensä maahanmuuttajanaisille, joiden yksi yleisimmistä ammateista on juuri kotiapulaisuus.

⁴ Lahtinen 2006, 35; Rahikainen 2006a, 9–18.

⁵ Kts. esim. Rahikainen 2006a, 21–22; Moring 2004, 43; McIsaac Cooper 2004, 277–280.

⁶ Rahikainen 2006b, 228.

⁷ ”*life-cycle service*”, Laslett 1965, 4. Kts. myös Lahtinen 2006, 35.

⁸ McIsaac Cooper 2004, 280; Sarti 2008, 80.

Bourdieuun mukaan ammatissa yhdistyvät kaksi asiaa, jotka tyypillisesti varattu naisille ja on nähty liittyvän heidän rooliinsa ja tehtäviinsä; palvelu ja koti.⁹ Kotiapulaisen ammatin stigmatisoivaa luonnetta määrittää kaiken edellä mainitun lisäksi vielä sen ”totaalinen luonne”¹⁰; isäntäperheensä taloudessa asuvalla apulaisella ei ollut käytännössä tarkasti rajattua omaa vapaa-aikaa vaan hän oli kutsuttavissa työhön tarpeen vaatiessa. Lisäksi kotiapulaisella ei myöskään aina ollut omaa henkilökohtaista tilaa vaan hän saattoi nukkua esimerkiksi perheen lasten huoneessa. Lisäksi apulainen ei yleensä saanut tuoda taloon omia vieraitaan. Työnantajalla saattoi myös olla tarkkojakin vaatimuksia suhteessa kotiapulaisen ulkoiseen olemukseen kuten hygieniaan tai pukeutumiseen. Isäntäperheen taloudessa oli eletävä ja käyttäydyttävä heidän määrittelemien ja usein myös luokkasidonnaisten sääntöjen ja tapojen mukaisesti.¹¹

1.1. Aiempi tutkimus ja lähdeaineisto

Kiinnostus kotiapulaisiin on virinnyt suomalaisten historiantutkijoiden parissa laajemmin vasta 2000-luvulla.¹² Tätä seikkaa selittää osaltaan se, että kotiapulaisuutta ei nähty historiallisena ilmiönä ennen kuin se oli lähestulkoon kadonnut, mikä tapahtui 1980-luvulle tultaessa. Palvelusväen tutkimus Suomessa on painottunut 1600–1800-luvuille ja tutkimuksessa on ollut vahva sosiaalishistoriallinen painotus. Kulttuurihistoriallisissa tutkimuksissa palvelijoita ja kotiapulaisia on käsitelty lähinnä ylempien luokkien mielikuvista käsin selittämällä keskiluokkaista identiteettiä palvelusväen avulla.¹³ Sotien jälkeistä kotiapulaisuutta on tutkittu melko vähän Suomessa. Marjatta Rahikainen on tutkinut melko yleisellä tasolla mutta laajoja lähdeaineistoja käyttäen kaupungeissa työskennelleitä kotiapulaisia 1900-luvulla.¹⁴

Vuosina 2004–2005 Suomen Kirjallisuuden Seura järjesti keruukilpailun kotiapulaismuistoista, johon osallistui 379 vastaajaa. Tästä aineistosta olen kerännyt 69 henkilön muistelua, jotka koskevat Helsingissä 1950–80-luvuilla kotiapulaisina

⁹ Bourdieu 1989, 108.

¹⁰ Hantzaroula 2004, 382.

¹¹ Kts. esim. Paananen 1970, 52–86; Rahikainen 2006, 236–245; SKS KRA Kotiapulaiset 1559, 1624 & 1762. 2004–2005.

¹² Kts. *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toimittaneet Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen. SKS. Helsinki 2006. Teos sisältää kahdeksan suomalaistutkijan kirjoittamia artikkeleita palvelusväen historiasta Suomessa aina keskiajalta 1900-luvulle.

¹³ Melkas 2009.

¹⁴ Rahikainen 2006.

työskennelleitä naisia. Muistelijoina toimivat entiset perheenemännät, isäntäperheiden lapset, isäntäperheiden tai kotiapulaisten tuttavat tai sukulaiset sekä itse entiset kotiapulaiset. Myös Rahikainen viittaa muutamassa kohdassa tähän lähdeaineistoon mutta systemaattista historiantutkimusta sotien jälkeisestä kotiapulaisuudesta ei tämän aineiston perusteella ole tehty. Kotiapulaisten omakohtaiset kertomukset auttavat valottamaan ammatin tuottamia kokemuksia, jotka liittyivät sopeutumiseen kaupunkilaisiin keski- ja yläluokan perheisiin. Lisäksi muistelut tuovat esiin sitä, missä määrin luokan kokemus määritteli suhdetta isäntäperheeseen.

Muistitietoaineiston lisäksi selvitän yhden töölöläisen kerrostalon asukasluetteloiden sekä Helsingin poliisilaitoksen osoiterekisterin avulla Hesperiankatu 32:ssa asuneiden kotiapulaisten taustaa sekä sosiaalista liikkuvuutta 1950–70-luvulla.¹⁵ Olen valinnut kerrostalo-osakeyhtiön satunnaisesti Helsingin kaupunginarkiston taloyhtiöiden luettelosta. Näiden Helsingin kaupunginarkiston aineistojen avulla on mahdollista jossain määrin tarkastella apulaisten myöhempiä ammatteja ja avioitumista, joiden avulla voi pohtia, missä määrin kotiapulaisena työskentely vaikutti hänen myöhempään yhteiskunnalliseen asemaansa. Kotiapulaisiin liittyvien stereotyyppien tarkastelussa käytän avukseni lisäksi Helsingin työnvälitystoimiston työnhakukortteja¹⁶ sekä *Suomisen perheen* elokuvia ja suomalaista kaunokirjallisuutta.¹⁷

1.2. Metodi – Muistitietotutkimus

*”Tämä kirjoitelma paljastaa ruosteisen taidon, on hirveästi virheitä. Ei ollut edes helppo miettiä menneitä eikä tästä mitenkään ilmene kokonaiskuva kaikista menneistä vuosikymmenistä erilaisine tehtävineen. Luultavasti kirjoitin myös kovin subjektiivisia kokemuksia. Pintaraapaisuksi jää.”*¹⁸

*”Aika kulta muistot ja vielä nopeammin poistaa rankan urakan mahdollisesti aiheuttamat lihaskivut, jäljelle jää vain huumorin sävyttämä kuva ja hyvä mieli itsestä selviytyjänä.”*¹⁹

Suomen Kirjallisuuden Seuran järjestämään kilpakeruukyselyyn vastanneet entiset kotiapulaiset pohtivat tuottamansa aineiston objektiivisuutta ja muistin valikoivuutta. Nämä pohdinnat ovat keskeisiä myös historiantutkijan kannalta silloin, kun hän käyttää

¹⁵ HKA Asunto-osakeyhtiö Hesperiankatu 32, Asukasluettelo 1950–1960 & 1961–1978.

¹⁶ HKA; Työnvälitystoimisto; Taloustyön osasto; Työnhakemuskortit 1952–1960.

¹⁷ Tervapää: *Juurakon Hulda* (1937); Hämäläinen: *Säädylinen murhenäytelmä* (1941); Oksanen: *Punakettuhattu* (1961).

¹⁸ SKS KRA Kotiapulaiset 510. 2004–2005.

¹⁹ SKS KRA Kotiapulaiset 1464. 2004–2005.

lähteenään muistitietoaineistoa. Vastausten löytäminen tässä tutkielmassa esittämiini kysymyksiin edellyttää kuitenkin juuri niitä *subjektiivisia kokemuksia*, jotka ensimmäinen muistelijä mainitsee. Näiden kokemusten avulla pyrin selvittämään, millä tavalla kotiapulaiset kokivat oman asemansa maalaistytteinä varakkaammissa kaupunkilaisperheissä ja millaisia merkityksiä he antoivat näille kokemuksille. Sosiaalisen todellisuuden kokemuksellisuutta koskevia kysymyksiä pohdittaessa kaikista hedelmällisimpiä lähteitä ovat tutkittavien omiin kokemuksiin perustuvat lähdeaineistot kuten päiväkirjat, kirjeet sekä erilaiset haastattelut ja muisteluaineistot. Väitän, että ilman muistitiedon rikastuttamaa kuvaa ymmärryksemme ja tietomme tuhansien naisten elämästä kotiapulaisina olisi kovin paljon pinnallisempaa ja suppeampaa ja ennen kaikkea muiden kuin apulaisten itsensä kertomaa.

Historiantutkimus on menneisyyden konstruoimista erilaisista lähteistä. Tässä tutkimuksessa muistiedon osuus on keskeisin, minkä perusteella pro graduni voi luokitella kuuluvan osaksi muistitietotutkimuksen tai ”*muistitietohistorian*”²⁰ perinnettä. Muistitietoon perustuvaa tutkimusta ei ole aina pidetty luotettavana historiantutkijoiden piirissä. Muistitietotutkimuksen pioneerina Suomessa toiminut Jorma Kalela on kuvaillut, kuinka muistitietoa pidettiin monien historiantutkijoiden piirissä vain ”*epäluotettavana kertomuksena menneistä tapahtumista*”.²¹ Osittain juuri tämän kritiikin ansiosta muistitietotutkimuksen parissa jouduttiin pohtimaan tarkasti tietoteoreettisia ja metodologisia kysymyksiä suhteessa muistitiedon välittämään informaatioon. 1980-luvun kuluessa muistitietotutkimus kuitenkin vakiinnutti hiljalleen asemansa akateemisissa piireissä ja skeptisimmätkin tutkijat pitävät sitä vähintään historiallista tutkimusta täydentävänä lähdeaineistona ja metodina.²²

Pirjo Korkiakangas on pohtinut muisteluja lähdeaineistona ja korostaa niiden olevan ennemmin henkilökohtaisesti koetun todellisuuden tulkintoja kuin kertomuksia itse todellisuudesta.²³ Samaan näkemykseen viitaten Tytti Steel muistuttaa, että ”*muistitieto kertoo enemmän tapahtumien merkityksistä kuin itsessään historiallisista tapahtumista*”.²⁴ Niiden tiedonluonteesta huolimatta Steel kuitenkin puolustaa muistitiedon asemaa lähdeaineistona tapauksissa, joista ei ole saatavissa muita lähteitä tai jolloin pyritään luomaan uutta näkökulmaa jo tunnettuun ja tutkittuun aiheeseen.²⁵ Ulla-Maija Peltonen tuo niin ikään esiin totuuden ja merkityksen

²⁰ Kalela 2006, 74.

²¹ Kalela 2006, 74.

²² Kalela 2006, 67–83; Korkiakangas 2006, 123–124; Portelli 2006, 49–50.

²³ Korkiakangas 2006, 133.

²⁴ Steel 2013, 34. Merkityksen ja totuuden erottaminen toisistaan, kts. myös Peltonen 2006, 105.

²⁵ Steel 2013, 34.

käsitteiden toisistaan erottamisen tärkeyden tulkittaessa muistitietoa.²⁶ Yksittäisen henkilön kertomus ei siis niinkään kerro meille totuutta esimerkiksi tietystä historiallisesta tapahtumasta mutta se voi kertoa tapahtuman merkityksestä kokijalle itselle tai tämän yhteisölle.²⁷

Kalelan mukaan muistitietotutkimusta tehdessä oleellista on pitää mielessä kysymys muistelijan tietoisista tai tiedostamattomista motiiveista: ”*miksi informantti muistaa siten kuin muistaa ja kertoo siten kuin kertoo*”?²⁸ On siis tärkeää ottaa huomioon muistelijan henkilökohtaiset intressit arvioitaessa tiedon luonnetta ja luotettavuutta. Ateenassa työskennelleitä palvelijoita tutkinut Pothiti Hantzaroula käyttää omassa tutkimuksessaan muistitietoa ”oppaana sosiaaliseen identiteettiin”. Hantzaroula näkee muistitiedon tärkeänä lähteenä tutkittaessa identiteettiä ja tuo esiin, kuinka käsitys omasta itsestä ja suhteesta muihin rakentuu vuorovaikutuksessa henkilön oman menneisyyden kanssa. Muistelun prosessissa menneisyydestä valikoituvat ne kertomukset, jotka tukevat henkilön omaa identiteettiä.²⁹

Toisaalta ymmärrys muistin ja muistamisen mekanismeista auttaa tutkijaa pohtimaan näitä samoja lähdekriittisiä kysymyksiä. Muistamisen lisäksi on tarpeen pohtia myös unohtamisen ja torjunnan mekanismeja.³⁰ Korkiakangas myös muistuttaa, että muisti ei toimi varastona, missä muistot pysyisivät muuttumattomina, ja mistä ne voisi tarvittaessa nostaa esiin sellaisena kuin ne ovat sinne alun perin tallentuneet. Se sijaan ”*muisti on nykyisyydessä uudelleen realisoituvaa*”³¹, millä hän viittaa muistin tapaan rakentua aina uudelleen ja uudella tavalla kommunikaatiotilanteessa. Näin ollen muisti on lähempänä fiktiota kuin faktaa.³²

Muistaminen voidaan jaotella yksilölliseen ja kollektiiviseen muistiin. Peltonen näkee henkilökohtaisen muistin tunteisiin liittyvänä historiallisena kokemuksena ja kollektiivisen muistin taas harkittuun muistamiseen liittyvänä historiallisena tietoisuutena, jotka edellyttävät toisiaan huolimatta siitä, että ne ovat toisilleen vastakkaisia.³³ Tämä jako auttaa selittämään sitä, kuinka yksittäisten henkilöiden

²⁶ Peltonen 2006, 105.

²⁷ Poikkeuksena tästä toimii sellainen tapahtuma, jonka tapahtuman kulkua ovat olleet todistamassa useat henkilöt, joilta on jäänyt muistitietoa. Näitä muisteluita keskenään vertaamalla voidaan toki väittää jotakin itse tapahtuman todenperäisyydestä. Tässäkin tapauksessa on toki mahdollista, että suurin osa muisteliijoista jostain syystä muistaa ”väärin”. Mielenkiintoista silloin on, että miksi.

²⁸ Kalela 2006, 75.

²⁹ Hantzaroula 2004, 379.

³⁰ Korkiakangas 2006, 121; Peltonen 2006, 108.

³¹ Korkiakangas 2006, 128.

³² Korkiakangas 2006, 127–128; Peltonen 2006, 108.

³³ Peltola 2006, 108–109. Myös Korkiakangas tuo esille samanlaisen jaon henkilökohtaisen, omaelämäkerrallisen muistin ja kollektiivisen muistin välillä. Korkiakangas 2006, 129.

kertomukset tuntuvat joissain tapauksissa ikään kuin toistavan samaa tuttua tarinaa. Nämä stereotyyppiset kertomukset, ”*elämäntarinoiden muodot*”, ovat osaltaan osoituksena siitä, että ajatteluamme ja siten myös muistiamme ohjaavat kulttuuriset ja ideologiset rakenteet.³⁴ Henkilökohtaisesti koetut muistot on mahdollista uudelleen tulkita yhteisesti jaetun tietoisuuden avulla.

Jyrki Pöysä on pohtinut kirjoittamalla tuotetun ja haastatteluihin perustuvan muistitiedon analysoinnin eroja. Hän muistuttaa, että kirjoittaminen edesauttaa tietoisien minäkuvan luomista ja edistää aineiston fiktiivistä luonnetta. Tämä johtuu hänen mukaansa siitä, että kirjoittaminen on pitkä prosessi, jonka kuluessa on aikaa pohtia, mitä tarkalleen haluaa muiden tietävän, sekä reflektoida omia ajatuksiaan. Toisaalta informantin taipumus harmonisoida omia käsityksiään suhteessa haastattelijan ajatteluun on vähäisempää kirjoittamistilanteessa, joka koetaan yksityisempänä ja vähemmän vuorovaikutteisena.³⁵

1.3. Teoria – luokka ja representaatiot

Tämän tutkimuksen yhteydessä luokan käsite on keskeinen. Luokalla kuvataan yhteiskunnan sosiaalista kerrostuneisuutta. Luokka on tyypillisesti jaettu kolmeen kategoriaan; työväenluokkaan, keskiluokkaan ja yläluokkaan eli eliittiin. Luokka ei kuitenkaan ole aina selvärajainen vaan siirtymät luokasta toiseen ovat mahdollisia. Se, kuinka helppoa sosiaalinen nousu tai lasku on, riippuu paljon yhteiskunnallisesta tilanteesta. Suomessa sotien jälkeiset vuosikymmenet merkitsivät monille sosiaalista nousua nopean talouskasvun ja koulutusmahdollisuuksien laajenemisen myötä. Tämä tutkimus keskittyy työväenluokkaisen kotiapulaisen ja hänen ylä- tai keskiluokkaa edustavan isäntäperheen väliseen suhteeseen niinä viimeisinä vuosikymmeninä, joiden aikana kotiapulaisuus ilmiönä katosi lähes täysin Suomesta.

Luokka-asema on perinteisesti määritelty taloudellisten suhteiden perusteella. Marxilaisessa tutkimuksessa korostuvat tuotantosuhteet, jotka taas määrittelevät valta- ja omistussuhteita. Lähempänä tämän tutkimuksen lähestymistapaa on weberiläinen käsitys luokasta, jossa sen keskeinen määrittäjä on ammatti sekä koulutus- ja tulotaso. Weber korosti koulutuksen ja työkokemuksen mukana tuomia tutkintojen ja

³⁴ Peltola 2006, 76.

³⁵ Pöysä 2006, 230–231.

työkokemuksen merkitystä sekä sitä, kuinka ne vaikuttivat haltijansa sijoittumiseen yhteiskuntahierarkiassa.³⁶

Luokan tunnusmerkkejä ovat ammatin, koulutuksen ja varallisuuden lisäksi erilaiset elämäntapavalinnat. Niitä ei voi suoraan pitää luokan muodostumisen kriteereinä vaan ne ennemminkin heijastavat olemassa olevaa sosiaalista hierarkiaa ja toimivat eräänlaisina vaihdon välineinä statuskamppeiluissa. Ranskalaisen sosiologin Pierre Bourdieun ajattelussa käsitteet *pääoma* ja *distinktio* ovat keskeisiä hahmotettaessa modernin luokkayhteiskunnan kerrostuneisuutta. Pääoman lajeja ovat Bourdieun mukaan mm. taloudellinen, sosiaalinen, kulttuurinen ja symbolinen pääoma, joita ryhmät ja yksilöt pitävät hallussaan eriasteisesti ja, joista käydään kamppailua sosiaalisessa tilassa, *kentällä*. Nämä pääoman muodot ovat myös keskenään vaihdettavissa.³⁷ Kotiapulaisten asemaa ja sosiaalisen nousun mahdollisuutta tarkasteltaessa pääoman käsite vaikuttaa hedelmälliseltä välineeltä; lisäkö suhteet isäntäperheeseen ja heidän tuttavapiiriinsä apulaisen *sosiaalista pääomaa* eli millä tavoin hän saattoi hyötyä kontakteistaan ylempiin luokkiin?

Kulttuurisen pääoman ja maun yhteydessä tullaan toiseen keskeiseen käsitteeseen eli *distinktion*. Tällä Bourdieu tarkoittaa niitä erottautumisen tapoja, jolla ylemmät luokat pitävät yllä symbolisia rajoja suhteessa alempiin. Maku on subjektiivinen symbolisen väkivallan väline; ns. hyvällä maulla voidaan käydä kamppailua sosiaalisesta asemasta ja siten vallasta. Näin tulee paljastuneeksi maun todellinen luokkaluonne. Elämäntyyli ja maku ovat siis johdonmukaisia siten, että ne suurelta osin vastaavat luokkarakennetta, jota määrittää ammatti ja varallisuus. Tämä on niin kutsuttu homologieesi³⁸, kulttuurisen ja sosiaalisen rakenteen välinen vastaavuus, perustelee syytä kiinnittää huomiota makumieltymyksiin ja elämäntyyliävalintoihin tutkittaessa luokkarakenteita ja sosiaalista liikkuvuutta.³⁹

Bourdieun neljäs keskeinen pääoman muoto on *symbolinen pääoma*, jolla hän viittaa ominaisuuteen, josta usein myös puhutaan käsitteillä karisma tai arvovalta. Tätä pääoman muotoa on mahdollista hankkia kolmen aiemmin esitellyn pääoman avulla. Symbolisen pääoman tai vallan mukanaan tuoma arvovalta legitimoii haltijansa maun.

³⁶ Giddens 2009, 441; Kontula 2016, 16.

³⁷ Bourdieu 1989, 101–114; Moi 1999, 269–271.

³⁸ Bourdieun kyselytutkimus ranskalaisesta mausta 1960-luvulla tukee homologieesiä, jossa makumieltymykset ja elämäntyyli näyttävät määräytyneen yhteiskunnallisen aseman perusteella. Bourdieu 1989.

³⁹ Purhonen et al. 2014, 13–30.

Näin ollen hänen on mahdollista käyttää symbolista väkivaltaa; arvioida ja luokitella muita. *Habituksen* käsitteellä Bourdieu tarkoittaa tietynlaista yksilön olemusta, joka on sosiaalisesti tuotettu. Habitus kantaa mukanaan ja ilmentää muille ruumiillistuneita pääomia.⁴⁰ Esimerkkinä *kentästä* omassa tutkimuksessani toimii keskiluokkainen, kaupunkilainen isäntäperhe, jossa työskentelee maalta tullut kotiapulainen.

Luokka ei kuitenkaan ole ainoa kotiapulaisen yhteiskunnalliseen asemaan vaikuttava sosiaalinen kategoria eikä se siten yksistään selitä ammatissa toimineiden naisten sijoittumista sosiaaliseen arvoasteikkoon. Luokkaan sekoittuu muita hierarkioita tuottavia erotteluja. Näin ollen luokka voi toimia paremmin selittävänä tekijänä yhdessä kontekstissa kun taas toisessa kysymys luokasta tuntuu irrelevantilta. Tämän tutkimuksen kannalta tärkeiksi kategorioiksi nousevat luokan lisäksi apulaisen maalaisuus, naiseus ja ikä (nuoruus tai vanhuus) määrittelevät hänen positiotaan ja statustaan keskiluokkaisessa kaupunkilaisperheessä. Kysymys vaatii siten intersektionaalista lähestymistapaa. Intersektionaalisuudella tarkoitetaan erojen risteämistä. Intersektionaalisessa tutkimuksessa huomio suuntautuu ”*identiteettejä ja erontekoja tuottavien luokittelujen sekä niiden välisten, toisiinsa monimutkaisissa suhteissa olevien kytkösten kriittiseen tarkasteluun*”.⁴¹ Intersektionaalisessa tutkimuksessa on perinteisesti tutkittu moniperustaisesti marginalisoituja ryhmiä, kuten esimerkiksi työväenluokkaisia mustia naisia.⁴²

Beverley Skeggs on kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka naiseus saa voi saada erilaisia merkityksiä riippuen millä kentällä sitä tarkastellaan. Keskiluokkainen moraalinen (valkoinen) naiseus on legitiimiä ja voi toimia kulttuurisena pääomana kun taas työväenluokan naiseus usein kyseenalaistetaan moraalisesti. Skeggs kuitenkin muistuttaa, että vaikka naiseus voikin tietyissä tapauksissa toimia pääomana, se on yleisesti symbolisesti vähempiarvoisempaa kuin maskuliinisuus. Feminiinisyys on lopulta ennemminkin sääntelyn kohteena kuin vallankäytön mahdollistava ominaisuus.⁴³ Skeggs on tuonut esiin, kuinka nimenomaan kysymykset

⁴⁰”An old cabinetmaker’s world view, the way he manages his budget, his time or his body, his use of language and the choice of clothing are fully present in his ethic of scrupulous, impeccable craftsmanship and the aesthetic of work for work’s sake which leads him to measure the beauty of his products by the care and patience that have gone into them.” Bourdieu 1989, 173–174. Kts. myös Bourdieu 1989, 169–175, 291.

⁴¹ Karkulehto et al. 2012, 17.

⁴² Karkulehto et al. 2012, 18; Steel 2013, 13–15.

⁴³ Skeggs 2004, 16–17.

kunniallisuudesta (*respectability*) ovat keskeisiä brittiläisille työväenluokkaisille naisille.⁴⁴

On kuitenkin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, että sosiaaliset kategoriat saattavat eri konteksteissa, bourdieulaisittain erilaisilla kentillä, tuottaa kantajalleen eri tavoin pääomia. Toisin sanoen tietty ominaisuus saattaa toimia tietyssä tilanteessa etuna ja toisessa taas haittana. Tässä tutkimuksessa etenkin maalaisuus toimii juuri tällaisena kontekstisidonnaisena ja ambivalenttina kategoriana.

Edellä mainitut luokittelut (työväenluokkaluokka, maalaisuus, naiseus ja ikä) ovat keskeisiä identiteetin mutta toisaalta myös stereotyyppien rakennusosia. Tulenkin käsittelemään sitä, mikä oli kotiapulaisten oma suhde ammattiinsa, isäntäperheeseen ja kaupunkiin sekä toisaalta minkälaisena kotiapulainen näyttäytyi keskiluokalle. Stuart Hall on korostanut, kuinka identiteetti tunnistetaan eronteiden kautta. Hän myös ottaa huomioon intersektiot identiteetin muodostumisessa. Näin ollen identiteetit ovat ristiriitaisia niiden rakentuessa useista eri palasista.⁴⁵ Tarkastellessani kotiapulaisen (luokka)identiteettiä pidän hyödyllisenä Hallin muistutusta luokan kategorian rajoista:

*"Ihmiset eivät enää identifioi sosiaalisia intressejään yksinomaan luokkapohjaisesti. Luokka ei voi palvella diskursiivisena keinona tai mobilisoivana kategoriana, jonka kautta kaikki ihmisten erilaiset sosiaaliset intressit ja identiteetit voidaan sovittaa ja esittää."*⁴⁶

Pohdittaessa kotiapulaisiin liittyviä stereotyyppioita tärkeäksi käsitteeksi nousee representaatio, joka yksinkertaisimmillaan tarkoittaa jonkin asian esittämistä. Arkisemmin representaatio voidaan ymmärtää mielikuvana siitä kohteesta, joka on representoitu. Beverley Skeggs nostaa representaatiot tärkeälle sijalle analysoidessaan luokkaa, koska niiden avulla ihmiset muodostavat merkityksiä liittyen vaikkapa erilaisiin ihmisryhmiin sekä luokittelevat ja arvottavat näitä ryhmiä moraalisesti.⁴⁷ Vain niillä tahoilla, joilla on käytössään (symbolista) valtaa, on mahdollista tuottaa vakiintuneiksi muodostuvia representaatioita. Näitä tahoja ovat muun muassa erilaiset kulttuurin tuottajat kuten elokuvien tekijät, toimittajat tai kirjailijat. Näin ollen tarkasteltaessa tapoja representoida erilaisia ryhmiä historian tutkimuksessa

⁴⁴ Skeggs 1997.

⁴⁵ Hall 1999, 19–28.

Pothiti Hantzaroula tuo esiin, kuinka sukupuolen, rodun ja luokan intersektio on ollut 1980-luvulta lähtien tarkastelun kohteena tutkittaessa kotiapulaisia Yhdysvalloissa. Hantzaroula 2004, 380–381. 1900-luvun puolivälin etnisesti länsimaalaisittain suhteellisen homogeenisessä Suomessa rotu korvautuu toisella toiseutta tuottavalla kategorialla, maalaisuudella.

⁴⁶ Hall 1999, 28.

⁴⁷ Skeggs 2004, 99–117. Kts. myös Hall 1997, 15.

on hyödyllistä analysoida sitä, millä tavoin heitä on kuvattu eri lähteissä, olivat nämä sitten asiakirjoja tai fiktiivisiä teoksia.

2. Kuka oli kotiapulainen?

2.1. Kotiapulaisen muotokuva

Mikä sosiaalisesti merkitsevä ominaisuus erotti kotiapulaisen hänen isäntäperheestään 1900-luvun puolivälin Suomessa, jonka väestö oli etniseltä taustaltaan hyvin homogeeninen kansainvälisesti vertaillen?

Sekä SKS:n muistelijoiden että Hesperiankadun kotiapulaisten synnyinpaikkakuntia tarkasteltaessa käy ilmi, että ammattikunta on vahvasti maalaistaustainen.

Kaupungeissa syntyneet kotiapulaiset vaikuttavat olevan poikkeus. Hesperiankadun 30 kotiapulaisesta kuusi oli syntynyt kaupungissa.⁴⁸ Muistietoineiston 42 apulaisesta, jotka olivat ilmoittaneet synnyinpaikkansa, vain neljä oli syntyjään kaupungista.⁴⁹

Taulukko 1. Hesperiankatu 32:ssa vuosina 1950–1978 työskennelleiden kotiapulaisten synnyinpaikkakunnat

Varsinais-Suomi	Pohjanmaa	Satakunta	Uusimaa	Häme	Keski-Suomi	Kymenlaakso	Savo	Karjala (sis. luovutetun Karjalan)	Lappi ja Kainuu
1 (3,3 %)	2 (6,7 %)	1 (3,3 %)	4 (13,3 %)	2 (6,7 %)	5 (16,7 %)	1 (3,3 %)	1 (3,3 %)	13 (43,3 %)	-

Lähde: HKA Asunto-osaakeyhtiö Hesperiankatu 32, Asukasluettelo 1950–1960 & 1961–1978.

⁴⁸ Sortavala, Iisalmi, Helsinki, Viipuri, Pori ja Käkisalmi. Kts. liitetaulukko.

⁴⁹ Hämeenlinna, Helsinki, Kotka ja Viipuri. Näistäkin neljästä Helsingissä syntynyt apulainen oli jo lapsena muuttanut pois kaupungista. SKS KRA Kotiapulaiset. 2004–2005.

Poikkeuksena voidaan pitää luovutetun Karjalan kaupunkien tyttöjä. Näin ollen kaupungissa syntyneistä Karjalan evakot näyttävät useammin kuin muut kaupunkilaiset toimineen kotiapulaisina. Tätä huomiota vahvistaa myös Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston työnhakukortit, joissa Viipuri ja Käkisalmi nousevat muita Suomen kaupunkeja useammin esiin kotiapulaisen paikkaa hakeneiden tyttöjen syntymäkaupunkina. HKA; Työnvälitystoimisto; Taloustyön osasto; Työnhakemuskortit 1952–1960. Kotiapulaisia koskevat sosiaalitieteiden tutkimukset 1950–70-luvulta tukevat kuvaa kotiapulaisten maalaistaustasta; Airi Paasosen haastattelemasta 73 kotiapulaisesta vain yksi oli syntynyt Helsingissä. Paasonen 1956, 44; Leena Paanasen haastattelemista 117 apulaisesta 16 oli syntynyt ylipäättään jossain Suomen kaupungissa. Tietoja mahdollisesti Helsingissä syntyneistä ei oltu eritelty. Paananen 1970, 41.

Taulukko 2. Kotiapulaismuistot talteen –keruun Helsingissä vuosina 1950–1979
työskennelleiden kotiapulaisten synnyinpaikkakunnat

Varsinais-Suomi	Pohjanmaa	Satakunta	Uusimaa	Häme	Keski-Suomi	Kymenlaakso	Savo	Karjala (sis. luovutetun Karjalan)	Lappi ja Kainuu
2 (3,8 %)	4 (7,7 %)	2 (3,8 %)	4 (7,7 %)	5 (9,6 %)	6 (11,5 %)	2 (3,8)	11 (21,1 %)	13 (25,0 %)	3 (5,8 %)

Lähde: SKS KRA Kotiapulaiset 2004–2005.

Helsingissä työskennelleitä kotiapulaisia yhdistää jossain määrin myös maantieteellinen tausta; Hesperiankadun apulaisista puolet ja muistitietoaineiston apulaisista yli puolet oli syntyisin Itä-Suomesta. Etenkin Karjalasta kotoisin olevat apulaiset ovat vahvasti edustettuina Hesperiankadun kotiapulaisissa; kolmestakymmenestä apulaisesta kolmesta oli kotoisin joko Pohjois- tai Etelä-Karjalasta tai Neuvostoliitolle luovutetuilta alueilta. Läntisestä Suomesta (Pohjanmaa, Satakunta ja Varsinais-Suomi) syntyisin olevia kotiapulaisia asui Hesperiankadulla vain neljä.

1950–70-luvuilla tyypillinen kotiapulainen oli iältään alle 25-vuotias; Hesperiankadun 30 apulaisesta 17 oli alle 25-vuotiaita muuttaessaan taloon.⁵⁰ Ulla-Maija Kauppinen mukaan alle 25-vuotiaiden kotiapulaisten määrä Suomessa nousi 51 prosentista 64 prosenttiin vuosien 1950 ja 1970 välillä. Samaan aikaan 25–44-vuotiaiden apulaisten osuus väheni 23 prosentista 13 prosenttiin ja yli 45-vuotiaiden osuus pieneni hiukan 26 prosentista 23 prosenttiin.⁵¹ Kotiapulaisten ammattikunta siis nuorentui selkeästi tutkimusajankohdalla. Tämä viittaisi siihen, että apulaisen pestistä tuli enenevissä määrin ammatti, jossa vietettiin vain työelämän ensimmäiset vaiheet.⁵² Palvelusektorin laajetessa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä entisillä kotiapulaisilla oli

⁵⁰ Alle 18-vuotiaina taloon muuttaneita oli 4, nuorin näistä 16-vuotias. Kts. liitetaulukko. Paanasen haastattelemista apulaisista 83 % oli alle 26-vuotiaita. Paananen 1970, 34.

⁵¹ Kauppinen 1986, 49.

⁵² Kansainvälisessä tutkimuksessa palvelijan ammattia käsitellään usein tiettyyn elämänvaiheeseen kuuluvana ilmiönä (*life-cycle occupation* tai *life-cycle service*) tai koko elämän kestäväksi ammattina (*lifelong service*). Peter Laslettin mukaan palvelijana ammatti oli uudella ajalla läntisissä ja pohjoisissa Euroopan maissa tyypillisesti nuoruuden elämänvaiheeseen liittyvä ammatti (*life-cycle service*), josta siirryttiin oman kodin perustamiseen tai muihin ammatteihin. Katso esim. Laslett 1965, 4; Cooper 2005, 368; Fauve-Chamoux & Wall 2005, 345; Hionidou 2005, 481.

myös aiempaa paremmat mahdollisuudet työllistyä naisvaltaisiin ammatteihin kuten vaikkapa kunnallisiksi kodinhoitajiksi tai lastenhoitajiksi.

Yli 45-vuotiaiden suhteellisen suurta osuutta verrattuna 25–44-vuotiaisiin selittää selkeimmin lapsiperheellisten naisten vaikeus työskennellä vieraassa perheessä toimivana apulaisena. Hesperiankadun yli 45-vuotiaista apulaisista kaikki olivat kuitenkin naimattomia naisia.⁵³ Usein näiden naimattomien iäkkäämpien naisten kohdalla saattoi olla kyse ns. vanhoista uskollisista, lähes perheenjäsenen asemaan korotetuista kotiapulaisista, jotka olivat palvelleet samaa perhettä tai sukua useamman vuosikymmenen ajan. Tämä kotiapulaisryhmä nousee esiin etenkin isäntäperheiden puheissa ja muisteluissa.⁵⁴ Sen sijaan ”vanhojen uskollisten” oma ääni ei juuri nouse esiin tämän tutkimuksen lähteistä toisin kuin nuoremman polven kotiapulaisten.

Kotiapulaisten ammattiin liittyi myös lähes poikkeuksetta naimattomuus ja lapsettomuus.⁵⁵ Oman perhe-elämän viettäminen olisi tietenkin ollut hankalaa tilanteessa, jossa ammatti jo määritelmällisesti liitetään työnantajan perheen kodissa asuvaan työntekijään. Apulaisten naimattomuuden ja lapsettomuuden etuna työnantajalle oli se, että työntekijä saattoi tällöin omistautua suuremmissa määrin isäntäperheen asioista huolehtimiseen. Tällöin apulainen ei myöskään tarvinnut omaan käyttöönsä kuin oman pienen huoneen jos aina edes sitäkään. Toisaalta kotiapulaisille tyypillinen nuori ikä selitti heidän siviilisäätään ja perhetilannettaan; elämänkumppania ei ollut vielä ehtinyt löytyä.

2.2. Se tavallinen tarina

Kotiapulaisten kertomukset omasta kotitaustastaan mukailevat suurempaa kertomusta rakennemuutoksen Suomesta kuihtuvine maaseutuineen. J. P. Roos on tutkinut suomalaisia elämänkertoja ja jaotellut 1980-luvulla eläneet suomalaiset neljään sukupolveen, joista kustakin Roos löytää sukupolvea yhdistävän tyypillisen

⁵³ Kahden kohdalla siviilisäätä ei ole mainittu lainkaan. Kts. liitetaulukko.

⁵⁴ Kts. esim. *Kotiliesi* tai SKS KRA Kotiapulaiset. 2004–2005.

⁵⁵ Hesperiankadun apulaisista vain yksi oli siviilisäädyltään eronnut ja toinen naimisissa. Kts. liitetaulukko. Myöskään muistitietoaineistosta ei juuri löydy kertomuksia muista kuin naimattomista ja lapsettomista kotiapulaisista. Poikkeuksena eräs työnantaja, jonka perheessä työskenteli 70-luvun vaihteessa eri otteeseen kaksi kotiapulaista, joilla kummallakin oli avioton lapsi. SKS KRA Kotiapulaiset 1741–1742. 2004–2005.

Paanasen haastattelemista apulaisista 91,4 % oli naimattomia, 5,1 % kihloissa 0,9 % asumuserossa ja 2,6 % leskiä. 5,1 %:lla apulaisista oli lapsia, mutta yhdelläkään heistä ei ollut lasta mukanaan isäntäperheessä. Paananen 1970, 35.

kertomuksen.⁵⁶ Nämä Roosin tyypittelemät sukupolvet toimivat tässä tutkimuksessa apuna hahmottaessani eri kotiapulaissukupolvien kokemusta omasta taustastaan ja asemastaan. SKS:n muistitietokeruun kotiapulaiset, joita olen tarkastellut, olivat syntyneet vuosien 1885–1952 välillä ja siksi käytänkin tässä tutkimuksessa kolmea Roosin tyypittelemää sukupolvea. Roosin kuvaama neljäs sukupolvi, 1950-luvulla syntynyt *lähiöiden sukupolvi* jää pääosin tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Nuorin kotiapulainen Hesperiankadulla oli syntynyt vuonna 1948 ja muistitietoaineiston nuorin apulainen vuonna 1952. Jako kolmeen sukupolveen sopii myös hyvin kuvamaan tämän tutkimuksen keskiössä olevia kotiapulaisia ja vertailemaan heitä keskenään sukupolven käsitteen avulla.

Ensimmäinen sukupolvi on ennen sisällissotaa syntynyt *sodan ja pulan sukupolvi*, jonka yhteistä kokemusmaailmaa leimaa puute ja sen hyväksyminen. Tämän sukupolven puheessa työ saa suuren merkityksen; työnteko on aloitettu nuorena ja se on ollut raskasta. Toisen sukupolven Roos on nimennyt *sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ja nousun sukupolveksi*. Tämän sukupolven edustajat ovat syntyneet 20- ja 30-luvuilla ja heidän elämänsä leimaa kahtiajakoisuus; elämän alkutaival on ollut vaikea mutta sodanjälkeinen nousukausi on nostanut tämän sukupolven elintasoja merkittävästi. Roos huomauttaa, että monet Pohjois- ja Itä-Suomen köyhillä syrjäseuduilla syntyneet toisen sukupolven edustajat kuuluvat elämäkokemuksiensa puolesta ennemminkin ensimmäiseen sukupolveen. Niinpä suurin osa tämän tutkimuksen apulaisista jakaakin ensimmäisen sukupolven kokemusmaailman etenkin lapsuuden osalta, jota leimasi köyhyys ja nuorena aloitettu työ. Kolmas sukupolvi, *suuren murroksen sukupolvi* on syntynyt 1940-luvulla. Tähän sukupolveen kuuluvat siis myös heti sotien jälkeen syntyneet suuret ikäluokat. Tämän ryhmän yhteisiä kokemuksia ovat maaltamuutto ja koulutuksen merkityksen korostuminen.⁵⁷

Tämän tutkimuksen kotiapulaiset ovat valikoituneet sen perusteella, että he työskentelivät helsinkiläisissä perheissä vuosien 1950–1979 välisenä aikana. Kotiapulaisina toimineet muistelijat olivat pääosin syntyneet 1930- ja 40-luvuilla, joten he edustavat Roosin sukupolviluokittelussa toista ja kolmatta polvea. Ensimmäisen polven apulaiset eli ennen vuotta 1920 syntyneet eivät tässä tutkimuksessa esiinny juurikaan omalla äänellään vaan heitä muistelevat yleensä hyvin lämpimään sävyyn lähinnä entiset hoitolapset. Hesperiankadun kotiapulaiset, jotka ovat syntyneet vuosien 1900–1948 välillä, sen sijaan kattavat kaikki kolme edellä mainittua sukupolvea. Heiltä

⁵⁶ Roos 1985, 37–40; Roos 1987, 49–59.

⁵⁷ Roos 1987, 49–57.

ei ole kuitenkaan jäljellä muistitietoaineistoa vaan he esiintyvät ennemminkin tilastollisina yksikköinä tässä tutkimuksessa.

Leena Paananen vuonna 1969 haastattelemista kotiapulaisista yli puolet kuului isänsä ammatin perusteella työväestöön ja heistä puolet ammattitaidottomaan työväestöön. 46 prosenttia haastatelluista oli lähtöisin maanviljelijäperheistä. Heistä kolme neljästä tuli pientiloilta, joiden pinta ala oli alle 14 hehtaaria.⁵⁸ Muistelut vahvistavat kuvaa agraariköyhälistöstä lähtöisin olevista apulaisista. Köyhien maalaisperheiden tyttöjen lähteminen piikomaan viimeistään rippikoulun jälkeen oli osa vanhaa perinnettä Suomessa ja monissa maalaishylissä tytöt jatkoivat osaltaan tätä esiäitiensä tapaa aina 1960-luvun lopulle saakka.⁵⁹ Monet muistelijoin olivat aloittaneet kotiapulaisen ammattinsa jo hyvin nuorina, osa jo 14-vuotiaina.⁶⁰ Muistitietoaineiston maalaistyöistä nuorin eli vuonna 1952 syntynyt saapui Pohjois-Savosta Helsinkiin lastenhoitajaksi vuonna 1968:

*"Mahdollisuudet Pohjois-Savon pienessä kylässä oli pienet nuorille jos ei päässyt jatkamaan keskikoulussa. Ainoa mahdollisuus oli muuttaa ja jatkaa opiskelua niillä luontaisilla perusteilla ja taipumuksilla joita itse kullakin oli."*⁶¹

Suomen itäisillä ja köyhillä syrjäseuduilla asuvat suurlapsiset perheet näyttävät vastanneen helsinkiläisen ylä- ja keskiluokan perheiden tarpeeseen saada työvoimaa. Itäisen Suomen suuret lapsiluvut yhdistettynä vähäisiin työllistymismahdollisuuksiin suuren rakennemuutoksen kaudella selittävät pitkälti sitä, miksi niin monet kotiapulaiset olivat lähtöisin juuri Itä-Suomesta. J. P. Roosin mukaan itäisillä ja pohjoisilla korpiseuduilla 1920–30-luvuilla syntyneet edustavat ennemminkin ensimmäistä kuin toista sukupolvea heidän karujen elämäkokemustensa perusteella.⁶² Myös muisteluissa korostuu köyhien pienviljelijätyttöjen vaihtoehdottomuus ja monilla 40-luvulla syntyneillä tytöillä kertomukset noudattavat Roosin kuvailemaa ensimmäisen ja toisen polven selviytymiskertomusta, jossa mahdollisuudet koulun jatkamiseen olivat huonot ja kotitalta oli lähdettävä jo nuorena tienaamaan itse oma leipänsä.⁶³

⁵⁸ Paananen 1970, 31.

⁵⁹ Alander-Valtonen 2006, 198; Rahikainen 2006, 225–230; Stark 2005, 27. Viimeinen merkintä Hesperiankadulla työskennelleistä kotiapulaisista on vuodelta 1968. Kts. liitetaulukko *Hesperiankadun kotiapulaiset 1950–1978*.

⁶⁰ SKS KRA Kotiapulaiset 506, 704, 1645, 1760, 2052. 2004–2005.

⁶¹ SKS KRA Kotiapulaiset 932. 2004–2005.

⁶² Roos 1987, 53.

⁶³ Myös Richard Wall on kiinnittänyt huomiota samaan vaihtoehdottomuuteen 1920-luvulla palvelijoina työskennelleiden brittinaisten kertomuksissa syistä lähteä palvelukseen. Wallin mukaan palvelukseen hakeutuminen ei siten ollut naisille suunniteltu strateginen päätös eivätkä he miettineet palveluksen vaikutusta myöhemmän elämänsä vaiheisiin. Wall 2004, 25.

*"Olin neljäntoista ja lähdin ns. maailmalle. Se oli sen ajan tapa monilapsisissa perheissä maaseudulla. Oppikouluun ei ollut pienviljelijä perheiden lapsilla mitään mahdollisuuksia."*⁶⁴ (1940-luvun vaihteessa syntynyt nainen)

*"Perhettämme ei tila elättänyt [...] Niinpä lasten oli lähdettävä maailmalle heti kun "kynnelle kykenivät."*⁶⁵ (vuonna 1947 syntynyt nainen)

Perheen köyhyyttä pahensi suuri lapsilauma. Paanasen haastattelemista apulaisista 62 prosenttia tuli perheistä, joissa oli 5 lasta tai enemmän.⁶⁶ Muistelut toistavat kertomusta köyhien torppariperheiden elinehdoista 1900-luvun alkupuoliskolla.⁶⁷ Sisarusparven vanhimma päästä piti lähteä tienamaan itse oma leipänsä. Muistitietoaineistossa esiin nousevat ennen kaikkea muistelut, joissa apulaiset kertoivat tulleen suurilapsisista köyhistä pienviljelijäperheistä.

*"Kun kaupunkilaisperhe 1950-luvulla tarvitsi kotiapulaista, siitä ilmoitettiin maaseudun lehdissä: Savon Sanomissa, Iisalmen Sanomissa, Karjalaisessa. Itä-Suomi oli täynnä pieniä tiloja, joilla 10-päiset lapsilaumat eivät olleet luonnonoikku vaan luonnonlaki. Omassa perheessäni oli 11 lasta, joista minä olin kymmenes."*⁶⁸ (vuonna 1940 syntynyt nainen)

Perheen taloudellista tilannetta saattoi vaikeuttaa jommankumman vanhemman kuolema ja tämä lisäsi lasten painetta hankkia lisätienestejä perheelle tai lähteä jo nuorena kotoa "pois jaloista".⁶⁹ Näin saattoi olla etenkin niissä perheissä, jotka olivat menettäneet perheen isän sodassa. Toimeentulon kanssa kamppailevissa suurperheissä lapset näyttäytyivät ennen kaikkea ruokittavina suina, joita pientila ei pystynyt elättämään. Kodista lähtöä saattoivat kiirehtiä myös tulehtuneet suhteet vanhempien uusiin aviopuolisoihin.

Matti Kortteinen on kuvaillut maaltamuuttajien ajatustapaa pärjäämisen ideologiaksi, jossa menestyminen elämässä riippuu yksilöstä itsestään. Hänen mukaansa maaltamuutto kaupunkiin ja lähiöihin voimisti yksilöitymisen ja erillistymisen

Sosiologi Matti Kortteinen kuvaa haastattelemansa korsolaispariskunnan vaihtoehdottomuutta päätöksessä muuttaa maaseudulta pääkaupunkiseudulle. Kortteinen 1983, 124.

⁶⁴ SKS KRA Kotiapulaiset 1760. 2004–2005.

⁶⁵ SKS KRA Kotiapulaiset 1646. 2004–2005.

⁶⁶ Paananen 1970, 32.

⁶⁷ Vuonna 1937 ilmestynyt Hella Wuolijoen salanimellä Juhani Tervapää kirjoittamassa näytelmässä *Juurakon Hulda* päähenkilö itse kertoo syistä lähteä maaseudulta Helsinkiin: *"Liian monta suuta oli Juurakon torpassa. Ei piisannut leipä. Veli oli montttööri kaupungissa, joutui työttömäksi ja tuli lapsineen kotiin. Jonkun oli taas lähdettävä. Monta meiltä Juurakolta on mennyt Tampereelle ja Hämeenlinnaan ja Helsinkiin kuin jänöset pesistä, eivätkä ole enää palanneet."* *Juurakon Hulda* (1937), 23.

⁶⁸ SKS KRA Kotiapulaiset 2358. 2004–2005.

⁶⁹ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 704–705, 792–795 & 1482–1498. 2004–2005.

Hollantilaisia kotiapulaisia vuosina 1850–1950 tutkinut Hilde Bras on nostanut esiin, kuinka etenkin isän kuolema lisäsi merkittävästi perheen tyttären hakeutumista kotiapulaiseksi. Bras 2003, 236–237.

prosesseja.⁷⁰ Kortteisen kuvaama ajatusmaailma kuvaakin osuvasti tämän tutkielman nuoria naisia, jotka usein ilman perheensä tukea ja vaikeista lähtökohdista käsin tavoittelevat parempaa elämää pestautumalla helsinkiläisperheiden kotiapulaisiksi. Kotiapulaisuus näyttäytyi usein pakkona mutta monet naiset onnistuivat kääntämään ammatissa työskentelyn välineelliseksi arvoksi. Kotiapulaisena työskentely Helsingissä mahdollisti monelle iltaopiskelun.

2.3. Koulutuksen merkitys

”Sota-ajan jälkeen useimmissa maalaistaloissa oli paljon lapsia. Varsinkin tyttöjen tulevaisuus tällaisissa perheissä oli epävarma. Läheskään kaikki tytöt eivät päässeet keskikouluun ja sitä kautta etenemään ammattiin. Monien kansakoulun ja kansalaiskoulun käyneiden nuorten tyttöjen ainoa tie oli pestautua kotiapulaisiksi työssäkäyviin perheisiin kirkonkyläin ja kaupunkeihin. Kotiapulaisen paikkoja oli tarjolla kaikille halukkaille.”⁷¹

”Oppikoulun käynti iltakouluna oli tavallista ja koulunkäynti rahoitettiin usein kotiapulaisen työllä. Maalta tulleet tytöt saivat näin rahapalkan lisäksi turvallisen asunnon ja täysihoidon perheessä.”⁷²

Koulutuksen merkitys nousee vahvasti esille näiden 30- ja 40-luvuilla syntyneiden naisten joukossa. Maaseutu ei tarjonnut jatkokoulutusmahdollisuuksia kansakoulun suorittaneille nuorille.⁷³ 1950-luvulta lähtien kotiapulaisen ammatti näyttää enenevässä määrin muodostuvan tytöille läpikulkuammattiksi ennen varsinaista haluttua ammattia. Leena Paanasen vuonna 1969 haastattelemista kotiapulaisista 83 prosenttia oli alle 26-vuotiaita ja 62 prosenttia oli toiminut ammatissaan alle vuoden.⁷⁴ Helsinkiin hakeuduttiin usein pääkaupungin laajan opetustarjonnan ja työssäkäynnin mahdollistavien iltakurssien vuoksi.⁷⁵ Myös monet työnantajaperheet tiedostivat tyttöjen halun päästä kotiapulaisen ammattia pidemmälle ja houkuttelivat apulaisia 60-luvulta lähtien mahdollisuudella opiskella iltaisin.⁷⁶ Pohjois-Karjalassa vuonna 1946 syntynyt ja

⁷⁰ Kortteinen 1982, 127.

⁷¹ SKS KRA Kotiapulaiset 565. 2004–2005.

⁷² SKS KRA Kotiapulaiset 1135. 2004–2005.

⁷³ Helsingin työnvälitystoimiston kautta kotiapulaisen paikkaa vuonna 1958 hakeneista naisista 91 prosentilla oli pohjakoulutuksena vain kansakoulu ja 2 prosentilla ei edes sitä. Haimi 1961, 45. 72 prosenttia Paasonen vuonna 1956 haastattelemista helsinkiläisistä apulaisista ei ollut saanut mitään ammattikoulutusta. Paasonen 1956, 45.

⁷⁴ Paananen 1970, 34, 44.

⁷⁵ *Kotiliesi* 2/1954.

⁷⁶ Ks. esim. HS 11.9.1960; 5.9.1965; 13.9.1970. Paanasen haastattelemista helsinkiläisistä kotiapulaisista 24 % suoritti oppikoulua iltakouluna työnsä ohessa. Paananen 1970, 36.

myöhemmin luokanopettajaksi valmistunut nainen muistelee aikaansa iltakoulua käyvänä kotiapulaisena:

"Isäntäväki oli suurenmoinen. He olivat korkeasti koulutettuja ja kannustivat minua jatkamaan lukioon. [...] Kun päiväkoululaiset ajoivat "penkkariajeluaan", me olimme töissä. Meidän automme ajoi tyhjillään. Kylteissä luki koulun nimi ja teksti: Olemme työssä!"⁷⁷

Tämän tutkimuksen kotiapulaiset suorittivat oppivelvollisuutensa rinnakkaiskoulujärjestelmässä. Sinikka Selinin mukaan vanhempien yhteiskuntaluokka oli keskeinen tekijä siinä, pyrkivätkö lapset oppikouluun, joka avasi laajemmat ja paremmat jatkokouluttautumismahdollisuudet. Selvittäessään 1950–60-luvun helsinkiläisnuorten koulutuspolkuja hän nostaa tarkastelunsa keskiöön taloudellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman. Niinpä esimerkiksi perheen varallisuus, lähipiirin asenne kouluttautumiseen tai sosiaaliset verkostot vaikuttivat merkittävästi nuorten tulevaisuuden suunnitelmiin ja motivaatioon.⁷⁸

Samaan päätelmään koulutuksen periytyvyydestä päätyi myös 1970-luvun Ranskaa tutkinut Bourdieu. Oman tutkimukseni kannalta on huomionarvoista, että Bourdieu kiinnitti huomiota myös siihen, kuinka koulutukseen pääsy saattoi merkittävästi riippua siitä, mitä sukupolvea henkilö edusti, tai minkälainen oli hänen asuinpaikka-alueensa kehittyneisyys suhteessa koulutusmahdollisuuksiin.⁷⁹ Juuri nämä kaksi seikkaa selittävät pitkälti kotiapulaisuuden ajallista, sukupolvista ja maantieteellistä ulottuvuutta suomalaisessa kontekstissa. Samalla ne kuvastavat eri ikäpolvien ja asuinalueille sijoittuvien ihmisten erilaisia mahdollisuuksia päästä kiinni kulttuuriseen pääomaan ja siten heidän positiotaan luokkarakenteessa.

Toisin kuin aiempien sukupolvien, 1940-luvulla syntyneen suuren murroksen sukupolven ei tarvinnut enää vain tyytyä osaansa vaan koulutussektorin alkaessa laajeta 50-luvulta lähtien maaseudun nuoret naiset saattoivat hankkia ammattikoulutuksen tai jatkaa oppikouluun. Opiskelupaikat olivat kuitenkin useimmiten kaupungeissa. Tässä kohtaa kotiapulaisen pesti kaupungissa näyttäytyi maalaistytön silmissä mahdollisuutena edetä elämässä. Vuonna 1930 Etelä-Karjalassa syntynyt nainen kertoo motiiveistaan lähteä kotiapulaiseksi Helsinkiin: *"Sota ja köyhyys olivat estäneet opiskelun oppikoulussa. Helsingissä oli aloittanut ensimmäinen iltaloppikoulu toimintansa."*⁸⁰

⁷⁷ SKS KRA Kotiapulaiset 1103. 2004–2005.

⁷⁸ Selin 2017, 143–147.

⁷⁹ Bourdieu 1989, 105.

⁸⁰ SKS KRA Kotiapulaiset 2264. 2004–2005.

Kotiapulaisten kertomuksissa toistuvat myös usein karille karahtaneet haaveet koulutuksesta:

”... oli hyvää oppiaikaa olla kotiapulaisena, sillä ei ollut pienviljelijävanhemmilla varaa ja ehkä ei halujakaan kouluttaa tyttäriään.” (1950-luvun loppupuoli)⁸¹

”Olen syntynyt perheeseen, jossa oli kymmenen lasta. Olen syntynyt vuonna 1949. Vanhempani eivät voineet taloudellisista syistä laittaa minua oppikouluun, vaikka minulla olisi ollut intoa ja halua koulunkäyntiin. Siksi ajattelin, että hankkisin ensiksi rahaa, jotta pääsen kansanopistoon.”⁸²

Rahan puute esti monia köyhän perheen tyttöjä kouluttautumasta. Vaikka perheellä olisikin ollut varaa kouluttaa opiskeluintoista tytärtään asenteet maaseudun köyhemmän väestön piirissä saattoivat olla koulukielteisiä.⁸³ Moni tytär päättikin itse rahoittaa opintonsa tekemällä töitä kotiapulaisena. Suuri osa muistelijoista suoritti iltalukion kotiapulaisen työn ohessa 1950- ja 60-luvuilla.⁸⁴ Eräs entinen kotiapulaisten työnantaja tuo esiin koulutusjärjestelmän ja kotiapulaisen ammatin yhteyden:

”Minulla ja monella muulla emännällä, joka asui iltakoulupaikkakunnalla, oli mahdollisuus saada juuri tuosta lahjakkuusreservistä eteviä ja eteenpäin pyrkiviä tyttöjä kotiapulaisiksi. [...] Peruskoulun tulo tuhosi kotiapulaiskulttuurin. Surisimmeko sitä?”⁸⁵

Myös monia ammatillisia opintoja oli mahdollista suorittaa iltakouluna. Kotiapulaisena työskentelystä saattoi myös saada tietyille hoiva-aloille pyrittäessä lisäpisteitä.⁸⁶ Monet tämän tutkimuksen kotiapulaisista olivat virallisesti muutaman kuukauden kotisisar- tai lastenhoitajajärjestelmässä isäntäperheissään.⁸⁷ Kotiapulaisuusaika olikin heille itse asiassa opetusharjoittelua mutta käytännössä heidän toimenkuvansa ja asemansa oli sama kuin tavallisilla kotiapulaisilla. He asuivat isäntäperheen kotona hoitaen lapsia ja huolehtien kodin siisteydestä ja perheen ruokailuista.

⁸¹ SKS KRA Kotiapulaiset 2052. 2004–2005.

⁸² SKS KRA Kotiapulaiset 2843. 2004–2005.

⁸³ Eija Stark on kiinnittänyt huomiota maaseudun työväestön koulukielteisyyteen tutkiessaan maalausköyhälistön asenteita 1900-luvulla. Stark 2005, 43–44. Omien havaintojeni mukaan myös pienviljelijäperheissä esiintyi jonkin verran samankaltaista kielteisyyttä koulutusta kohtaan, joten ongelma ei ole vain varsinaiselle työväestölle tyypillinen. Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 2052 & 2696. 2004–2005.

⁸⁴ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 792, 1100, 1623, 2259 & 3176. 2004–2005.

⁸⁵ SKS KRA Kotiapulaiset, 2153. 2004–2005.

⁸⁶ SKS KRA Kotiapulaiset 430, 990, 1267, 1633, 1731, 1760, 2022. 2004–2005; Rahikainen 2006b, 239; Selin 2017, 283.

⁸⁷ SKS KRA Kotiapulaiset 1554, 2259, 2492 & 3136. 2004–2005.

3. Työväenluokkaisuus

3.1. Eristyksissä elävä ammattikunta

Kotiapulaisen identiteetin kannalta työväenluokkaisuus ja maalaisuus muodostavat tärkeän intersektion. Ammattinsa puolesta kotiapulainen kuului työväenluokkaan mutta hänen juurensa olivat yleensä maaseudun pienviljelijäväestössä. Myös suomalaisen yhteiskunnan kerrostuneisuutta tarkastellut Heikki Waris tekee eron palkkatyötä tekevän työväenluokan ja maalaisväestön (talonpojat) välillä jakaessaan teollistuvan Suomen neljään eri kerrostumaan; työväkeen, maatalousväkeen, keskikerrostumaan ja ylimpään kerrostumaan.⁸⁸ Tämän maatalousväen tulot ja varallisuus saattoivat poiketa suurestikin toisistaan, ja siten tämä ryhmä sekoittaa perinteistä yksinkertaistettua jakoa kolmeen luokkaan (työväenluokka, keskiluokka ja yläluokka). Kotiapulaisen luokkaa tarkasteltaessa Wariksen jako selittää kuitenkin enemmän tätä ristiriitaista positiota.

Suomalaisen yhteiskunnan kerrostuneisuutta tarkemmin väitöskirjassaan jaotellut Urho Rauhala päätyi 1960-luvulla sijoittamaan kotiapulaiset kahdeksanteen eli toiseksi alimpaan sosiaaliseen kerrostumaan tarkastellessaan ammattien arvostusta.⁸⁹ Ammatin vähäinen arvostus nähtiinkin sotien jälkeen suurimpana syynä kotiapulaispulaan, josta etenkin keskiluokan perheenemännät valittivat toistuvasti.⁹⁰ Myös kotiapulaisten asemaa vuonna 1970 tutkinut Leena Paananen pohtii ammatin arvostusta:

*”Sellaiset seikat kuin ihmisissä ilmenevä vastenmielisyys henkilökohtaisten palvelusten suorittamiseen ja syvään juurtunut kotiapulaisen työn ja aseman alhaiseksi arvostaminen olleet aiheena kotiapulaisen ammatin vieroksumiseen”.*⁹¹

Huomion arvoista on siis, että ammattikunnasta on vaikea löytää kaupunkilaisista työväenperheistä lähtöisin olevia tyttöjä.⁹² Tämä herättää kysymyksen, että miksi kaupunkien työläistyöt eivät hakeutuneet kotiapulaisiksi vaikka tämän työn tekijöistä oli tutkimallani ajanjaksolla jatkuvasti pulaa. Suosivatko työnantajaperheet maalaistyttöjä

⁸⁸ Waris 1974, 36–37.

⁸⁹ Rauhala 1965, 35.

⁹⁰ Kts. esim. *Kotiliesi* 17/1953; 2/1958, 4/1963; 51/1965 & 12/1971.

⁹¹ Paananen 1970, 3.

⁹² Poikkeuksena voidaan pitää luovutetun Karjalan kaupunkien tyttöjä. Näin ollen kaupungissa syntyneistä Karjalan evakot vaikuttavat useammin kuin muut kaupunkilaiset toimineen kotiapulaisina.

eivätkä halunneet palkata kaupungin työläistytöitä ja - naisia? Vai eivätkö kaupunkien työläistytöt halunneet ”piikomaan” vieraisiin ylempien luokkien perheisiin?

”Monelle oli piikana olo se viimeinen mahdollisuus mutta toisille taas ”herrasväen” piiaksi pääsy suorastaan toive. Jos onnistui pääsemään piiaksi kunnan hammaslääkärille tai lääkäriin niin työstä tuntui kuin olisi itsekkin noussut yhteiskunnallisessa asemassa.”⁹³

Tämän tutkimuksen aineiston perusteella on hankala vastata kysymykseen kaupunkilaistytöiden kotiapulaisen ammatin karttamisesta. Sen sijaan etsin vastauksia muun muassa siihen, minkälaista oli olla maalaistytönä kaupungissa ja toisaalta sosiaalisesti ylemmän yhteiskuntakerrostuman palveluksessa. Millä tavalla ja miksi maalaistausta liittyi niin vahvasti kotiapulaisen ammattiin? Vaikka kotiapulaiset ammattinsa puolesta kuuluvat selkeästi työläisiin, samaistuminen työväenluokkaan ei juurikaan nouse esiin muistitietoa-aineistosta. Sen sijaan ”maalaisuus” eri merkityksissä näyttää kotiapulaisten oman kertoman mukaan olevan keskeisin heihin kohdistuvien odotusten ja ennakkoluulojen rakentaja.

Suomessa kotiapulaiset järjestäytyivät ammatillisesti jo varhain suhteessa muihin naisvaltaisiin ammattiryhmiin.⁹⁴ Verrattuna perinteisimpiin työväenluokan ammatteihin kuten tehdastyöhön kotiapulaisten ammattiryhmä poikkesi monin tavoin edellisistä. Kotiapulaisen työolosuhteet poikkesivat merkittävästi muista työväenluokan ammateista ennen kaikkea työn yksinäisyyden sekä työn totaalisen luonteen takia.⁹⁵ Pahimmassa tapauksessa apulaisella ei ollut kontakteja isäntäperheen ulkopuoliseen maailmaan lukuun ottamatta kirjeenvaihtoa kotipuolen kanssa.

”Iltaisin en todellakaan käynyt kertaakaan koko kesän aikana missään. Viikonlopuiksi lähdin kotiseudulleni, kun se vain suinkin oli mahdollista. Aina ei ollut. Koti-ikävä vaivasi hieman ja joka päivä odotin kirjettä parhaalta ystävältäni. Kirjoittelimme ainakin kerran viikossa.”⁹⁶

Monet apulaiset viettivät vapaa-aikansa omassa huoneessaan tehden käsitöitä, lukien tai radiota kuunnellen.⁹⁷ Apulaisten oma perhe- ja tuttavapiiri asuivat yleensä satojen kilometrien päässä toisella paikkakunnalla, joten keski- tai yläluokkaa edustava isäntäperhe ja heidän tuttavapiirinsä saattoivat olla apulaisen ainoat sosiaaliset kontaktit. Tällaisten yksinäisten kotiapulaisten ja kaupungin muun työväen tiet

⁹³ SKS KRA Kotiapulaiset 1848. 2004–2005.

⁹⁴ Valkonen 1989, 211–214.

⁹⁵ Isäntäperheen kodissa asuessa kotiapulainen oli käytännössä aina käytettävissä. Apulaisella ei ollut omaa aikaa tai omaa tilaa samalla lailla kuin muiden ammattien edustajilla.

⁹⁶ SKS KRA Kotiapulaiset 1625. 2004–2005.

⁹⁷ SKS KRA Kotiapulaiset. 2004–2005.

harvemmin kohtasivat. Osalla kotiapulaisista oli ystävinään muita kotiapulaisia. Varsinkin pieniä lapsia hoitavat apulaiset tulivat tutustuneeksi muihin lastenhoitajiin lasten ulkoilutuksen yhteydessä. Muisteluaineiston perusteella näissä tapaamisissa apulaiset pääsivät vertailemaan työolosuhteitaan ja isäntäperheitään sekä samalla saamaan vertaistukea toisistaan. Monilla kotiapulaisilla vapaa-aika jäi vähäiseksi iltaopiskelujen vuoksi.⁹⁸

3.2. Kotiapulaiset ja samastuminen työväenluokkaan

Miksi näyttäisi siltä, että kotiapulaiset eivät pyrkineet parantamaan työolosuhteitaan työtaisteluilla ja ammattiyhdistysliikkeen avulla? Yksi selitys on jo edellä mainittu ammatin yksinäisyys ja eristyneisyys.⁹⁹ Tämän lisäksi kotiapulaisen suhde työnantajaan oli henkilökohtaisempi ja intiimimpi kuin vaikkapa teollisuudessa työskentelevän. Läheiset suhteet isäntäperheen jäseniin saattoivat hämärtää perinteistä työnantajan ja työntekijän suhdetta, jossa osapuolten etujen ristiriita tiedostetaan selkeämmin.¹⁰⁰

On myös syytä epäillä, että keski- ja yläluokkaa edustavat työnantajat saattoivat karttaa aktiivista ammattiyhdistysliikkeen kannattajaa omassa kodissaan, koska tämä olisi nostanut esiin kotiapulaisten usein hankalat työolosuhteet ja riittämättömän palkkauksen. Useiden aikalaistutkimusten mukaan kotiapulaisten tekemät työtunnit taikka palkka eivät vastanneet vuoden 1949 kotiapulaislakia. Ylipitkät työpäivät, vapaapäivien puute ja liian pieni palkka olivat yleisiä rikkomuksia alalla.¹⁰¹ Leena Paanasen vuonna 1969 haastattelemista apulaisista 94 %:lla oli ainoastaan suullinen työsopimus.¹⁰² Myös kotiapulaisaikojaan muistelevat vahvistavat mielikuvaa alan kirjavista työoloista; pahimmillaan työpäivät venyivät eräällä apulaisella yli 14-tuntiseksi ja vapaapäivää hän vietti kerran kahdessa viikossa ja toinen apulainen irtisanottiin päivän varoitusajalla.¹⁰³ Vaikuttaa siis siltä, että piittaamattomuus työlainsäädäntöä

⁹⁸ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 1101, 1448, 1497, 2424 & 3130. 2004–2005.

⁹⁹ Myös Rebecca Sharpless näkee ammatin työn eristäytyneen luonteen syynä mustien amerikkalaisten kotiapulaisten olemattomalle ammatilliselle järjestäytymiselle. Sharpless 2010, 80–81.

¹⁰⁰ Kysymykseen kotiapulaisten perheenjäsenyydestä palaan tarkemmin luvussa 7.1. *Vanhat uskolliset ja perheenjäsenyyys*.

¹⁰¹ Kts. esim. Paananen 1970, 45–77; Sytelä 1970, 38–50; Westphalen 1957, 66.

¹⁰² Paananen 1970, 46.

¹⁰³ SKS KRA Kotiapulaiset 794, 939, 1627 & 1629. 2004–2005.

kohtaan ja apulaisten heikko työsuhdeturva olivat ennemminkin maan tapa kuin poikkeus kotiapulaista pitävien perheiden kohdalla.¹⁰⁴

Työehtosopimusten noudattamatta jättäminen kertoo sekä joidenkin työnantajien välinpitämättömistä asenteista että toisaalta apulaisten itsensä vähäisestä innostuksesta ajaa työoloihinsa liittyviä asioita.¹⁰⁵ Muistitietoaineistosta ei löydy mainintoja kotiapulaisten ammattijärjestötoiminnasta tai muustakaan poliittisesta toiminnasta ammatin epäkohtien korjaamiseksi.¹⁰⁶ Huolimatta palvelusväen maineikkaasta ammattiyhdistyshistoriasta Suomessa vaikuttaa siltä, että 1900-luvun puolivälin jälkeen kotiapulaiset vieroksuivat ammatillista järjestäytymistä.¹⁰⁷ Leena Paananen vuonna 1969 haastattelemista 117 helsinkiläisestä kotiapulaisesta vain yksi kertoi kuuluvansa johonkin ammattiliittoon, mutta ei osannut nimetä tätä liittoa.¹⁰⁸

Jo edellä mainitut ammatin eristyneisyys sekä mahdollinen työnantajan nuiva suhtautuminen järjestäytymiseen selittävät varmasti osaltaan vähäistä ammattiyhdistysaktiivisuutta. Toisaalta apulaisten maalaistausta saattoi erottaa hänet perinteisestä kaupunkien tai tehdaspaikkakuntien työväenliikkeestä. Suomalaisen työväestön sosiaalista taustaa tutkinut Alestalo tuo esiin Suomen suhteellisen myöhäisen teollistumisen ja siitä johtuvan ylisukupolvisuuteen perustuvan luokkaidentiteetin puutteen. Alestaloa mukaillen maalaistaustaisilta kotiapulaisilta saattoi puuttua työväestölle tyypillinen ”demograafinen identiteetti”. Tämä saattoi pitää paikkansa etenkin maaseudun viljelijäperheiden osalta, joiden lapset muodostivat suuren osa suomalaisesta työväestöstä 1900-luvulla.¹⁰⁹ Suomalaisten pienviljelijöiden

¹⁰⁴ Kotiapulaisten elinoloissa saattoi olla suuriakin eroja riippuen esimerkiksi työnantajan varallisuudesta. Eräs apulainen muistelee palvelusaikaansa 1950-luvulla perheessä, jossa isä oli sotainvalidi: ”Perheenisä ei pystynyt olemaan säännöllisesti töissä ja se tietysti tuntui palkassa (...) Isännällä oli tapana sanoa: ‘Kyllä me tässä yhdessä kidutaan’.” SKS KRA Kotiapulaiset 1488. 2004–2005. Palkkaus vaihteli suuresti riippuen perheen maksukyvyn tai -halun mukaan eikä niinkään apulaisten ammattitaidon tai kokemuksen perusteella. Samoin työajoissa ja vapaissa oli suuria eroja. Myös apulaisten asumistaso vaihteli yleensä perheen varakkuuden mukaan; eräs apulainen nukkui perheen olohuoneen sohvalla kun taas toisilla apulaisilla oli käytössään jopa oma huoneisto. SKS KRA Kotiapulaiset 1624. 2004–2005; Paananen 1970, 70–71.

¹⁰⁵ ”Jos erimielisyyksiä työnantajan kanssa ilmenee tai työpaikassa ei muuten viihdytä, sanoudutaan mieluummin irti työpaikasta kuin yritetään parantaa vallitsevia olosuhteita.” Paananen 1970, 2.

¹⁰⁶ Poliittisesti aktiivisempaa kuvaa kotiapulaisista voisi saada tutkimalla ammattiliittojen toimintaa. Merkittävää on kuitenkin, että vapaassa muistelussa poliittinen aktiivisuus tai ammattiliittotoiminta eivät nouse esiin. SKS KRA Kotiapulaiset. 2004–2005.

¹⁰⁷ Helsingin palvelijattarien ammattiyhdistys perustettiin jo vuonna 1899 Miina Sillanpään johdolla ja yhdistyksen päähahmot olivat aktiivisia työväenliikkeen ajajia. 1900-luvun alussa palvelusväki järjestäytyi kuitenkin selkeästi muita työläisiä laiskemmin; vuonna 1906 kaikista järjestäytyneistä 18 000 työntekijästä järjestäytyneitä palvelijoita oli vain 40. Näistäkin suuri osa oli maaseudun miespuolista palvelusväkeä. Palvelusväki ei myöskään lakkoillut 1900-luvun alun kiihkeinä työtaisteluvuosina. Valkonen 1989, 211–214.

¹⁰⁸ Paananen 1970, 74.

¹⁰⁹ Alestalo 1985, 142.

suhtautuminen työläisen asemaan saattoi muistuttaa ennemminkin pienyrittäjän kuin palkkatyöläisen eetosta. Suomen väestötilastoissa maanviljelijät luettiin yrittäjiin.¹¹⁰

Myös Eija Stark on pohtinut maalaisköyhälistön luokkatietoisuutta ja tullut siihen johtopäätökseen, että tietynlainen passiivisuus suhteessa yhteiskuntakriittisiin kysymyksiin ja omaan luokka-asemaansa oli ominaista maaseudun köyhälle väestönosalle. Starkin mukaan maalaisköyhälistön suhtautumista omaan tilanteeseensa kuvasi lähinnä tottumus köyhyyteen ja tyytyminen vähään.¹¹¹ Toisaalta työväenliikkeen poliittiset vaikuttajat eivät aina myöskään katsoneet maaseudun työväestöä samalla ihailulla kuin kaupunkien työväkeä. Kati Launis on tuonut esiin kuinka 1900-luvun alun sosiaalidemokraattien voimainen Hilja Pärssinen nosti teksteissään työväenluokan ideaalinaisiksi nimenomaan kaupunkien työläisnaiset kuten ompelijat ja tehtaalaiset vaikka suurin osa Suomen työläisnaisista työskenteli maaseudulla. Maaseudun naisia Pärssinen piti alistuvina ja valveutumattomina ”työkoneina”.¹¹²

Etenkin nuoremman polven kotiapulaisten kohdalla työväenluokkaisen identiteetin karttaminen selittyy ammatin väliaikaisesta luonteesta. Nuorilla tytöillä ei ollut edes aikomusta jäädä ammattiin vaan kotiapulaisuus toimi ainoastaan ”ponnahduslautana” kaupunkiin ja työelämään.¹¹³ Valtaosa 1960-luvulla apulaisena työskennelleistä muistelijoista opiskeli työn ohessa. Monet kotiapulaiset suorittivat töiden jälkeen iltaoppikoulua.¹¹⁴ Myös erilaiset hoiva-alan kuten apuhoitajan, lastenhoitajan tai kodinhoitajan opinnot olivat suosittuja opiskelualoja apulaisten keskuudessa.¹¹⁵ Näin ollen kotiapulaisuus toimi ennen kaikkea tulevan ammatin hankkimisen tukena ja saattoi siten välillisesti toimia apulaisten sosiaalisen nousun edistäjänä. Työväenluokkainen identiteetti ei ollut tarpeen kun kaupunkiin muuttaneiden tyttöjen tähtäimessä oli ”paremmat työt”.

¹¹⁰ Alestalo 1980, 47.

¹¹¹ Stark 2005, 40–46. Kts. myös J. P. Roos 1987, 79.

¹¹² Launis 2009, 89–90.

¹¹³ Myös Antoinette Fauve-Chamoux tuo esiin kuinka työn väliaikainen luonne vähensi tarvetta muodostaa palvelusväelle tyypillistä luokkaidentiteettiä uuden ajan Euroopassa. Sen sijaan hän näkee palvelusväen ryhmäidentiteetin muodostajia olevan ennemminkin yhteinen maalaistausta tai ikä. Fauve-Chamoux 2004, 8.

1969 ilmestynyt lyhytdokumentti *Tahdon stadiin* tuo hyvin esiin, kuinka kotiapulaisuus toimi maalta muuttaneiden, vähän kouluttautuneiden tyttöjen hätävara-ammattina siihen asti kunnes oli mahdollista päästä töihin esimerkiksi konttoriin tai baariin. *Tahdon stadiin* (1969), YLE. (<http://yle.fi/aihe/artikkeli/2007/06/28/tahdon-stadiin>). Viitattu 23.4.2017.

¹¹⁴ SKS KRA 794, 1135, 1448, 1488, 2264 & 2298. 2004–2005.

¹¹⁵ SKS KRA 938, 957, 1345 & 1466.

Brittiläisiä työväenluokkaisia naisia haastatellut Beverley Skeggs tuo esiin kuinka naiset pyrkivät viimeiseen asti välttelemään samastumista ”todelliseen työväenluokkaan”, minkä he näkivät epäkunniallisena positiona. Niinpä nämä naiset opiskelivat erilaisilla hoiva-alaan liittyvillä kursseilla pyrkien tekemään eroa työväenluokkaisesta naiseudesta, jonka he kokivat häpeällisenä.¹¹⁶ Myös tarkasteleman suomalaiset kotiapulaiset kulkivat Juurakon Huldin jalanjäljissä tavoitellessaan kunnioitetumpaa asemaa opiskelun avulla. Naisvaltaisella kotiapulaisalalla luokkaidentiteetti ei välttämättä asetu samoihin uomiin kuin perinteisissä, usein miesvaltaisissa työläisammateissa. Brittiläistä työväenluokan kulttuurihistoriaa tutkinut Pamela Fox muistuttaa, että feministisesti suuntautunut kulttuurikritiikki tuo esiin työväenkulttuurin sisäisen monimuotoisuuden sekä maskuliinisesta työväenluokkaisuudesta poikkeavat kokemukset omasta asemastaan. Siinä missä työväenluokkainen maskuliinisuus saattaa toimia legitiiminä, porvarillisuuden vastakulttuuria juhlistavana identiteettinä, työväenluokkainen feminiinisyys taas kantaa useammin stigmaa, pelkoa tulla luokitelluksi ei-kunnollisena naisena.¹¹⁷

Muistitietoaineistoa tarkasteltaessa työntekijän ja työnantajan suhdetta ei juurikaan kuvailtu perinteisen marxilaisen retoriikan keinoin, työväen kamppailusta omistavaa luokkaa vastaan.¹¹⁸ Muistitietotutkimusta tehnyt Eija Stark muistuttaa myös ikääntymisen vaikutuksesta muistelijan poliittiseen ajatteluun; nuorena koetut yhteiskunnalliset epäoikeudenmukaisuuden tunteet laantuvat vuosikymmenien saatossa, etenkin jos oma nykyinen elämä on aineellisesti turvattua.¹¹⁹

Pohdittaessa kotiapulaisen luokka-asemaa ja sosiaalista liikkuvuutta on hyödyllistä tarkastella sitä, missä ammateissa nämä naiset työskentelivät myöhemmässä elämässään. Tätä varten tarkastelen Hesperiankadulla asuneiden ja työskennelleiden kotiapulaisten ammattia kymmenen vuoden päästä siitä, kun he aloittivat työnsä kyseisessä osoitteessa. Helsingin poliisin osoiterekisterin perusteella oli mahdollista selvittää neljännestä apulaisen myöhempi ammatti. Viisi heistä toimi edelleen nimikkeellä kotiapulainen tai taloudenhoitaja. Huomion kiinnittää se, että nämä kuusi naista olivat myös viisi vanhinta eli ennen vuotta 1925 syntyneitä. Kaksi vuosina 1928 ja 1930 syntynyttä naista toimivat myöhemmin siivoojana ja kodinhoitajana eli hyvin

¹¹⁶ Skeggs 1997, 74–76.

¹¹⁷ Fox 1994, 17–18. Kts. myös Skeggs 1997, 74–97.; Skeggs 2004, 96–118. Suomalaisessa 1900-luvun alun kontekstissa kts. esim. Melkas 2009.

¹¹⁸ Tässä kohdin on tärkeää huomioida muistitietokeruun ajankohta 2000-luvun alussa, jolloin marxilainen retoriikka ei muutoinkaan kuulunut tavalliseen kielenkäyttöön samalla tavoin kuin vasemmistoradikalismien vuosikymmeninä 1960–70-luvuilla.

¹¹⁹ Stark 2005, 51.

samankaltaisissa toimissa kuin edeltävissä ammateissaan. Nuorempi polvi eli loput seitsemän päätyivät työväenluokan (postittaja, laaduntarkkailija, sairaala-apulainen) tai alemman keskiluokan ammatteihin (toimistoapulainen, konttoristi, liikeapulainen).¹²⁰

Kotiapulaisena työskentely ei siis tämän aineiston perusteella näytä edistäneen erityisemmin vertikaalista sosiaalista liikkuvuutta luokasta toiseen 1950–70-luvuilla. Vähäinen sosiaalinen nousu johtui sekin luultavimmin Helsingin tarjoamista laajenevista koulutusmahdollisuuksista sekä palvelusektorin kasvusta. Ammatti toimi ennemminkin ponnahduslautana maalta kaupunkiin. Kaupunki avautui juuri maalta muuttaneille tytöille kotiapulaisen roolista käsin.

¹²⁰ Kts. liitetaulukko *Hesperiankadun kotiapulaiset 1950–1978*.

4. Maalaisuus

Antti Eskola pohtii seuraavasti suomalaisen yhteiskunnan vastakohtaisuuksia vuonna 1963:

*”...suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsee kaksi selvää perusvastakohtaisuutta, jotka tulevat näkyviin sekä ihmisten käsityksissä että käytännön eduskuntatyössä. Edellinen on vanhastaan tuttu ja sosialismin teorioissa käsitelty vastakohtaisuus ”työväestön” ja ”porvariston” välillä. Jälkimmäinen on ehkä historiallisesti nuorempi, kenties myös vähemmän keskustelua herättänyt ja erityisesti meidän yhteiskunnallemme ominainen vastakohtaisuus **maaseudun ja asutuskeskusten** välillä.”¹²¹*

4.1. Palvelukseen halutaan kiltti maalaistyttö

Kaupunkilaisperheet etsivät yleensä nimenomaan maaseudulta kotoisin olevia tyttöjä.¹²² Maalaisuuden liittyvinä ominaisuuksina saatettiin nähdä esimerkiksi kiltteys ja kunnollisuus, jotka olivat yleisiä hakukriteereitä helsinkiläisperheiden laatimissa työpaikkailmoituksissa. Myös Marjatta Rahikainen on pannut merkille, että perheenemännät etsiessään kotiapulaista suosivat ahkerina, nöyrinä ja turmeltumattomina pitämiään maalaistytöitä.¹²³ Merkille pantavaa tässä yhteydessä on se, että kaupunkilaisuus ei ollut hakukriteerinä ylempien luokkien laatimissa työpaikkailmoituksissa samalla tavoin kuin maalaisuus. Suomalaisessa 1900-luvun puolivälin mielikuvassa, joka heijasteli vielä vahvasti vuosisadan vaihteen kansallisromanttista maaseutua ja rahvasta idealisoivaa ajattelua, maaseutu näyttäytyi puhtauden ja turmeltumattomuuden tyyssijana. Kaupunki taas edusti maaseudun kääntöpuolta ja alituista uhkaa kilteille ja viattomille maalaistytöille. He saattoivat ikään kuin mennä piloille kaupungissa ja muuttua ”kaupunkilaislikkojen” kaltaisiksi; koppaviksi, siveettömiksi ja koreilunhaluisiksi. Asuminen turvallisessa (porvarillisessa) perheessä nähtiin sopivana paikkana nuorelle maalta muuttaneelle tytölle.¹²⁴

¹²¹ Eskola 1963, 31. Kts. myös Allardt 1964, 144–151.

¹²² ”NUORI TYTTÖ miel. maalta otet. kotiapul. virkamiesperheeseen”, ”Siisti, rehellinen maalaistyttö”, ”Nuori kunnollinen TYTTÖ maalta” HS 27.8.1950. ”Nuori, miel. maalta tullut tyttö” HS 23.3.1958. ”Etsimme kotiimme Maunulaan lähinnä näppärää, kunnollista maalaistytötä” HS 11.9.1960.

¹²³ Rahikainen 2006b, 236. Kts. myös Melkas 2009, 112–113; Rojola 2009, 28–29.

Antti Eskolan tutkimuksessa maalaisten ja kaupunkilaisten ennakkoluuloista toisiaan kohtaan käy ilmi, että kaupunkilaiset liittivät maalaisiin useimmin ominaisuudet kuten sovinnollisuus ja rauhallisuus. Eskola 1963, 69.

¹²⁴ Åke Lindmanin vuonna 1963 ohjaama elokuva *Jengi* kuvastaa osuvasti kaupungin turmelevaa vaikutusta nuorisoon ja toimii varoittavana esimerkkinä maalta kaupunkiin hinkuvalle nuorisolle. Myös

Edellä mainittujen luonteenpiirteiden lisäksi maalaistyttöihin saatettiin liittää myös tietynlaisia fyysisiä ominaisuuksia, jotka kertoivat heidän sopivuudestaan ruumiilliseen työhön:

*”Koska minun oletettiin olevan ruumiiltani hyvävoimainen (sellaisiahan kaikki maalaistytöt emäntäni mielestä olivat) minut komennettiin kääntämään omenapuiden alustoja lapiolla ja talikolla.”*¹²⁵

Lea Rojola on kiinnittänyt huomionsa siihen, kuinka 1900-luvun alun suomalaisessa kirjallisuudessa rahvaan fyysinen olemus paljastaa hänen taustansa vaikka tämä yrittäisikin sulautua ylempiensä joukkoon. Tämä sivistyneistön tuottama kansan rodullistaminen pyrkii pitämään yllä tarkkaa rajaa ”oikean” sivistyneistön ja rahvaan välillä.¹²⁶ Kotiapulaisten fyysinen kestävyys ja vahvasti läsnä oleva ruumiillisuus tulevat myös esiin *Säädylisen murhenäytelmän* Jenny-palvelijattaren ”vankoista pohkeista ja lantioista ja karkean punertavasta käsivarresta, jonka liikkeet olivat nopeita ja kulmikkaista”¹²⁷ sekä *Punakettuhattu* maalta muuttaneen Irjan-apulaisen maalaismaisen pulleasta ja ”rahvaanomaisen punaposkisesta” olemuksesta.¹²⁸

Maalaistytöjen oletetun fyysisen sitkeyden lisäksi maalaisuus saattoi edustaa kaupunkilaisperheille jotain sellaista, mitä he halusivat välittää jälkipolvilleen.¹²⁹ Kotiapulainen toi tuulahduksen raikasta maaseutua kaupunkiin ja perheen lapsetkin pääsivät osalliseksi kansallisromanttista mielenmaisemaa viettäessään aikaa hoitajansa kanssa. Monet muistelijat kertoivat jopa ottaneensa perheen lapset mukaansa kotiseudulleen kesälomien ajaksi. Pohjois-Savosta lähtöisin olleen apulaisen välit isäntäperheeseen olivat läheiset: ”*Perhe piti minua perheenjäsenenä ja viihdyin hyvin. Kesälomalla lapset kävivät kotonani maalaistalossa. Siellä kaikki oli heistä ihmeellistä.*”¹³⁰

Kotiliedessä ihmeteltiin nuorten intoa muuttaa kaupunkiin ja markkinoitiin kotiapulaisena työskentelyä perheessä turvana kaupungin paheilta. *Kotiliesi* 20/1953; 2/1954; 6/1962 & 18/1971.

¹²⁵ SKS KRA; 2008

¹²⁶ Rojola 2009, 29–31.

¹²⁷ *Säädylinen murhenäytelmä* (1941), 195.

¹²⁸ *Punakettuhattu* (1961), 9–10, 27. Kts. myös esim. ”roteva maalaistyttö” SKS KRA Kotiapulaiset 2269. 2004–2005.

¹²⁹ Raffaella Sarti ja Christa Matthys ovat molemmat nähneet palvelijat ja kotiapulaiset oman kulttuurinsa välittäjinä isäntäperheissä. Sartin mukaan ulkomailta uuteen maahan asettuneet isäntäperheet saattoivat valita lastenhoitajansa entisestä kotimaastaan, jotta lapsilla säilyisi kulttuurinen yhteys vanhempiensa kotimaahan. Sarti 2008, 78; Matthys 2013, 458.

¹³⁰ SKS KRA Kotiapulaiset 3177. 2004–2005. Kts. myös SKS KRA Kotiapulaiset 2261 & 2626. 2004–2005.

4.2. Ulkopuolisuuden tunne kaupungissa

”Minä en ollut käynyt kuin yhden kerran kaupunkilaiskodissa. Se oli uutta, kaupunkiasuminen, kerrostaloineen ja hisseineen [...] Puhelinta ja sen käyttöä pitikin jo sitten jännittää jo ihan tosissaan.”¹³¹

”Aina ei ollut helppoa selvitä annetuista tehtävistä, sillä suuri osa apulaisista oli arkoja maalaistytöitä, jotka olivat tottumattomia kivikaupungin olosuhteisiin.”¹³²

Muutto maalta kaupunkiin vaikutti olevan monelle kotiapulaiselle jännittävä vaihe elämässä. Kaupungissa nuoret apulaiset törmäsivät usein täysin uusiin tilanteisiin kuten esimerkiksi puhelimen ja hissien käyttöön sekä erilaisissa elintarvikeliikkeissä asiointiin. Myös vieraassa kaupungissa liikkuminen ja sen paikkojen oppiminen tulevat usein esiin kotiapulaismuistoissa. Nämä tilanteet saattoivat jännittää juuri kaupunkiin muuttaneita tyttöjä ja saada heidät tuntemaan itsensä kömpelöiksi ja ujoiksi. Vaikka kaupunkielämä symbolisoi monelle maalaistytölle sosiaalista nousua ja hienompaa elämää, se aiheutti myös usein yksinäisyyden ja vieraantuneisuuden tunnetta.¹³³ Pothiti Hantzaroula on kuvaillut vastaavaa tilannetta kulttuurisena shokkina tutkiessaan Ateenassa työskennelleitä kotiapulaisia. Köyhistä oloista tulleilla maalaistytöillä oli vaikeuksia tunnistaa uuden maailman esineitä ja paikkoja. Omasta kulttuurista lähteminen saattoi tuntua samanaikaisesti vapautumisena mutta myös suurena ahdistuksena.¹³⁴

Maalta muuttaneen nuoren tytön sopeutuminen kaupunkiympäristöön ei aina tapahtunut kitkattomasti. Ne tavat puhua ja pukeutua, joiden avulla kotiapulainen oli sulautunut ongelmitta osaksi kotiympäristöään maaseudulla, saattoivatkin Helsingissä olla silmiinpistäviä. Kokemukset omasta erillaisuudesta ja riittämättömyyden tunteesta olivat yleisiä kotiapulaisten muisteluissa. Tämä saattoi johtaa jopa apulaisen eristäytymiseen kaupunkiympäristöstä:

”Joskus katsoin kampauspöydän ihmeellisiä kapistuksia, nekin olivat eri maailmasta mihin olin tottunut. Ja silloin luulin, että ne tekevät ihmisen arvokkaammaksi. Koskaan en muuta varastanut kuin keksejä. Lupa syömiseen ei olisi ollut, mutta söin. Iltaisin olin huoneessani ja usein itkin siellä. Oli kova ikävä. Harrastuksia olisi saattanut kaupungissa jo ollakin mutta

¹³¹ Kts. myös esim. SKS KRA Kotiapulaiset 1647, 1822, 3141. 2004–2005.

Myös Stark on kiinnittänyt huomiota maalaistaustaisten epävarmuuteen suhteessa itsevarmoihin kaupunkilaisiin rakennemuutoksen Suomessa. Stark ei kuitenkaan pidä maalaisuutta ja kaupunkilaisuutta kovinkaan merkittävänä ryhmävastakohtaisuutena vaan näkee eri luokkien olevan suurempi erojen merkittäjä. Stark 2005, 38.

¹³² SKS KRA Kotiapulaiset 3141. 2004–2005.

¹³³ SKS KRA Kotiapulaiset 568, 950, 1309, 1596, 1625, 1647 & 1823. 2004–2005.

¹³⁴ Hantzaroula 2004, 385; Hantzaroula 2008, 70.

eipä ollut niitä hienompia vaatteita, puhuin murretta joka herätti huomiota, enkä oikein jaksanut.”¹³⁵

Muistelijat kokivat myös poikkeavansa muista helsinkiläisnuorista puhetyylinsä vuoksi.¹³⁶ Ero savolaismurteen ja helsinkiläisen puhetyylin välillä toimi siis merkittävänä distinktiona erottamaan maalaisen kaupunkilaisesta. Tällä tuntui olevan merkitystä kotiapulaisten kertomusten mukaan etenkin helsinkiläisnuorille.¹³⁷ 1950- ja 60-luvuilla kaupunkilaisnuoret kiusasivat ja testasivat maalta tulleita puhumalla heille stadin slangia. Tällä keinolla oli helppo saada ulkopaikkakuntalaiset nolostumaan ja tuntemaan itsensä ulkopuolisiksi.¹³⁸

¹³⁵ SKS KRA Kotiapulaiset 508. 2004–2005.

Oikeanlaisten vaatteiden puute saattoi jopa johtaa apulaisten jättäytymiseen pois kodin ulkopuolisen maailman tapahtumista. Tämä taas saattoi vaikuttaa apulaisten pitkiin työviikkoihin. Paananen kiinnittää ilmiöön huomiota pohtiessaan miksi monet apulaiset (14,5 %) eivät halunneet lauantaita vapaaksi: *”Heidän perustelunaan oli vapaa-ajanvietto-ongelma jo nykyisen vapaan puitteissa. Maalta kaupunkiin muuttaneet tytöt olivat outoja ja yksinäisiä, ja siksi oli turvallisemman tuntuista viettää mahdollisimman paljon aikaa perheessä. Koska tämä taas jouten ollen oli mahdotonta, he halusivat vapaata vain sen verran, että he pystyvät hoitamaan henkilökohtaiset asiansa.”* Paananen 1970, 87.

¹³⁶ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 2055. 2004–2005.

¹³⁷ SKS KRA Kotiapulaiset 1647. 2004–2005.

Pohjoissavolaisia suurten ikäluokkien edustajien kielellistä sopeutumista Helsinkiin tutkineen Pirkko Nuolijärven mukaan murteen välttelyä tapahtui nimenomaan tanssipaikoilla ja ravintoloissa käydessä. Murteella ei haluttu erottua joukosta. Nuolijärvi 1986, 311.

¹³⁸ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 508, 1647. 2004–2005. Kts. myös. *Punakettuhattu* (1961), 84.

5. Naiseus

5.1. Maalaistollo vai vaarallinen viettelijätär?

Seuraavaksi keskityn siihen, millaisia representaatioita kotiapulaisista esiintyi suomalaisessa viihdekulttuurissa, kuinka ne toistuivat arkielämässä ja kuinka kotiapulaiset itse kokivat heihin kohdistuneet stereotyyppiset mielikuvat. Kotiapulaisen representaatioissa on ennen kaikkea kyse ylä- ja keskiluokan luomasta kuvasta, heidän peloistaan ja haaveistaan. Keskeinen teemat näissä stereotypioissa olivat kotiapulaisen naiseus ja seksuaalisuus. On tärkeää ottaa huomioon, että käsiteltävä naiskuva oli symbolista pääomaa hallussaan pitävän tahon eli sivistyneistön tuottama. Niinpä yhteiskunnan kulttuurisessa hierarkiassa ylimpänä olevalla taholla oli valtaa määrittää laajalle levinnyttä mielikuvaa alemmaa sosiaaliluokkaa edustavista naisista. Niinpä tämä esitetty naiseus oli luokkaperustainen.

Stuart Hall on tutkimuksissaan kiinnittänyt huomionsa niihin tapoihin, joilla stereotyyppisiä käytetään symbolisen väkivallan välineinä. Hallin mukaan stereotyyppit ovat yksinkertaistettuja, helposti ymmärrettäviä ja laajalle levinneitä luonnehdintoja jostakin ryhmästä. *”Niissä pelkistetään kaikki kyseistä henkilöä koskeva muutamiksi piirteiksi, liioitellaan ja yksinkertaistetaan näitä piirteitä ja jähmetetään ne ikuisiksi ajoiksi ilman muutoksen ja kehityksen mahdollisuutta”*.¹³⁹ Hän muistuttaa, että vallankäyttö ei ole vain taloudellista riistämistä tai fyysistä pakottamista vaan valtaa tulisi käsitellä laajemmassa kulttuurisessa ja symbolisessa mielessä. Tällöin voidaan nähdä se vallankäyttö, joka tapahtuu stereotyyppien avulla; valta *”esittää joku tai jokin tietyllä tavalla tietyn representaatiojärjestelmän sisällä”*.¹⁴⁰

Palvelijattariin, piikoihin ja kotiapulaisiin liitetyt stereotyyppiset mielikuvat jättivät hyvin vähän liikkumatilaa kun kysymyksessä oli apulaisen naiseus ja seksuaalisuus. Suomalaisen kirjallisuuden palvelijatarkertomuksia tutkineen Kukku Melkaksen mukaan palvelijattaren hahmo altistuu aina kunnollisuus- ja siveellisyyskiistoille.¹⁴¹ Hänen roolinaan oli olla keskiluokkaisien perheen yhtenäisyyden uhka, kuten romaanissa *Säädyllyinen murhenäytelmä*, jossa naapuritalon nuori, viaton ja ”tyhmä” lastenhoitaja uhkaa hajottaa perheen emännän huolellisesti vaaliman ja ylläpitämän porvarillisen

¹³⁹ Hall 1999, 190.

¹⁴⁰ Hall 1999, 193.

¹⁴¹ Melkas 2009, 169. Myös brittiläisten työväenluokkaisten naisten luokkaidentiteettiä tutkinut Beverley Skeggs tuo esiin, kuinka naisen kunniallisuuden tavoittelu oli tutkimiansa naisten huolen aiheena. Skeggs 1997.

perheidyllin. Jopa perheen oma vankkarakenteinen Jenny-palvelijatar saa perheenemännältä käskyn olla enää herättämättä perheen teini-ikäistä poikaa, jottei mitään sopimatonta pääsisi tapahtumaan pojan makuuhuoneessa.¹⁴²

Toisenlaista stereotyyppistä kotiapulaiskuvaa edusti yksinkertainen ja vähemmän viehättävä rahvaan nainen, jonka ihastumiset ja haaveet miehen löytämisestä näyttäytyvät huvittavina. Hän on niin sanottu vanha piika tai hänellä on vähintään uhka jäädä sellaiseksi. Vaikka joku rahvaan mies hänet huolisikin, niin ei ainakaan kukaan sivistynyt keskiluokan mies.¹⁴³ Suomisen perheen uskollisen kotiapulaisen Hildan naisellinen, romantiikkaa kaipaava puoli näyttäytyy usein koomisena Suomisen perheen elokuvissa hänen veisatessaan aherruksensa ohessa haikeana romanttisia värssyjä silmät kostuen.¹⁴⁴ Vuonna 1959 valmistuneessa elokuvassa *Taas tapaamme Suomisen perheen* Hildan henkilökohtaiselle elämälle annetaan jo enemmän tilaa ja katsoja ehtii jo jännittää löytääkö Suomisten vanha uskollinen vihdoin rakkauden. Leskimieheksi jäänyt konstaapeli Jaatinen ihastuu Hildaan, tuohon ”*tomeraan naisihmiseen*”, mutta lopussa Hildan ystävätär voittaa konstaapelin huomion ja Hilda jää Suomisille.¹⁴⁵

Suomisen Hildan kaltainen kotiapulaishahmo edusti kotiapulaisen ihannetta 1940- ja 50-luvuilla, jolloin elokuvat valmistuivat. Niin kuin edellä on jo käsitelty, kaupunkilaisperheet etsivät Helsingin Sanomissa nimenomaan ”kilttejä maalaistyttyjä” ja kaupunkilaisrouvat muistelivat kaiholla ”entisaikojen kotiapulaisia”. Tämä ideaalihahmo on pyritty riisumaan seksuaalisuudesta, jotta hän ei uhkaisi isäntäperheen yhtenäisyyttä. Beverley Skeggs on tuonut esiin, kuinka työväenluokkaiset naiset usein esitettiin rotevina ja sitkeinä vastakohtana keskiluokkaiselle herkälle ja sirolle naiseudelle.¹⁴⁶ Skeggs myös huomauttaa, että

¹⁴² *Säädyllyinen murhenäytelmä* (1941).

¹⁴³ Romaanissa *Punakettuhattu* (1961) nuori kotiapulainen Irja ihastuu helsinkiläisen isäntäperheensä poikaan, joka usein lempeästi kiusoittelee maalta tullutta apulaistaan. Poika ei kuitenkaan ole kiinnostunut Irjasta, jota kutsuu pullukaksi. Sen sijaan rapun karski työväenluokkaisuutta huokuva talonmies kyllä mielellään ottaisi Irjan.

¹⁴⁴ *Suomisen perhe* (1941).

Suomisen Ollin tempaus (1942): Hilda kaihoisasti orpolapsesta, jonka tuttavaperhe päätti ottaa: ”*Ja minä tässä vähän meinasin, että... minäkin ottaisin sen.*” Pipsa hihittäen: ”*Hilda! Eihän sulla ole edes miestäkään!*” Hilda topakasti: ”*Enkä ottaiskaan! Vaikka itse neiti-Pipsa olisi puhemiehenä.*” Pöytäseurue naureskelee kun Hilda pyyhältää tuohtuneena pois paikalta.

¹⁴⁵ *Taas tapaamme Suomisen perheen* (1959).

¹⁴⁶ Skeggs 2004, 167. Skeggsin kuvailema brittiläisen työväenluokan naisen ruumiillisuuden representaatio on hyvin samanlainen jo aiemmin käsittelemäni maaseudun rahvaan naisen kuvan kanssa, mikä on tuttu suomalaisesta 1900-luvun alkupuolen kirjallisuudesta.

hoivatyötä tekevän työväenluokkaisen naisen oli mahdollista saavuttaa kunniallisuus ainoastaan seksuaalisuutensa piilottamisella.¹⁴⁷

Myös suomalaisesta kuvastosta on luettavissa samanhenkinen terveessä maalaisympäristössä kasvanut, ruumiinvoimainen rahvaan nainen. *Säädylisessä murhenäytelmässä* tai *Punakettuhatussa* esiintyvät kotiapulaishahmojen vantterat maalaisvartalat eivät kuitenkaan estäneet perheenäitien huolta poikiensa seksuaalisesta kiinnostuksesta tuota ”maalaisolentoa” kohtaan. Vaikka kotiapulaisen rahvaanomaisen ruumis pyrittiin esittämään kömpelönä, likaisena ja ei-haluttavana herätti se silti levottomuutta ylemmän luokan piirissä.¹⁴⁸ Stuart Hall on nimittänyt edellä kuvatun kaltaista ambivalenttia suhtautumista kotiapulaisten naiseuteen stereotyyppiseksi dualismiksi, jossa diskursiivisina keinoina toimivat kohteen idealisoiminen ja toisaalta halua ja halveksuntaa koskevien fantasioiden heijastaminen kohteeseen.¹⁴⁹ Palvelijattarien, piikojen, sisäköiden ja kotiapulaisten representaatiot ovat myös hyvin samalla lailla seksualisoituja ja fetissoituja kuin Hallin kuvaamat mustat miehet.¹⁵⁰ 1900-luvun suomalainen kirjallisuus oli osaltaan luomassa myyttisiä naispuolisen palvelusväen representaatioita, jotka vaikuttivat ihmisten mielikuviin kotiapulaisista.

*”Huomasin myöskin, että nämä rouvat eivät mielellään ottaneet palvelukseensa kaunista tyttöä. Oppikoulua käynyt ei tullut kysymykseenkään. Eihän piika saanut olla viisaampi eikä kauniimpi kuin rouva.”*¹⁵¹

Elokuissa ja kirjallisuudessa esiintyneet stereotyyppiset mielikuvat eivät jääneet ainoastaan kulttuurisen kuvaston tasolle vaan ne vaikuttivat kotiapulaisena toimineiden naisten todelliseen elämään, kuten siihen, miten perheen emännät suhtautuivat heihin, tai minkä he kokivat olevan itselle mahdollista. Ammattiin liitetty sosiaalinen stigma saattoi jopa vaikeuttaa apulaisen kumppanin löytämistä. 21-vuotias kotiapulainen kertoo vuonna 1966 *Kotiliedessä* karvaista kokemuksistaan:

”Käyn yhä edelleen tanssimassa paljon. Saan yleensä tanssia paljon. Joka kerran olen saanut pojan saatolle. Joka kerran hän on pyytännyt minua huomenna ulos, ja joka kerran olen ovella kertonut, että nuo ikkunat tuossa ovat minun ikkunani ja että tuo siipi kuuluu isäntäväelleni ja että olen siis heillä kotiapulaisena. Hyvää yötä, tavataan huomenna ja... Milloinkaan hän ei ole tullut. Ei hän lähde ulos KOTIAPULAISEN kanssa, hänellä on

¹⁴⁷ Skeggs 1997, 49.

¹⁴⁸ *Säädylinen murhenäytelmä* (1941), 188–198; *Punakettuhattu* (1961), 8–10, 59–72.

¹⁴⁹ Hall 1999, 122–123.

¹⁵⁰ Hall 1999, 273.

¹⁵¹ SKS KRA Kotiapulaiset 1496. 2004–2005.

kuva pulleasta, pitkähelmaisesta, valkoesiliiniaisesta, huivi tiukasti pään ympäri kiedotusta piiaista, joka niiaa syvään kaksitoistavuotiaallekin ja joka nukkuu vintillä tai aitassa.”¹⁵²

Kaupungissa kotiapulaisena työskennelleen naisen kertomus haluttomuudesta kertoa omaa ammattiaan saatille lähteneelle miehelle on kuin toisinto jo vuonna 1937 ilmestyneen *Juurakon Hulda* näytelmän päähenkilön kokemuksista.¹⁵³ Hyvin samantapainen kokemus oli muistelijalla, joka oli toiminut kotiapulaisena nimeltä mainitsemattomassa kaupungissa 1950-luvulla:

”Päivät täytti työ, mutta illalla olisi halunnut seuraa, jota ei oikein löytynyt. Tanssipaikoillakin oli aivan erilainen tunnelma kuin maalla. Ei kehdannut tanssittajalle kertoa että oli vain lapsenlikka. Alemmuuden tunne vaivasi. Työväenopistosta yritti etsiä sivistystä ja opiskella englannin kieltä mutta sielläkin tuntui, että muut ovat etevämpiä. Ei löytynyt sieltäkään ystäviä.”¹⁵⁴

Myös Paananen on kiinnittänyt huomiota kotiapulaisuuteen liittyvästä stigmosta. Osa hänen haastattelemistaan apulaisista ei halunnut kertoa vapaa-ajallaan tapaamilleen henkilöille olevansa kotiapulainen vaan kertoi mieluummin työskentelevänsä lastenhoitajana tai jollain muulla alalla.¹⁵⁵ Maaseudulta kotoisin olevat kotiapulaistytöt saattoivat tuoda mieleen vanhanaikaisen kuvan yksinkertaisesta piiaista vastakohtana jännittävälle ja modernille kaupunkielämälle.¹⁵⁶ Kohti tasa-arvoista yhteiskuntaa tähtäävässä Suomessa ajatus isäntäperheeseen nähden alisteisessa asemassa olevasta naisesta ei luultavasti ollut omiaan lisäämään apulaisten arvostusta.

Bourdieulaisittain hahmotettuna kaupunkilainen tanssipaikka toimi kenttänä, jossa tietynlaiset pääomat tuottivat haltijalleen menestystä. Tällä kyseisellä kentällä maalaisuus tai kotiapulaisuus eivät suinkaan olleet näitä pääomia vaan päinvastoin toimivat kaupunkilaisten tai ylempien luokkien pilkan kohteena saaden tämän stigman kantajat piilottelemaan taustaansa tai pyrkimään muuttumaan kaupunkilaisen keskiluokan kaltaiseksi. Beverley Skeggs viittaa Bourdieun habituksen käsitteeseen ja toisaalta Hallin stereotyyppistämiseen¹⁵⁷ kiinnittäessään huomionsa siihen, kuinka tietyt

¹⁵² *Kotiliesi* 22/1966.

¹⁵³ *Juurakon Hulda* (1937), 80.

¹⁵⁴ SKS KRA Kotiapulaiset 2848. 2004–2005. Oman kotiapulaisuuden salaamisesta, kts. myös SKS KRA Kotiapulaiset 1729. 2004–2005.

¹⁵⁵ Paananen 1970, 83. Myös romaanissa *Punakettuhattu* esitetään muistelijoiden edellä kuvaama tanssipaikkakokemus, jossa kotiapulainen tuntee itsensä ulkopuoliseksi ja muita vähempiarvoiseksi oman ammatinsa ja maalaisuutensa vuoksi ja päättää salata ammatinsa tanssittajaltaan. *Punakettuhattu* (1961), 73–87.

¹⁵⁶ *Punakettuhattu* (1961), 73–77. Tuomari Nurmion kappale *Punainen planeetta* (1982) toistaa stereotyyppistä kuvaa maaseudun yksinkertaisista piiioista: ”*Navetan piika kikattaa liikaa ja nukahtaa heti, ellei sitä kutiteta*”.

¹⁵⁷ Suomentajan käyttämä termi. Hall 1999, 122.

kulttuuriset arvostelmat ruumiillistuvat tietyissä sosiaaliryhmissä merkiten ne ja estäen niiden etenemistä sosiaalisessa tilassa.¹⁵⁸

Kotiapulaisen naiseus ja seksuaalisuus eivät olleet ongelma ainoastaan silloin, kun se uhkasi isäntäperheen yhtenäisyyttä. Seuraavien muisteluiden perusteella perheenemännät olivat huolissaan maalta muuttaneen apulaisensa miessuhteista myös kodin ulkopuolella:

"Hän oli nuori, tumma, hoikka ja hyvännäköinen. [...] Äiti arvosteli Kerttua muutenkin, kutsui "myssymissiksi", koska joku "pärinäpoika" haki Kerttua ulos vapaailtoina. (muistelijana hoitolapsi, 50-luku)¹⁵⁹

"Koetan nähdä, onko Ainolla vyötä, ja jos on niin kuinka leveä se on. Äiti on sanonut, että aina kun syksyllä hommaa ihan kelpo tytön maalta kotiapulaiseksi, niin annas kun Linnanmäki keväällä avataan! Tyttö alkaa käydä tansseissa, ostaa leveän kiiltonahkavyön ja eipä aikaakaan kun jo käy nenäkkääksi ja syksyyn mennessä se on lähtenyt jonkun merimiehen matkaan." (muistelijana hoitolapsi, 60-luvun vaihde)¹⁶⁰

"Terttu oli nuori, söpö tyttö. [...] Aikaa myöten hänelle tuli tietysti iltamenoja, työväentalolla oli tansseja. Lihakaupan poika saatteli Terttua kotiin ja sitten oli aamulla fritsuja kaulassa. Yritin pitää huolta, että hän viikonloppuisin aamulla heräisi omassa sängyssään, yksin. Muutaman kerran jouduin puuttumaan tilanteeseen ja siitä Terttu loukkaantui ja sanoi itsensä irti. Ymmärsin ja samalla olin pahoillani, en pelkästään perheemme vuoksi, vaan myös tytön itsensä vuoksi." (muistelijana perheenemäntä, 60-luvun alku)¹⁶¹

Kotiapulaisen uhkana kaupungissa olivat työväenluokkaisiksi miehiksi tulkittavat "pärinäpojat", merimiehet ja lihakaupan pojat. Jos kotiapulainen löysi itselle kumppanin, tarkoitti tämä yleensä työsuhteen päättymistä parin perustaessa oman kodin ja mahdollisesti myöhemmin oman perheen. Kotiapulaisen ammatti poikkesi tässä mielessä merkittävästi muista ammateista ja selittää osaltaan perheenemäntien huolta. Monet emännät kokivat olevansa vastuussa nuoren, usein vielä alaikäisen tytön vanhemmille hänen siveellisyydestään.

"Maalta tullut nuori tyttö oli kovin altis houkutuksille. Nuoret tytöt olivat kauniita, iloisia ja eräillä naisellisuus oli herännyt ennemmin kuin vastuuntunto itsestä ja omista tekemisistä. Kokemus ja järki ei aina 16–17 vuotiaalla välttämättä ollut riittävä yllättävissä tilanteissa. Se oli minulle, heidän nuorelle emännälleen, lisälasti vastuuta, johon ei ollut valtaa."¹⁶²

Skeggsin mukaan kotiapulaisuus näyttäytyi keinona pelastaa edes osa työväenluokkaisista naisista moraalittomuudelta 1900-luvun alun Britanniassa. Myös Suomessa sivistyneistön naiset kantoivat huolta ja vastuuta langenneista naisista

¹⁵⁸ Skeggs 2004, 1–2.

¹⁵⁹ SKS KRA Kotiapulaiset 96. 2004–2005.

¹⁶⁰ SKS KRA Kotiapulaiset 123. 2004–2005.

¹⁶¹ SKS KRA Kotiapulaiset 3013. 2004–2005.

¹⁶² SKS KRA Kotiapulaiset 1401. 2004–2005. Kts. myös SKS KRA Kotiapulaiset 2717 & 2696. 2004–2005.

1900-luvun alussa. Ylemmän luokan naiset saattoivat toimia moraalisina suojelusenkeleinä ja osoittaa omaa vastuutaan ja kunniallisuuttaan pyrkiessään kouluttamaan työväenluokan naisia keskiluokkaiseen elämäntapaan ja arvoihin.¹⁶³ Hantzaroula kutsuu kuvatus kaltaista holhoavaa hyväntahtoisuuden osoittamista maternalismiksi, joka vahvisti perheenemännän auktoriteettiasemaa suhteessa kotiapulaiseen.¹⁶⁴

Kontakti kaupungissa asuvaan työväenluokkaan näyttäytyy uhkana sekä kaupunkilaiselle keskiluokalle että maalaistytöjen omille perheenjäsenille:

”Nuori mieli janosi elämää. Siihen aikaan oli muotia ja välillä olosuhteiden pakko, että lähdettiin kaupunkiin piikomaan eli kotiapulaiseksi [...] Äitini tuhersi itkua kun ompeli vaatteitani lähtö kuntoon. Vanhempi veljeni vielä valisti suurkaupungin vaaroista. Mutta minun päättäni ei olisi kääntänyt mikään. Olinhan nuori ja elämän voimaa täynnä.” (60-luvun alku)¹⁶⁵

Suurkaupungin lisäksi tehdas näyttäytyy vaarallisena vaihtoehtona kotiapulaiselle. Sekä romaanissa *Punakettuhattu* että *Säädylinen murhenäytelmä* tehdas on paikka, jonne moraalisesti ”epäonnistuneet” kotiapulaiset sekä hurvittelunhaluiset ja nenäkkäät nuoret naiset menevät töihin. Tehtaassa tai baareissa työskentelevät perinteistä työväenluokkaisuutta edustavat naiset toimivat varoittavana esimerkkinä kiltille maalaistytölle.¹⁶⁶ Edellisen kaltaiset varoittelut kertovat pelosta puhtoisien maalaistytön lipsumisesta työläislikaksi. Yksi esimerkki puhtoisuuden vaalimisesta kotiapulaisen kohdalla löytyy Helsingin työnvälitystoimiston työnhakemuskorteista, joihin virkailija on

¹⁶³ Skeggs 1997, 46–47; Grönstrand et al 2007, 391. Irlannissa katolinen kirkko kannusti tyttöjä kotiapulaisiksi, jotta he omaksuisivat katolilaisen naiseuden ihanteen ja oppisivat itse hyviksi perheenemänniksi. Walter 2004, 480.

Kts. myös aviottomat lapset ja kotiapulaisuus, Swain 2005, 467: *The lived experiences of these mothers stand in stark contrast to the assumptions of the philanthropic men and women who continued to advance domestic service as a route to moral redemption. To such moral missionaries [...] domestic service offered protection from the dangers of the world, with the mistress cast as guardian and protector.*

Myös Helsingin Sanomissa perheenemännät saattoivat etsiä yksinhuoltajaitejä kotiapulaisiksi 1960-luvulla. HS 11.9.1960 & 24.3.1963. Ilmiötä voi tulkita juuri edellä kuvatus kaltaiseksi hyvän tahdon osoittamiseksi vähempiosaisia kohtaan mutta kyynisemmässä tulkinnassa perheenemännät saattoivat hyväksikäyttää epätoivoisessa asemassa olevia yksinhuoltajia, jotka saattoivat suostua lapsettomia kotiapulaisia huonompiin työehtoihin. Marjatta Rahikaisen mukaan isäntäperheessä asuvalla apulaisella ei voinut olla lasta mukanaan. Rahikainen 2006b, 227. Muistitietoaaineistosta löytyy kuitenkin useampia esimerkkejä tällaisista tapauksista, joissa apulainen asui oman lapsensa kanssa työnantajansa kodissa 1950–70-luvuilla. SKS KRA Kotiapulaiset 1567, 1707–1708, 1741–1742 & 2541–2542 . 2004–2005.

¹⁶⁴ Hantzaroula 2004, 380–381.

¹⁶⁵ SKS KRA Kotiapulaiset 950. 2004–2005.

¹⁶⁶ *Punakettuhattu* (1961). *Säädylisessä murhenäytelmässä* porvarillisen vastuuntunnon painama perheenisä kehottaa raskaaksi saattamansa naapuritalon nuorta lastenhoitajaa lopettamaan työnsä tehtaassa. *Säädylinen murhenäytelmä* (1941), 251–254. Myös Selin näkee tehdastyön olleen ristiriidassa ihanteellisten naisellisten ominaisuuksien kuten puhtauden ja sosiaalisuuden kanssa. Selin 2017, 345.

kommentoinut kotiapulaiseksi hakevien naisten ulkomuotoa välillä hyvinkin seikkaperäisesti. Yksi useimmiten mainittu kommentti liittyi siihen, oliko hakija ”maalattu” vai ”maalaamaton”. Näkyvä meikin käyttö kantoi kommentteissa mukanaan suoria viittauksia moraalittomaan elämäntapaan ja meikittömyys näytti olevan selkeästi sitä, mitä virkailija apulaiselta toivoi.¹⁶⁷ 1900-luvun loppupuoliskon brittiläisessä kontekstissa tyyllinen liioittelu kuten runsas meikin käyttö liitettiin työväenluokkaisuuteen. Skeggs huomauttaa, että työläisnaisten kohdalla ulkomuodon perusteella heitä voitiin myös arvioida myös moraalisesti. Omaan ulkonäköön näkyvästi panostaminen nähtiin merkinä kevytkenkäisyydestä mutta se myös tulkittiin mauttomaksi.¹⁶⁸

Myös yleiset maininnat hakijan ulkoisesta viehättävyydestä olivat yleisiä työnvälitystoimiston virkailijan merkinnöissä.¹⁶⁹ Tämä erikoiselta vaikuttava tapa saattaisi viitata siihen, että myös kotiapulaisen palkkaavia työnantajia kiinnosti se, miltä hakija näyttää. Kotiapulaisen seksuaalinen viehättävyys saattoi kenties olla toivottavaa mutta useimmissa tapauksissa tilanne oli luultavasti toisinpäin. Emännät tuskin toivoivat liian viehättävää kotiapulaista työskentelemään ja asumaan aviomiehensä ja mahdollisten teini-ikäisten poikien kanssa.

¹⁶⁷ ”tavallinen, välitön nuori ihminen, värjätty musta tukka, josta moni työnantaja on huomauttanut kun on lähetetty katsomaan paikkaa” (synt. 1938, Helsinki).

”kovasti maalattu, keltaiset sormet” (synt. 1940, Ilomantsi, ei työtarjouksia)

”maalattu pimu” (synt. 1935, Korpiselkä).

Ent. työnant: ”Ei suositellu, elämäntavassa toivomisen varaa”. Virkailija: ”Pieni ja pirteä. Siistin näköinen, ehkä hieman liian ”meikattu”. ” (synt. 1940, Hki).

Työnantaja ilmoittanut: ”a.o. eroitettu entisestä paikastaan elämäntapojensa vuoksi. Eivät siksi ottaneet häntä” Virkailija: ”maalattu, mutta melko miellyttävä, hymyilevä, varma käytös”.

HKA; Työnvälitystoimisto; Taloustyön osasto; Työnhakemuskortit 1952–1960.

Vuonna 1937 ilmestyneessä Hella Wuolijoen näytelmässä *Juurakon Hulda* herrat pohtivat Esplanaadilta mukaan ottamansa, juuri maalta tulleen Huldin tulevaisuutta Helsingissä:

Pankinjohtaja: ”Tämä on genuint – aitoa, aivan aitoa.” Johon professori: ”Niin, aitoa, mutta kumminkin tullaan kaupunkiin ja muutaman viikon kuluttua se kävelee Espiksellä posket puuterissa, pyntättynä ja permanentattuna.” Kansanedustaja Ali-Lehtonen: ”Valmis lintu herroille pyydystettäväksi.” *Juurakon Hulda* (1937), 19.

¹⁶⁸ Skeggs 1997, 84; Skeggs 2004, 100. Suomalaiseen naistyöväestöön liitetty mauttomuus ja siveettömyys, kts. Launis 2009, 87.

¹⁶⁹ ”hyvin rintava, hauskan näk. (vähän Armi Kuusela), maalaamaton, iloinen, kohtelias”. HKA; Työnvälitystoimisto; Taloustyön osasto; Työnhakemuskortit 1952–1960.

5. 2. Naimattomat nuoret naiset?

Kysymystä Helsingissä työskennelleiden kotiapulaisten parin löytämisestä on jossain määrin mahdollista tarkastella Hesperiankadun aineiston varassa. 15 kotiapulaisesta, joiden siviilisääty on tiedossa kymmenen vuoden päästä siitä, kun he aloittivat työskentelyn Hesperiankadun osoitteessa olevassa taloudessa, kymmenen heistä oli mennyt naimisiin. Hesperiankadun kotiapulaisten kohdalla naimattomien osuus oli selkeästi suurempi 40–44-vuotiaiden kohdalla kuin helsinkiläisten saman ikäisten naisten osuus yleisesti; jos nainen oli työskennellyt kotiapulaisena Hesperiankadulla vuosien 1950–79 välillä, hänen todennäköisyytensä olla naimisissa 44 ikävuoteen mennessä oli 59 prosenttia kun helsinkiläisnaisten kohdalla se oli vuonna 1960 keskimäärin 80 prosenttia. Tämä viittaa siihen jo tiedettyyn tosiasiaan, että kotiapulaisuus oli naimattomien naisten ammatti.¹⁷⁰

On kuitenkin vaikea arvioida johtuiko naimattomuus kotiapulaisena toimimisesta vai hakeutuivatko naimattomaksi jääneet naiset kotiapulaisiksi. Huomion arvoista tässä yhteydessä on se, että kaikki vuoden 1930 jälkeen syntyneet kotiapulaiset, joiden siviilisääty on tiedossa, olivat naimisissa jo 33 ikävuoteen mennessä. Tämän suppean aineiston valossa näyttää siltä, että kotiapulaisena toimiminen ei ainakaan vähentänyt nuoremman polven naisten todennäköisyyttä avioitua. Sen sijaan kotiapulaisena toimineet naiset avioituivat hiukan myöhemmin kuin muut; kun helsinkiläisnaisten keskimääräinen avioitumisikä vuonna 1965 23 vuotta,¹⁷¹ Hesperiankadun apulaisilla se oli 28 vuotta.¹⁷²

Palvelusväen ammattiin liittyvä stigma ja ammatin edustajien parin valinta ovat kiinnostaneet myös ulkomaisia historiantutkijoita. 1800-luvun lopun englantilaisia palvelijoita tutkinut Richard Wall teki huomion, että palvelijoina toimineet naiset avioituivat alempaa sosiaaliluokkaa edustavien miesten kanssa verrattuna muihin saman sosiaaliluokan naisiin. Näin ollen sosiaalinen nousu avioliiton kautta ei ollut

¹⁷⁰ Loppujen viidentoista apulaisen siviilisäädystä ei ole tietoa johtuen luultavimmin siitä, että he olivat muuttaneet pois Helsingistä eikä heidän tietojaan siksi löydy Helsingin poliisin osoiterekisteristä. Yksi apulaisista kuoli palveluksensa aikana. Hesperiankadun 17 apulaisesta, jonka siviilisääty on tiedossa heidän ollessa 44-vuotiaita, 10 oli ollut naimisissa 44 ikävuoteen mennessä. ”Naimisissa ollut” sisältää tässä tapauksessa myös eronneet ja lesket. *Yleinen väestölaskenta 1960 II: Väestö ikä, siviilisääty, pääkieli ym.* Suomen virallinen tilasto VI C: 103. Siv. 117; HKA Asunto-osakeyhtiö Hesperiankatu 32, Asukasluettelo 1950–1960 & 1961–1978: HKA Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimisto Osoiterekisteri, osa III, 1956–1973. Kts. myös liitetaulukko.

¹⁷¹ Helsinki tilastoina, 32.

¹⁷² Kts. liitetaulukko *Hesperiankadun kotiapulaiset 1950–1978*.

palvelusväelle yhtä yleistä kuin muille työväenluokan naisille.¹⁷³ Toisaalta Hionidou tutkimus Kreikan maaseudulla työskennelleistä kotiapulaisista viittaa siihen, ettei kotiapulaisena työskentely Kreikan maaseudulla heikentänyt naisten mahdollisuuksia mennä naimisiin. Näissä kaksi esimerkkiä toki edustavat ajallisesti ja paikallisesti eri tilanteita mutta eroa on mielestäni mahdollista myös selittää niillä erilaisilla kulttuurisilla arvostuksilla, joita maaseudulla tai kaupungeissa esiintyi.¹⁷⁴

Kenen kanssa Hesperiankadulla työskennelleet kotiapulaiset avioituivat? Näistä apulaisista kymmenen meni naimisiin vuoteen 1978 mennessä. Heistä kahdeksan kohdalla on mahdollista selvittää aviomiehen ammatti. Kuusi aviomiestä työskenteli perinteisissä työväenluokan ammateissa.¹⁷⁵ Yksi apulaisista meni naimisiin myymälänhoitajana ja konttoristina työskennelleen miehen kanssa. Eräs taloudenhoitajana työskennellyt nainen kulki Juurakon Huldin jalanjäljissä ja nai maisterin tittelin omaavan isäntänsä.¹⁷⁶ Hesperiankadun kotiapulaisia tarkasteltaessa johtopäätöksenä on, että kotiapulaiset näyttivät löytävän kumppaninsa omasta sosiaaliluokastaan eli työväestöstä. Tämä taas osaltaan tukee näkemystä, jonka mukaan sotien jälkeisessä Suomessa eri yhteiskuntakerrostumien sekoittuminen ei ollut kovin yleistä huolimatta taloudellisesta kasvusta ja yleisestä sosiaalisten erojen kaventumisesta 1960–70-luvuilla. Kotiapulaisten aviomiesten ammattien perusteella voisi päätellä, että kotiapulaisina työskennelleet naiset kokivat työväestön omaksi viiteryhmäkseen ja samastumisen kohteeksi. Tässä mielessä kotiapulaisen ammatti toimi siirtymänä kaupungin työväestöön.

¹⁷³ Wall 2004, 26; Hionidou 2005, 486.

¹⁷⁴ Alla olevan muistelijan mukaan kotiapulaisuus oli tavoiteltavaa ainakin 50-luvun maalaistytöille. Kaupungissa ”piikominen” oli matkalippu pois kuihtuvalta maaseudulta: *”Varmaan jokaisen tavallisen tytön haave viisikymmenluvulla oli päästä kotiapulaiseksi. Sillä olihan se jo paljon hienompaa, kuin olla karjapiikana ja haista lehmälle. Ainakin maaseudulla oli asialla iso merkitys, vaikka äitini usein sanoi, että ”piika on piika vaikka voissa paistaisi” ”.* SKS KRA Kotiapulaiset 1596. 2004–2005.

¹⁷⁵ Työmies, puutarhatyöntekijä, sähköasentaja, levyseppä, hitsaaja ja asentaja. Kts. liitetaulukko.

¹⁷⁶ Ibid.

6. Kulttuurinen pääoma ja symbolinen väkivalta

6. 1. Ikkuna parempiin piireihin

Kaupunkiin muuttaminen tarjosi maalaistytölle suuren määrän uusia mahdollisuuksia, mitä tuli kulttuurin harrastamiseen ja muodin kuluttamiseen. Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalista kerrostuneisuutta 1980-luvun vaihteessa käsitelleen tutkimuksen mukaan ”*maanviljelijäväestö lukee vähemmän kirjoja, käy harvemmin elokuvissa, teattereissa, taidenäyttelyissä ja konserteissa kuin yrittäjät, työntekijät ja toimihenkilöt*”.¹⁷⁷ Tästä johtuen kotiapulaisilla oli keskimäärin vähemmän kulttuurista kompetenssia kuin kaupungin työväestöllä saati keski- tai yläluokkaa edustavalla isäntäperheillä. Tähän vaikutti jo yksinkertaisesti maaseudulla vallitseva kulttuuritapahtumien ja kulutustuotteiden tarjonnan vähäisyys. Niinpä kaupungin muotitarjonta mahdollisti apulaisen koreilemisen kotipuolessa hänen palattuaan Helsingistä Pohjois-Savon maaseudulle 60-luvun alkupuolella:

”Vaikka minulla oli ihan tavalliset vaatteet, ei kenelläkään muulla ollut sellaisia. Berkemanspuukengät olivat siellä ennennäkemättömät. [...] Kylän tavoitelluin poika halusi tavata minut seuraavana päivänä”.¹⁷⁸

Eräs toinen kotiapulaisena työskennellyt nainen muistelee pääsyä tutustumaan hienompiin piireihin asuessaan lauttasaarelaisessa perheessä 1950-luvulla:

”Rouvan avuihin on laskettava se, että hän suurena teatterin harrastajana otti minut mukaansa kaupungin teatterin ensi-iltoihin. Jo teatteriyleisön vaatteet olivat maalaistytölle teatteria. Silloin upseereilla olivat kunniamerkit ensi-illoissa ja rouvilla pitkät iltapuvut ja minkkistoolat. Vaatteeni eivät olleet 1950-luvun mittapuun mukaan mitään kummoisia, mutta emäntäni keksi piristykseksi lainata oman hartiahuivinsa tai korun ja juhlavaate oli valmis. Häneltä opin myös värien yhdistämisen alkeita”.¹⁷⁹

Kotiapulaisena työskentely helsinkiläisissä keski- ja yläluokan kodeissa tarjosi maalaistytöille mahdollisuuden tutustua ylempien luokkien tyyliin ja elämäntapaan. Monet heistä pääsivät tutustumaan isäntäperheensä kanssa korkeakulttuuriin kuten teatteriin, oopperaan ja balettiin sekä näkemään läheltä hienoja illallisia sekä cocktail-kutsuja.¹⁸⁰ Useat kotiapulaismuistelijat mainitsevat ammattinsa hyviksi puoliksi sen, että pääsivät tutustumaan hienompaan elämäntapaan ja oppimaan sivistyneitä

¹⁷⁷ Alestalo 1980, 60.

¹⁷⁸ SKS KRA Kotiapulaiset 2421–2422. 2004–2005.

¹⁷⁹ SKS KRA Kotiapulaiset 1762. 2004–2005.

¹⁸⁰ SKS KRA Kotiapulaiset 1375, 1466, 1486, 1587–1588, 1823 & 2455. 2004–2005.

käytöstapoja.¹⁸¹ Monelle muistelijalle ”hyvässä perheessä”¹⁸² asuminen näyttäytyi kasvatuksena, jolla oli mahdollista kerryttää omaa kulttuurista pääomaa.

”Kävin iltakursseja, lueskelin huoneessani. Eräs kirja jäi muistoihin, kirjan nimi on käytöksen kultainen kirja. Muistan erään tapauksen aivan alkua ajoilta heille tuli päivällisvieraita Amerikasta ja minä jouduin tarjoilemaan. Kokoajan tarjoillessani soi päässäni lause ”ota anna oikealta tarjota aina vasemmalta”. Tästäkin tilanteesta on ollut hyötyä myöhemmässä elämän vaiheessa kun miehelläni oli Cafe-Restaurang.”¹⁸³

”Olin palveluksessa kaksi vuotta, sinä aikana rumasta ankanpoikasesta kasvoi hieno, sivistynyt nuori neiti!”¹⁸⁴

Kuten jälkimmäinen muistelija antaa ymmärtää, ylä- ja keskiluokkainen kaupunkiympäristö todella sivilisoi, muutti maalta muuttaneet tytöt toisiksi. Monista muisteluista nousee esiin kiitollisuus isäntäperhettä kohtaan, koska he mahdollistivat apulaisille paremmat eväät tulevaa elämää varten.¹⁸⁵ Ammatti nähtiin ”*ponnahduslautana*”¹⁸⁶ parempaan elämään. Hyvin yleistä oli, että isäntäperhe kannusti apulaistaan hakeutumaan opintojen pariin.¹⁸⁷ Huomionarvoista tässä kohtaa on, että suuri osa kotiapulaisista tähtäsi hoiva-alan opintoihin. Näin ollen on syytä epäillä, että apulaisia ohjattiin ennen kaikkea työväenluokkaisiin ammatteihin, mihin heidät nähtiin sopivan oman taustansa takia. Selin on kiinnittänyt huomionsa siihen, että ammatinvalinnanohjaajat ohjasivat työväenluokkaisia helsinkiläistettyjä hoitoalalle vaikka nämä olisivat halunneet tähdätä keskiluokkaisiin ammatteihin.¹⁸⁸

Vaikka kotiapulaisen opiskeluun kannustaminen vaikutti olleen hyvin yleistä keski- ja ylemmän luokan parissa, oli osalla apulaisista vastakkaisia kokemuksia. Eräs ruotsinkielisessä perheessä kotiapulaisena kesällä 1954 toiminut nainen muistelee:

”Koko kesä oli kuin farssi. Ruotsia en oppinut. Minulle puhuttiin suomea, mutta keskenään herrasväki puhui ruotsia. Sain kuulla moneen kertaan, ettei minun suomenkielisenä kannattaisi käydä koulua vaan parempi oli lopettaa.”¹⁸⁹

¹⁸¹ SKS KRA Kotiapulaiset 680, 934, 1486, 1596, 1823, 2052 & 3130. 2004–2005.

Kreikkalaisia kotiapulaisia 1900-luvun vaihteen molemmin puolin tutkinut Violetta Hionidou on myös todennut, että tärkeä syy lähettää nuoria maalaistyttyjä kotiapulaisiksi oli tapojen ja hienostuneemman elämäntavan oppiminen. Hionidou 2005, 485. Mahdollisuudesta sosiaaliseen nousuun kotiapulaisuuden avulla kts. myös Bras 2003, 226.

¹⁸² SKS KRA Kotiapulaiset 1495. 2004–2005.

¹⁸³ SKS KRA Kotiapulaiset 934. 2004–2005.

¹⁸⁴ SKS KRA Kotiapulaiset 2218. 2004–2005.

¹⁸⁵ SKS KRA Kotiapulaiset 918, 1103, 1406, 1631, 1823 & 3130. 2004–2005.

¹⁸⁶ SKS KRA Kotiapulaiset 1495 & 2358. 2004–2005.

¹⁸⁷ SKS KRA Kotiapulaiset 794, 1103, 1343, 1344, 1466, 1629, 2424, 2588 & 3130. 2004–2005.

¹⁸⁸ Selin 2017, 151.

¹⁸⁹ SKS KRA Kotiapulaiset 2088. 2004–2005.

Isäntäperheen vieras äidinkieli sai suomenkielisen kotiapulaisen tuntemaan itsensä entistäkin ulkopuolisemmaksi perheessä. Toinen muistelija kertoo vieraantuneisuuden kokemuksesta 1960-luvun alusta:

*"En tykännyt kun ruotsia puhuttiin. En osannut nuoria neuvoa ruotsin läksyissä. Tuli pitkiä puheluita äidille toiselle paikkakunnalle. Itkua ja hammastenkiristelyä. Perheen isä oli ylpeä. Sen verran huomasi olemassaoloani ettei nyt aivan yli kävellyt. Perheen nuorimmaisen kanssa en ollut väleissä ollenkaan. Hän oli ilkeä ja pilkkasi, tietysti ruotsiksi. Olisi pitänyt lähteä kesäksi sinne toiselle paikkakunnalle. Tein päätökseni, en tahdo [...] Tajusin olevani ujo maalaistyttö lukeneiden hienojen ihmisten keskellä. Sellaiset olivat tunnelmat silloin. Elämän koulu oli alkanut ja aikuistuminen. Maalla oli ollut turvallista omien ihmisten keskellä."*¹⁹⁰

Yllä kuvattujen muistelijoiden tavoin monet muutkin tytöt pestautuivat ruotsinkielisiin perheisiin kartuttaakseen kulttuurista pääomaa.¹⁹¹ Vaikka ruotsin kieli sivistyneistön ykköskielenä olikin jo hiipumassa 1950-luvulla, nähtiin toisen kotimaisen oppiminen hyödyllisenä taitona. Myös ruotsinkielisen kotiapulaisen palkkaaminen vielä 1930-luvulla vaikuttaa olleen yleistä monissa suomenkielisissä perheissä, jotka halusivat jälkikasvunsa oppivan vanhaa sivistyskieltä hoitajaltaan.¹⁹² Kotiapulaisen ja isäntäperheen välinen kieliero saattoi toisinaan toimia kielellisenä muurina mutta toisaalta molempien osapuolien halu oppia toisiltaan kertoo myös osaltaan halusta integraatioon. Ruotsinkielisten kotiapulaisten käyttö suomenkielisissä perheissä 1900-luvulla myös hälventää asetelmaa suomenruotsalaisuuden herra-asemasta suomalaisessa yhteiskunnassa. Toisin kuin maalaisuus tai työväenluokkaisuus suomenkielisyys ei poikkeuksetta koodautunut vähemmän arvokkaaksi.

Kertomus itseään sivistävästä piikatyöstä oli yleinen aihe suomalaisessa kirjallisuudessa jo 1900-luvun alussa. Rahvaan lapsien yritykset kohota sosiaalisessa hierarkiassa sivistyksen ja koulutuksen avulla päättyivät näissä kertomuksissa kuitenkin yleensä epäonnistumiseen ja he edustivatkin tyypillistä sivistyneistön kertomaa tarinaa nousukkuudesta.¹⁹³ Vuonna 1937 ilmestynyt Hella Wuolijoen yhteiskunnallisesti kantaaottava näytelmä *Juurakon Hulda* antoi nuorille maalaistytöille jo aivan erilaisen ja toiveikkaamman esimerkin mahdollisuudesta kohota sivistyksen ja koulutuksen avulla. Maaseudulta Helsinkiin muuttanut Hulda saa sisäkön paikan kansanedustaja ja tuomari Soratien poikamieshuushollista. Työn ohessa kaunis Hulda

¹⁹⁰ SKS KRA Kotiapulaiset 950. 2004–2005.

¹⁹¹ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 587; 1406; 1323 & 1631. 2004–2005.

¹⁹² SKS KRA Kotiapulaiset 1483–1485; 2037 & 2302–2305. 2004–2005. Muistelijoiden joukossa ei löytynyt yhtäkään ruotsinkielistä kotiapulaista, joten heidän mahdollisista motiiveistaan oppia suomen kieltä ei ole varmuutta.

¹⁹³ Melkas 2009, 118–120. Kts. myös Rojola 2009.

opiskelee itsensä yhteiskuntatieteiden kandidaatiksi. Huldin sivistyneisyys saa tuomari Soratien silmät avautumaan ja hän kosii lopulta Huldaa.¹⁹⁴ Koulutus näyttäytyy monissa kotiapulaisena työskennelleiden naisten kertomuksissa juuri edellä kuvatun kaltaisena pelastuksena ja mahdollisuutena päästä pois alisteisesta ja stigmatisoivasta ammatista. Esiin nousee apulaisten halu tulla todella nähdyksi muuna kuin representaatioiden tuottamana kotiapulaishahmona.

Palvelijan ja kotiapulaisen ammatissa toimineiden naisten on nähty toimineen kulttuurisena välittäjänä työväenluokan ja keskiluokan välillä.¹⁹⁵ Tämä tarkoittaa, että isäntäperheissä opitut tavat siirtyivät kotiapulaisten mukana työväenluokkaan ja helpottivat alempien sosiaaliryhmien nousua keskiluokkaan näiden päästessä käsiin kulttuuriseen pääomaan. Kysymykseen siitä, missä määrin kotiapulaisena työskennelleet naiset omaksuivat ylemmän luokan tapoja, tottumuksia ja makua, on vaikea vastata tarkasti tämän tutkimuksen lähdeaineiston pohjalta. Vaikuttaa siltä, että osa muistelijoina vaali esimerkiksi oppimiaan siivous- ja ruuanlaittokäytäntöjä oman kodin perustettuaan.¹⁹⁶ Ylemmät luokat eivät kuitenkaan välttämättä toimineet kotiapulaisten esimerkkeinä. Tärkeämpi samastumiskohde oli luultavimmin apulaisten oma perhe ja lähipiiri.¹⁹⁷ Suuri osa kotiapulaisista vietti vain muutaman kuukauden ammatissaan, joten isäntäperheiden vaikutus jäi lopulta melko lyhytaikaiseksi.¹⁹⁸

¹⁹⁴ *Juurakon Hulda* 1937. Kts. myös Lehto-Trapnowski 1996.

¹⁹⁵ Lynch-Brennan 2004, 497; Hionidou 2005, 485. Näkemystä, jonka mukaan keskiluokan tavat olisivat olleet palvelusväen esikuvina heidän omassa elämässä, on myös kyseenalaistettu. Kts. esim. Hantzaroula 2004, 380; Matthys 2013, 474.

¹⁹⁶ SKS KRA Kotiapulaiset 918. 2004–2005.

¹⁹⁷ Christa Matthysin tutkimat 1830–1930-luvuilla työskennelleet flanderilaiset kotiapulaiset eivät vaikuta ottaneen mallia ylempien luokkien syntyvyyden säännöstelystä, mitä tulee heidän omaan lapsilukuunsa, joka vastasi työväenluokan lapsilukua yleensä. Matthys 2013.

Skeggs näkee työväenluokan naisten akkulturaatioprosessiin ennemminkin symbolisena väkivaltana kuin mahdollisuutena tehdä sosiaalinen nousu:

”Domestic service offered a model for the wider relations between the working class and the middle class, that is, the working class economically and socially dependent, obedient, disciplined, clean and broken into the methods and routines of the middle-class family unit”. Skeggs 1997, 47.

¹⁹⁸ Kts. liitetaulukko *Hesperiankadun kotiapulaiset 1950–1978*.

6. 2. Kokemukset symbolisesta väkivallasta

Kaikkien kotiapulaisena toimineiden naisten muistelut eivät huokuneet kiitollisuutta isäntäperhettä kohtaan. Sen sijaan, että he olisivat kokeneet saaneensa kulttuurista pääomaa tai kannustusta edetä elämässä, he kokivat olevansa arvostelevan katseen alla:

*"Olin tottunut Tampereella, että minua sanottiin kauniiksi tytöksi ja siksi pahoitin mieleni kun Carola [perheen 6-vuotias tyttö] sanoi: 'Sinulla on ruma naama.' Myöskin vaatteeni olivat kovin maalaismaisia ja kävelytyyliäni moitittiin."*¹⁹⁹

*"Rouva sai minut tuntemaan itseni maamoukaksi heti kättelyssä. Hän tuoksui hajuvesiltä, tukka sen ajan kamalan muodin mukaisesti tupeerattuna suureksi kovaksi palloksi, Sormissa kimalsi kulta ja jalokiviä. [...] Kun oli sitten vuoroni aloittaa itsenäinen työskentelyni ja menin keittiöön vaalean marjapuuronpunaisessa villapuserossani ja harmaassa hameessani, sanoi rouva ettei sinä voi tuollaisissa vaatteissa olla. Nolostuin ja vastasin, ettei ole muuta. Hän käski peräänsä, mentiin vaatekaapilleen ja katsotaan onko jotain mikä mahtuisi päälleni. Hän antoi vihreän puuvillaisen kotelomekon. Vierastin sitä."*²⁰⁰

Näissä esimerkeissä apulaisen maalaismainen tyyli joutui ylä- ja keskiluokkaisissa isäntäperheissä välittömästi pilkan ja arvostelun kohteeksi. Apulaisen vaatteet saattoivat olla perheen lasten tai emännän mielestä rumia tai epämuodikkaita.²⁰¹

Vaatetuksen ja tyylin avulla voitiin luokitella ihmisiä erilaisiin luokkaperustaisiin arvoasetelmiin. Arvostelemalla kotiapulaisen pukeutumista ja makua kaupunkilainen keskiluokka korosti sosiaalista etäisyyttä suhteessa maalaisrahvaaseen ja käytti tällä tavoin symbolista väkivaltaa heitä kohtaan.

Muistelijat kokivat, että he joutuivat arvioitavaksi nimenomaan maalaistaustansa takia samalla tavoin kuin edellä esitellyt apulaiset kaupungin tanssipaikalla. Taas on huomioitava, että varsinainen puhe luokasta tai luokkaeroista ei juurikaan nouse esiin. Tulkitsen itse kotiapulaisten puheen maalaisista ja kaupunkilaisista isäntäperheen kontekstissa osittain piilotetuksi puheeksi luokkaeroista. Tilanne on siinä suhteessa erilainen kuin tanssipaikalla, jossa kävi myös paljon kaupungin työväenluokkaisia nuoria, jolloin distinktiot tehtiin ennen kaikkea maalaisuus–kaupunkilaisuus-eronteon

¹⁹⁹ SKS KRA Kotiapulaiset 1486. 2004–2005.

²⁰⁰ SKS KRA Kotiapulaiset 508. 2004–2005.

²⁰¹ SKS KRA Kotiapulaiset 508 & 1486. 2004–2005.

Oikeanlaisten vaatteiden puute saattoi jopa johtaa apulaisten jättäytymiseen pois kodin ulkopuolisen maailman tapahtumista. Tämä taas saattoi vaikuttaa apulaisten pitkiin työviikkoihin. Paananen kiinnittää ilmiöön huomiota pohtiessaan miksi monet apulaiset (14,5 %) eivät halunneet lauantaita vapaaksi:

"Heidän perustelunaan oli vapaa-ajanvietto-ongelma jo nykyisen vapaan puitteissa. Maalta kaupunkiin muuttaneet tytöt olivat outoja ja yksinäisiä, ja siksi oli turvallisemman tuntuista viettää mahdollisimman paljon aikaa perheessä. Koska tämä taas jouten ollen oli mahdotonta, he halusivat vapaata vain sen verran, että he pystyvät hoitamaan henkilökohtaiset asiansa." Paananen 1970, 87.

pohjalta. Kaupungissa työskennelleet apulaiset olivat siis moniperustaisesti marginalisoituja, jolloin heidän maalaistaustansa, työväenluokkaisuutensa ja sukupuolensa muodostivat merkittävän intersektion.

Yllä olleet esimerkit kuvastavat hyvin symbolista väkivaltaa. Ylempien luokkien maku (tanssipaiikka-kontekstissa ennen kaikkea kaupunkilainen maku) toimii aseena kotiapulaista vastaan ja osoittaa hänen paikkansa sosiaalisella arvoasteikolla. Tämä maku on legitiimiä ylempien luokkien hallussa olevan symbolisen vallan ansiosta ja siten heillä on valta positoida alemmat luokat näiden mauttomuuden perusteella. Kotiapulaisen yritykset parantaa asemaansa hankkimalla muodikkaita vaatteita²⁰² tai sivistää itseään lukemalla saattoivat toisinaan näyttäytyä naurettavina tai paheksuttavina niiden silmissä, joilla hallussa symbolinen valta ja legitiimi maku olivat:

*”Kerran minut yllätettiin keskellä päivää lukemasta runoja. Rouvatohtorin katseesta luin, ettei palvelijan sopinut lukea runoja keskellä työpäivää.”*²⁰³

Muistelijalla on hyvin erilainen kokemus kuin opiskeluun kannustetuilla tytöillä. Hän oli unohtanut oman sosiaalisen asemansa ja ylittänyt sopivaisuuden rajan. ”Rouvatohtorin katse” pyrki pitämään luokkien väliset erot muuttumattomina. Paheksunnan lisäksi naurunalaiseksi joutuminen toimi symbolisen väkivallan keinona. Suomisen perheen Hildan koomisuus kumpuaa hänen rahvaanomaisesta ja epäonnistuneesta yrityksestä ottaa haltuun sivistyneisyyttä; hän sekoittaa sanat keskenään puhuessaan konservatoriosta krematoriona.²⁰⁴ Hildan kulttuurisen pääoman puute osoittaa hänen olevan nainen paikallaan; työväenluokan yksinkertainen nainen kotiapulaisena. Mukailen Bourdieun distinktioteoriaa Jukka Gronow tuo esiin, kuinka alempien luokkien yritykset imitoida ja omaksua yläluokan elämäntapaa ja tyyliä näyttäytyvät pinnallisina ja keinotekoisina.²⁰⁵ Koominen tilanne syntyy kun ylempiensä jäljittelyyn pyrkivä henkilö paljastuu.

Juuri paljastuminen ja siihen liittyvä häpeä ovat olleet keskeisiä luokkasidonnaisia tunteita työväenluokan kokemusmaailmassa.²⁰⁶ Hantzaroulan mukaan epäonnistumisen ja arvottomuuden tunne vahvistavat kotiapulaisen ja emännän välistä hierarkkista eroa. Auktoriteettiaseman tunnustaminen tuotetaan juuri häpeän tunteiden avulla. Hantzaroulan mukaan vieraantumisen tunne on tyypillistä kotiapulaisille näissä kahden kulttuurin kohtaamisissa. Apulainen jää eräänlaiseen välitilaan jättäessään

²⁰² Punakettuhattu (1961), 73–75, 192–195.

²⁰³ SKS KRA Kotiapulaiset 1272. 2004–2005.

²⁰⁴ Suomisen Olli rakastuu (1944).

²⁰⁵ Gronow 1997, 34–35.

²⁰⁶ Fox 1994, 8–20; Rojola 2009, 34–37; Skeggs 1997, 74–95.

taakseen oman lapsuuden kulttuurinsa mutta huomattessaan, ettei voi myöskään päästä isäntäperheensä kulttuurin täysimääräiseksi jäseneksi.²⁰⁷ Tilanne muistuttaa Rojolan kuvaamaa 1900-luvun suomalaisen kaunokirjallisuuden nousukas-hahmoa, joka roikkuu kahden maailman välissä, sivistyneistön ja rahvaan, kykenemättömänä siirtymään kumpaakaan.²⁰⁸ Useimpien maalta muuttaneiden kotiapulaisten kohdalla takaisin paluuta maaseudulle ei ollut, koska synnyinseutu ei tarjonnut nuorille opiskelutai työpaikkaa. Toisaalta taas ylemmän luokan elämäntapa tuntui monista apulaisista vieraalta tai heillä ei ollut edes toivoa päästä sisään ylempien luokkien maailmaan.

Ylemmän luokan vallankäyttö ei Suomisen perheessä näyttäyty pakottavana tai suoraviivaisen alistavana. Herrasväen suhtautuminen Hildaansa on täynnä lämpöä ja ylhäältä alaspäin suuntautuvaa lempeää naurua. Stuart Hall on tuonut esiin, miten ”lapsellistaminen” toimii yleisenä ja tehokkaana keinona esittää, representoida itseen nähden erilaiset ihmiset. Mustien miesten kohdalla Hall puhuu heidän symbolisesta kastroimisestaan lapsellistamisen avulla.²⁰⁹ Esimerkkinä lapsellistamisesta ja symbolisesta kastroimisesta toimii tämän tutkimuksen kotiapulaisten kohdalla se tapa, jolla heidät otettiin ”perheenjäseneksi” nimeämällä heidät uudelleen. Greta Sofia Parrila sai uuden, sopivamman nimen toimiessaan kotiapulaisena:

*”Tuskin kukaan perheenjäsenistä tai perheen ystävistä ajattelee lempeäsilmiäistä 'kotitonttua' neiti Parrilana. Vuodet ovat muuntaneet hänet Mummo-tädiksi ja kieltämättä nimi sopii hänelle hyvin.”*²¹⁰

Kotiapulaisten uuden nimen antajana toimivat usein isäntäperheen pienimmät. Vaikeasti lausuttava ja apulaisena toimineen naisen omaan alkuperään viittaama nimi muuttui pienen lapsen suuhun sopivaksi ja usein vanhempaan naisihmiseen viittaavaksi yksinkertaiseksi nimeksi, jota koko isäntäperhe ja heidän lähipiirinsä alkoivat käyttää. Edellä kuvatun kaltaisissa kertomuksissa symbolinen kastrointi tapahtuu varsinaisen lapsellistamisen sijaan esittämällä apulaisena työskennelleet naiset ”mummotäteinä”, naishenkilöinä, jotka kuuluvat välittömästi lasten viattomaan maailmaan. Tällä lailla esitettynä ja seksuaalisesta naiseudesta riisuttuna kotiapulainen

²⁰⁷ Hantzaroula 2004, 384–390.

²⁰⁸ Rojola 2009, 33.

²⁰⁹ Hall 1999, 197–198. Suomisen perheen Hildan samaistaminen lapseen näkyy jo siinä, että perheen poika Olli esitetään hänen liittolaisenaan ja vertaisenaan heidän jakaessaan salaisuuksia keskenään.

²¹⁰ *Kotiliesi* 11/1968. Kts. myös (*”Nenne”*) 17/1950; (*”Hulla-mummu”*) 1/1951; (*”meidän Emmu”*) 10/1975.

Kts. myös esim. SKS KRA; 214 (*”Täättä”*), 671 (*”Tättä”*), 1565 (*”Halli”*) & 2908 (*”Tooti”*).

ei uhannut isäntäperheen yhtenäisyyttä siten kuin porvariston peloissa 1900-luvun alkupuolella.²¹¹

Kotiapulaisen nimen vaihdoksen voi myös nähdä hänen alkuperäisen identiteettinsä ja taustansa häivyttämisenä sekä astumisena uuteen rooliin nimen avulla, jonka hänen uusi ”perhe” on hänelle antanut.²¹² Tällaisen roolin taakse piiloutuminen uuden nimen avulla saattoi myös toimia apulaiselle itselle toivottavana strategiana, jonka avulla hän saattoi etäännyttää ”alkuperäisen itsensä” alemmuutta tuottavasta asemastaan ja suojella siten omaa identiteettiään. Esimerkki kotiapulaisen rooliin asettumisesta tulee esiin siinä tavassa, jolla esimerkiksi Suomisen perheen Hilda puhuu itsestään kolmannessa persoonassa samaan tyyliin kuin perheenemännät yleisesti kutsuivat apulaisiaan etunimellä.²¹³

6.3. Turmeltunut kaupunkilaisyläluokka

Sosiaalista etäisyyden ottoa tapahtui siis myös kotiapulaisten toimesta. Maalta muuttaneiden tyttöjen aseena saattoi toisinaan toimia kaupunkilaiseen yläluokkaan kohdistunut ”herraviha”. Monista muisteluista käy ilmi kotiapulaisen mielikuva turmeltuneesta ja piloille hemmotellusta yläluokasta.²¹⁴ Eija Stark on kuvannut ilmiötä ”alistetun vastarinnalla”, jonka tehtävänä on kiistää herrojen kulttuurinen arvo. Hän kuitenkin huomauttaa, ettei tämä suhtautuminen useinkaan ollut kovin tietoista ja rahvaan asenteet ylempiä luokkia kohtaan olivat monisyisiä. Starkin mukaan suomalaiselle maalaisrahvaalle oli tyypillisempää ihailla ”ylempiään”.²¹⁵

Rappioituneen ja joutilaan yläluokan kuvaukset olivat yleisiä 1900-luvun kummankin puolin, aikakautena, jolloin porvaristo keskiluokkana haastoi yhteiskunnan ylimmät kerrokset.²¹⁶ Tämä nousevan keskiluokan tapa irvailla ylemmilleen ja moraalinen arvostelu toistuvat useissa kotiapulaismuistoissa:

”... päättelin että he olivat hyvin sivistyneitä ja lukivat paljon. He sivistyivät koko ajan lisää, istuivat illat takkahuoneessa television ääressä ja joivat campparia ja joskus huokailivat että aika loppuu kesken [...] Erikoismaininnan ansaitsevat Siru ja Muru, jotka pienissä kissanaivoissaan kuvittelivat itsensä prinsessoiksi ja kävelivät pitkin piironkeja ja sirottelivat karvojansa kaikkialle. Ne olivat kuitenkin lihavia ja veltoja läskikasoja jotka eivät jaksaneet

²¹¹ Kts luku 5.1. *Maalaistollo vai vaarallinen viettelijätär?*.

²¹² Hantzaroula 2004, 404.

²¹³ *Suomisen taiteilijat* (1943).

²¹⁴ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 533–538, 1272–1273, 1762, 1859, 2088, 2455, 2744–2745 & 3172. 2004–2005.

²¹⁵ Stark 2005, 42.

²¹⁶ Kts. esim. Melkas 2009; Skeggs 2004, 114; *Juurakon Hulda* (1937), 118.

edes leikkiä. Niille piti olla aina tuoreita hyvin perattuja muikkuja tai karitsansydämiä ja kermää.”²¹⁷

Pohjois-Pohjanmaalta Helsinkiin 70-luvun alussa muuttanut kotiapulainen näki perheen kissoissa samat joutilaisen elämäntavan ja ylimielisyyden piirteet kuin isäntäperheessäänkin. Monet kotiapulaismuistelijoin olivat lähtöisin hyvinkin uskonnollisista perheistä ja kaupunkilaisten maallistuneet tavat, etenkin runsas alkoholinkäyttö saattoivat herättää paheksuntaa apulaisessa. Myös varakkaampien ruualla mässäily saattoi tuntua vastenmieliseltä vaatimattomista oloista tulleesta kotiapulaisesta.

”Diplomaatit, kaupan- ja elinkeinoelämän johtajat kutsuivat toisiaan näille hienoille ”kekkereille”. Samat ihmiset saattoivat osallistua useammillekin päivällisille viikossa. Minun näkökulmastani katsottuna se oli ylenpalttista syömistä ja juomista. Jossakin vaiheessa koin suurta ristiriitaa oman sisäisen näkemykseni ja työni välillä. Mieleeni nousi kysymys, miten voin palvella ihmisiä, joiden elämäntavat ja arvomaailma poikkeavat näin suuresti omastani. Luin Raamattua ja rukoilin, että asia selviäisi.”²¹⁸

Vihjailut kevytkenkäisyydestä eivät toimineet ainoastaan ylemmän luokan aseena rahvaan naisia kohtaan. Myös ylemmän luokan naiset joutuivat siveettömyyssyytösten kohteiksi. Kaupunki ja sen yläluokka saattoivat näyttäytyä paheellisena ympäristönä maalta tulleelle tytölle ja hänen perheelleen:

”Herra ja Rouva pitivät kovia juhlia, joita minä joskus katselin ruokasalin parvelta toiseen kerrokseen. Usein heräsin näihin juhliin, kun nukuin lasten kanssa, ruokasalin päädyssä. Siellä alakerrassa oli kovat laulu ja tanssi (...) talon rouva tanssi pöydällä vähissä vaatteissa, joka oli maalaistytöstä aivan ihmettä [...] Jälkeenkin päin he pyysivät minua heille, mutta äiti ei laskenut, opin kuulemma huonoja tapoja.”²¹⁹

Kotiapulaismuistoissa on myös havaittavissa keskiluokkaisiin emäntiin kohdistuvaa ivaa, joka koski heidän keinotekoisuuttaan ja silmiinpistävää yritystään jäljitellä hienompaa elämäntapaa. Skeggsin mukaan keskiluokkaisen teeskentelyn pilkkaaminen toimi työväenluokan aseena heidän pyrkiessä vastustamaan heihin kohdistuvia moraaliarvostelmia. Skeggs kuitenkin muistuttaa, että edellä kuvan kaltainen yritys tehdä moraaliset arvostelijat naurunalaiseksi ja sillä tavoin arvottomiksi saattaa toimia kaksiteräisenä miekkana; työväenluokka joutuu siten vahtimaan myös itsessään merkkejä keinotekoisuudesta ja teeskentelystä, ja tämä mekanismi pyrkii pitämään sosiaaliset luokat paikallaan ja muuttumattomina.²²⁰

²¹⁷ SKS KRA Kotiapulaiset 1272–1273. 2004–2005.

²¹⁸ SKS KRA Kotiapulaiset 2455. 2004–2005.

²¹⁹ SKS KRA Kotiapulaiset 2744–2745. 2004–2005.

²²⁰ Skeggs 2004, 114–118.

Pamela Fox on tarttunut tärkeään seikkaan tarkasteltaessa ylempien luokkien määrittelemiä vallitsevia arvoja ja mieltymyksiä sekä työväenluokan naisien suhtautumista niihin. Tuomitsemalla parempaa ja hienompaa elämää havittelevat naiset arvostelijat väheksyvät samalla niitä tavoitteita ja unelmia, joita osa työväenluokan naisista tavoittelee. Foxin mukaan tämän tyyppisessä vastakulttuurin juhlistamisessa on vaarana aliarvioida niitä kustannuksia, joita dominoivan kulttuurin ulkopuolelle jääminen saattaa aiheuttaa.²²¹ Työväenluokkaisilla naisilla ei ollut muita vaihtoehtoja kuin pyrkiä esittämään itsensä kunniallisina ja kunnollisina. Vaihtoehtoinen naiseus, jossa pyrittiin erottautumaan keskiluokkaisesta naisihanteesta, ei luultavimmin olisi toiminut pääomana työ- tai parisuhdemarkkinoilla 1950–70-lukujen Suomessa.

²²¹ Fox 1994, 3–6.

7. Erilaiset kotiapulaissukupolvet

Sotien jälkeiset vuosikymmenet olivat nopean yhteiskunnallisen muutoksen aikaa Suomessa. Niinpä eri sukupolvien välillä saattoi lyhyenkin ajan sisällä olla havaittavissa huomattavia eroja. Tämän tutkimuksen kohdalla sukupolvierot tulevat selkeimmin esille kahden kotiapulaispolven kohdalla. Kutsun heitä *vanhoiksi uskollisiksi* ja *nuoriksi likoiksi*. Edelliset edustivat sotien läpikäymää sukupolvea ja jälkimmäiset sotien jälkeen syntyneitä suuria ikäluokkia. on kuitenkin hyvä huomioida, että näiden kahden ryhmän väliin jää paljon kotiapulaisia, joiden kokemukset eivät noudata seuraavaksi kuvailemieni ryhmien asenteita ja elämänkulkua.

7.1. Vanhat uskolliset ja ”perheenjäsenyys”

Suomisen perheen luotettava kodinhengetär, Siiri Angerkosken näyttelemä Hilda lienee tunnetuimpia suomalaisia kotiapulaishahmoja. Hildassa tiivistyy koomisia piirteitä saava maalaismainen tomeruus ja suoraviivaisuus kontrastina Suomisen äidin hienostuneeseen ja keskiluokkaiseen kaupunkilaisuuteen. Hildan kaltaiset naimattomat ”vanhat uskolliset” edustivat stereotyyppistä kotiapulaishannetta, joiden perään perheenemännät nostalgisesti haikailivat naisten lehdissä 1950- ja 60-luvuilla. *Kotiliedessä* valiteltiin tiheään, kuinka kunnon apulaista oli vaikea löytää mutta kun sellainen ”kotitonttu” tai ”hyvä haltija” löydettiin, pidettiin tällaista henkilöä ”aarteena”, ”löytönä”.²²² Suomen Talousseura jakoi ansiomitaleja näille harvinaisille pitkään samassa perheessä palvelleille kotiapulaisille, joihin usein viitattiin *Kotilieden* artikkeleissa ”uskollisina”.²²³

Nämä ”vanhat uskolliset” erottautuvat tässä tutkimuksessa omaksi erityiseksi ryhmäkseen ennen kaikkea lukuisten palvelusvuosiensa perusteella mutta myös ikäluokkansa kautta. Tämä kotiapulaisryhmä muodostuu vuosien 1875–1920 välillä syntyneistä naisista, jotka palvelivat yhtäjaksoisesti samassa perheessä useiden vuosikymmenien ajan.²²⁴ Vuoden 1920 jälkeen syntyneistä kotiapulaisista enää ani

²²² *Kotiliesi* 17/1950; 1/1951; 5/1959; 18/1960; 6/1961; 11/1968.

²²³ Kts. esim. *Kotiliesi* 7/1955; 5/1959; 10/1960; 6/1961.

²²⁴ *Kotiliedessä* esitellyt vanhat uskolliset olivat syntyneet vuosien 1875–1903 välillä lukuun ottamatta erästä apulaista, jonka syntymäaika tai ikää ei tarkkaan kerrottu mutta ajoitan hänen syntymänsä 1920-luvulle.

Muistitietokeruun vanhat uskolliset olivat syntyneet vuosien 1885–1917 välillä. SKS KRA Kotiapulaiset 2004–2005.

harva palveli samassa taloudessa yli kymmentä vuotta. Tämän tutkimusaineiston perusteella on siis perusteltua tarkastella tätä vanhojen uskollisten kotiapulaisten ryhmää nimenomaan omana sukupolvena.

Vanhojen uskollisten oma ääni ei juurikaan kuulu tässä tutkimuksessa johtuen muistitietokeruun toteuttamisen ajankohdasta; vuonna 2005 nuorimmatkin tästä ryhmästä olivat jo lähes 90-vuotiaita eivätkä siten ole osallistuneet muisteluun. Sen sijaan tätä kotiapulaistyyppiä valottavat lähteet ovat tässä tutkimuksessa pääosin isäntäperheiden jäsenten tuottamaa kerrontaa heille tärkeistä ja läheisistä, lähes perheenjäsenen asemaan korotetuista henkilöistä. He edustivat kotiapulaisuuden ihannetta, jota perheenemännät ja hoitolapset muistelivat lämmöllä vielä vuosikymmenien jälkeen *Kotiliedessä* ja SKS:n muistitietokeruun kirjoitelmissa. He olivat ylä- ja keskiluokkaisten perheiden luotettavia ja turvallisia kotitonttuja, jotka sulautuivat perheiden arkeen ja kotiin tuoden tuulahduksen maalaismaista tomeruutta vaarantamatta kuitenkaan perheen yhtenäisyyttä.

Leena Paanasen tutkimuksessa helsinkiläisistä kotiapulaisista (1970) vain 3,4 % oli ollut samassa ammatissa yli yhdeksän vuotta.²²⁵ Vanhat uskolliset eivät siis edusta tyypillisintä 1950- ja 60-lukujen kotiapulaista, joka oli ainoastaan muutaman kuukauden mittaisella läpikulkumatkalla ammatissaan. Sen sijaan he nousevat tärkeäksi tarkastelun kohteeksi tässä tutkimuksessa symbolisen merkityksensä vuoksi.

J.P. Roosin sukupolvijaottelua apuna käyttäen nämä naiset kuuluivat ns. ensimmäiseen sukupolveen, ennen sisällissotaa syntyneeseen sodan ja pulan sukupolveen, jonka yhteiseen kokemusmaailmaan kuuluu Roosin mukaan ennen kaikkea puute ja sen hyväksyminen. Tällaisen sopeutumisen asenteen hän näkee ennen kaikkea tyypillisenä suomalaiselle talonpoikaiselle elämälle. Tässä sukupolvessa etenkin köyhimpien maalaistytöjen koulunkäyntimahdollisuudet olivat usein hyvinkin rajalliset ja heidän työntekonsa alkoi jo lapsena.²²⁶ Oman alisteisen aseman hyväksyminen ja oman paikkansa tunteminen sekä työteliäisyyttä korostava asenne onkin selkeästi esiin nouseva yhteinen piirre kertomuksissa vanhoista uskollisista sekä heidän omissa haastatteluissaan *Kotiliedessä*.²²⁷

Marjatta Rahikainen on kiinnittänyt huomiota yli 50-vuotiaiden kotiapulaisten yleistymiseen Helsingissä kolmenkymmenen vuoden aikana; vuonna 1930 heidän

Hesperiankadun kotiapulaisista ne, jotka olivat asuneet osoitteessa yli 5 vuotta, olivat syntyneet vuosina 1900 ja 1908. Kts. liitetaulukko.

²²⁵ Paananen 1970, 44.

²²⁶ Roos 1987, 54–79.

²²⁷ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 1308, 1571 & 2629. 2004–2005; *Kotiliesi* 7/1955, 5/1959 & 22/1966.

osuutensa kaikista kotiapulaisista oli 9 prosenttia mutta vuoteen 1960 mennessä luku oli noussut jo 30 prosenttiin. Syyksi tähän Rahikainen näkee leskeksi joutuneiden naisten hakeutumisen apulaisiksi ja toisaalta pitkän uran tehneiden apulaisten yleistymisen. Sen sijaan Rahikainen ei usko keski-ikäisten naisten vaihtaneen ammattiaan ja ryhtyneen myöhemmällä iällä kotiapulaiseksi.²²⁸ Suunta kotiapulaisten ammatista oli miltei poikkeuksetta aina muille aloille, mikä osaltaan vahvistaa ammatin vähäistä arvostusta ja ammatin luonnetta tyypillisenä ”ponnahduslauta-ammattina”, josta siirryttiin myöhemmin ”parempiin” töihin.

Selitystä tähän vanhojen kotiapulaisten suureen lukumäärään Helsingissä 60-luvulla voi hakea sotien jälkeisestä sukupuolien välisestä epäsuhdasta. Sodassa kaatuneet olivat saman ikäluokan miehiä kuin nämä yksityiskodeissa palvelleet apulaisnaiset. Helsingissä asuikin vuonna 1960 selkeästi enemmän naisia kuin miehiä; 50–69-vuotiaat naiset muodostivat yli 62 prosenttia ikäluokan kaikista asukkaista.²²⁹ Vaikuttaa siis siltä, että 60-luvun Helsingin epätasainen sukupuolijakauma heijastuu naimattomien vanhempien kotiapulaisten suhteellisen suureen osuuteen helsinkiläiskodeissa. Nämä naiset korvasivat perinteisen avioliiton ja ydinperheen työnantajansa perheellä ja siten turvasivat asemansa asuntopulasta kärsivässä pääkaupungissa. Myös nuorempien sukupolvien jatkuvasti lisääntyvä haluttomuus ryhtyä ”piikomaan” sai isäntäperheet etsimään kotiapulaisiksi vanhempia naisia.²³⁰

Kotilieden esiin nostamat ”vanhat uskolliset” mainittiin usein perheenjäseninä. He myös usein siirtyivät perheen nuoremman polven palvelukseen, kuten vuonna 1961 *Kotiliedessä* esitelty Elma Mäensuu, joka siirtyi Levannon perheen tyttären palvelukseen tämän saatua ensimmäisen lapsensa mutta työskenteli silti vielä keskiviikkoisin eläköityneen Levannon pariskunnan apuna.²³¹ Monista uskollisista tuli isäntäperheen lasten virallisia kummeja ja heitä saatettiin muistella ”varaäiteinä” tai ”varamummoina”.²³² Ei myöskään ollut aivan tavatonta, että vanha apulainen haudattiin isäntäperheen sukuhautaun tai sen viereen.²³³

Koettu ”perheenjäsenyys” saattoi kuitenkin tuoda mukanaan pidemmät työpäivät. Tämä tosin koski muitakin apulaisia kuin vanhoja uskollisia.²³⁴ Myös muistitietoaineisto tuo

²²⁸ Rahikainen 2006b, 228–229.

²²⁹ *Helsingin kaupungin tilastolliset vuosikirjat* 1960, 9.

²³⁰ *Helsingin Sanomien Palvelukseen halutaan* -palstat 1950–1979.

²³¹ *Kotiliesi* 6/1961. Saman suvun monessa polvessa toimineet kotiapulaiset, kts. myös *Kotiliesi* 7/1955; 10/1960

²³² SKS KRA Kotiapulaiset 128, 1307, 1422 & 1581. 2004–2005; *Kotiliesi* 10/1975.

²³³ SKS KRA Kotiapulaiset 49, 1145, 1279 & 1309. 2004–2005.

²³⁴ Sytelä 1970, 45.

esiin yhteyden perheenjäseneksi kokemisen ja työaikojen välillä. Entinen lastenhoitaja muistelee aikaansa helsinkiläisessä lapsiperheessä 1960-luvun lopulla: *"Työaikani oli noin klo 7.30 ja siihen saakka kunnes lapset nukahtivat, koska olin heille kuin perheenjäsen oli vaikea erottaa työaikoja."*²³⁵ Samoihin aikoihin helsinkiläisessä lähiössä työskennellyt apulainen kertoo työajoistaan: *"En miettinyt sen kummemmin, pitäisikö minulla olla jokin työaika. Kaikki tuntui luonnolliselta, sulauduin perheenjäseneksi."*²³⁶

Varsin yleistä oli myös, että läheisiksi tulleet isäntäperheen lapset lomailivat apulaisen kotipuolella hänen kesälomillaan.²³⁷ Käytännössä tämä tarkoitti työaikaa apulaisen huolehtiessa lapsista näiden lomaillessa poissa vanhempinsa luota.

Läheiset suhteet ja lojaalisuus omaa isäntäperhettä kohtaan johtivat siis monissa tapauksissa ammatillisen työnantaja–työntekijän -suhteen hämärtymiseen. Hantzaroulun mukaan perheenjäsenyydeksi naamioitu suhde kotiapulaisen ja isäntäperheen välillä oli keskiluokan naisten keino säilyttää kontrolli työntekijästään.²³⁸ Ansaitakseen perheenjäsenen asemansa oli apulaisen osin pidättäytyttävä vaatimasta tai nostamasta esille perinteisiä työntekijän oikeuksia. Emäntä Elin Harva kuvailee 35 vuotta palvellutta kotiapulaistaan Irene Salmista seuraavasti:

*"Viime vuoden lokakuussa hän täytti 60 vuotta, mutta on yhä edelleen tummatukkainen ja nuorekas sekä uupumaton ja ketterä häärilessään kodin hoidossa aamuvarhaisesta myöhään iltaan laskematta askeleitaan tai työtuntejaan. Niistä huolimatta hän ei ole koskaan esittänyt henkilökohtaisia vaatimuksia. Sitä kaikissa vaiheissa ilmennyt uhrautuvaisuutta ja kiintymystä, mikä Irenemme on liittänyt meihin, ei voidakaan muulla tavoin palkita kuin ehdottomalla arvonnolla ja rakkaudella."*²³⁹

Perheenjäsenyys saattoi kuitenkin merkitä myös aitoa yhteenkuulumisen tunnetta isäntäperheeseen. Etenkin perheen pienet lapset, joiden kanssa apulaiset viettivät usein enemmän aikaa kuin lasten omat vanhemmat, tulivat läheisiksi hoitajilleen. Kotiapulaismuisteluissa kaikista lämpimimmät muistelut koskivat juuri hoitolapsen ja kotiapulaisen välejä.²⁴⁰ Tammissalossa 1950-luvulla asunut hoitolapsi muistelee vuonna 1887 Kymenlaaksossa syntynyttä kotiapulaista:

²³⁵ SKS KRA Kotiapulaiset 933. 2004–2005.

²³⁶ SKS KRA Kotiapulaiset 1986. 2004–2005.

²³⁷ SKS KRA Kotiapulaiset 2261, 3177. 2004–2005.

²³⁸ Kts. myös Hantzaroula 2004, 401–405.

²³⁹ *Kotiliesi* 17/1950. Myös Marjatta Rahikainen nostaa esiin iäkkäiden kotiapulaisten tilanteen, jossa he kokivat ansaitsevansa paikkansa perheessä ainoastaan ahkeran uurastuksen ja omistautumisen kautta. Rahikainen 2006b, 244–245.

²⁴⁰ SKS KRA Kotiapulaiset. 2004–2005.

*"Tiedän, että olin Aijalle kuin oma lapsi. Niinpä tein äitienpäiväkortit ja poimin kukkakimput sekä äidille että Aijalle. Ja yritin olla tarkka siitä, että joululahjat olivat suunnilleen samanarvoisia, ettei kumpikaan tuntisi olevansa vähemmän rakastettu."*²⁴¹

Naimattomuus ja omien biologisten lasten puute ei näille vanhoille uskollisille tarkoittanut välttämättä yksinäisyyttä ja perheettömyyttä. Rovasti Eeli Hakalan perheessä 50 vuotta kotiapulaisena toiminut Olga Ojala *"jäi uskollisest" "hoitajana ja ystävänä"* rovastin lesken Eeva Hakalan luo eläkepäiviä viettämään.²⁴² Muistitietoaineistosta löytyy muitakin esimerkkejä uskollisista kotiapulaisista, jotka elivät leskiemäntänsä kanssa vanhalla iällä tai apulaisista, jotka auttelivat voimiensa mukaan isäntäperheitään jopa 80-vuotiaana.²⁴³ Isäntäperhe saattoi myös joutua välillä turvautumaan vanhan uskollisen apulaisensa taloudelliseen apuun. Näin kävi esimerkiksi eräässä tammisalolaisessa perheessä kun perheen isä kuoli ja perheen tyttären opiskeluun tarvittiin rahaa.²⁴⁴ Palvelusväkeä 1800-luvun Lontoossa tutkinut tutkinut Wall on tuonut esiin, kuinka työnantajan ikääntyminen, köyhyys tai sairastelu saattoivat tehdä hänestä riippuvaisen palvelijastaan, jolloin emännän ja palvelijan suhteen luonne muuttui joustavammaksi.²⁴⁵ Hoitajuus ja ystävyys sekoittuivat erityislaatuiseksi keskinäisriippuvuudeksi, jossa luokkien välisestä etäisyydestä johtuva muodollisuus kaventui.

Kotiapulaisen ja isäntäperheen välisen sosiaalisen etäisyyden kaventuminen ei kuitenkaan aina ollut sitä, mitä edes apulaiset itse toivoivat. Eräs muistelijä tuo esiin kuinka vuosikymmeniä perheessä asunut vanha apulainen ei suostunut täysin asettumaan perheenjäsenen rooliinsa vielä 80-luvullakaan:

*"Mutta edelleenkin Aino ei syö ruokapöydässä kanssamme, vaan itsekseen keittiössä niin kuin on aina tehnyt, ja edelleenkin hän herää aamuisin paljon ennen meitä neljän joskus kolmenkin aikaan, leipomaan ja tekemään päivän töitä. Ja vieläkin äiti ja Aino teittelevät toisiaan, kuten ovat aina tottuneet tekemään, ja Aino sanoo äitiä rouvaksi."*²⁴⁶

"Perheenjäsenyyden" epämääräinen merkitys nousee esiin myös toisessa muistelussa, jossa apulainen kertoo isäntäperheen isän kutsuneen häntä "perheen aarteeksi" ja "vanhimmaks tyttäreksi". Tästä huolimatta apulainen ei syönyt perheen kanssa saman

²⁴¹ SKS KRA Kotiapulaiset 2630. 2004–2005.

²⁴² *Kotiliesi* 22/1966.

²⁴³ Kts. esim. SKS KRA Kotiapulaiset 126–127 & 941. 2004–2005. *Kotiliesi* 7/1955; 5/1959; 1/1972; 10/1975.

²⁴⁴ SKS KRA Kotiapulaiset 2629. 2004–2005. Kts. myös *Kotiliesi* 11/1968.

²⁴⁵ Wall 2004, 31.

²⁴⁶ SKS KRA Kotiapulaiset 126. 2004–2005. Vanhat uskolliset, jotka eivät suostuneet isäntäväen pöytään, kts. myös 672, 1586 & 1766.

pöydän ääressä.²⁴⁷ Edellä kuvatuttu ”kahden pöydän tapa”²⁴⁸ kertoo tosiasiaassa sosiaalisesta etäisyydestä, jota ei kurottu pelkillä puheilla perheenjäsenyydestä. Hantzaroulun mukaan eri suuntiin vetävät signaalit kuulumisesta isäntäperheeseen saattoivat aiheuttaa apulaiselle ambivalentin identiteetin; hän ei ollut varsinaista palvelusväkeä, muttei vertainen perheenjäsenkään.²⁴⁹ Tämä välipositio on yksi lukuisista kotiapulaisen identiteettiin liittyvistä kahden maailman välillä olemisen tunnoista.

Cas Wouters on tutkinut 1900-luvun kuluessa tapahtuneita muutoksia länsimaisessa tapakulttuurissa ja tunteiden ilmaisussa. Hän on tarkastellut yhteiskunnassa tapahtunutta prosessia, jota hän kutsuu ”epämuodollistumiseksi” (*informalization*). Tällä hän viittaa käyttäytymisen ja tunteenilmaisun vapautumiseen tiukoista koodistoista, mikä taas on yhteydessä yhteiskunnan sosiaalisen hierarkkisuuden madaltumiseen.²⁵⁰ Tämän tasa-arvoistumiskehityksen yhteydessä Wouters on kiinnittänyt huomioita ilmiöön, jota hän kutsuu sosiaalisen nousun peloksi (*fear of rising*),²⁵¹ mikä tässä tutkimuksessa selittää osin vanhojen uskollisten sinnikästä pitäytymistä 1900-luvun alkupuolella omaksumassaan nöyrässä palvelija-asemassa. Woutersin mukaan tässä sosiaalisen nousun pelossa on kyse alempien ryhmien epävarmuudesta sen suhteen pystyvätkö he vastaamaan niihin odotuksiin, joita sosiaalinen sekoittuminen tuo tullessaan. Monille etenkin vanhemmille apulaisille istuutuminen illallispöytänsä ylä- ja keskiluokkaisten perheenjäsenten kanssa saattoi aiheuttaa sosiaalisia paineita. Sama tilanne saattoi olla kyseessä myös vaatimattomista ja köyhistä oloista tulleella nuorella maalaistytöllä. Woutersin mukaan tämän kaltainen uusi tilanne näyttäytyi monille sosiaalisen nousun pelosta kärsiville ennemminkin uhkana kuin mahdollisuutena. Vanhojen sosiaalisten raja-aitojen ylläpito saattoi tuoda turvaa oman statuksen kanssa kamppaileville kotiapulaisille.²⁵²

Ennen sosiaaliturvan yleistä paranemista sekä 1960-luvun eläkeuudistusta, joka mahdollisti kotiapulaisten jäämisen eläkkeelle, vanhojen kotiapulaisten asema saattoi olla hyvinkin haavoittuvainen. Niinpä monet vanhat kotiapulaiset jatkoivat työskentelyä jopa kahdeksankymppisiksi. Osa apulaisista taas onnistui jopa säästämään

²⁴⁷ SKS KRA Kotiapulaiset 1766. 2004–2005.

²⁴⁸ ”the two table pattern”, Hantzaroula 2004, 394.

²⁴⁹ Hantzaroula 2004, 395.

Eija Starkin mukaan vertaisuuden ilmapiiri, jonka ylläpito on aina ollut hierarkiassa ylemmän vastuulla, ”palvelee tehokasta työnjakoa ja yhteisten tavoitteiden saavuttamista”. Yhdessä ateriointi on osuva esimerkki juuri tällaisesta ilmapiiristä. Stark 2005, 45.

²⁵⁰ Wouters 2007, 1–4.

²⁵¹ Ibid, 48–50.

²⁵² Ibid, 48–50.

työssäoloaikanaan itselle rahaa oman eläkeasunnon verran. Rahikainen on tulkinnut pitkien työsuhteiden harvinaistumisen 50-luvulta 60-luvun loppuun tultaessa osittain juuri eläkeuudistuksen ansioksi.²⁵³ 1900-luvun edetessä viimeisille vuosikymmenilleen yhä harvemmasta perheestä oli enää tavattavissa vanhoja uskollisia. Viimeiset muisteluaineiston maininnat perheen parissa asuvista ja työskentelevistä apulaisista ovat 80-luvulta.²⁵⁴

7.2. Nuoret likat ja ammatin hiipuminen

*"Nuoret kotiapulaiset 1950–60-luvulla eivät olleet enää niin motivoituneita työhönsä kuin edellisten sukupolvien aikana. Kotiapulaisen työtä ei pidetty enää niin arvokkaana kuin ennen ja kaikki halusivat olla tasa-arvoisempia kuin ennen. Vielä minunkaan nuoruudessani kotiapulainen ei syönyt kanssamme ruokasalissa, vaan hän söi keittiössä sen jälkeen, kun me olimme syöneet. Näin jälkeenpäin se tuntuu pahalta, mutta se oli ajan tapa meidän sosiaaliluokassamme."*²⁵⁵

Yleinen ilmapiiri sotien jälkeisillä vuosikymmenillä alkoi kääntyä hiljalleen palvelusväen pitämisen vastaiseksi. Tasa-arvoa ja henkilökohtaista vapautta sekä toisaalta yksityisyyttä korostavassa yhteiskunnallisessa kehityksessä perheen parissa asuvaa kotiapulaista ei enää pidetty sopivana. Seuraava muistelija, 1950-luvun Käpylässä lapsuutensa viettänyt nainen kertoo suhtautumisestaan perheen kotiapulaiseen:

"Kirsti-täti [...] oli oikea vanhanajan ihminen. Hän piti aina esiliinaa, näytti ikälopulta, haisi sipulille ja puhui maalaisesti. Hän siivosi ja ahkeroi kaiken aikaa. Kun äiti maksoi hänelle perjantaisin, hän aina liikkui kyyneliin asti ja yritti palauttaa osan rahoista, "hänhän sai syödä meillä!" hän selitti. [...] Kirsti-täti ylläpiti kotiapulaisen rooliaan puhuttelemalla meitä lapsia kummallisella tavalla, ikään kuin kolmannessa persoonassa.. Hän oli jotenkin alamainen eikä se tehnyt veljeni ylisuurelle egolle yhtään hyvää. Hän komenteli vanhaa ihmistä. Minä olin lukenut Topeliuksen kertomuksia ja Anni Swanin tyttökirjoja ja yritin käyttäytyä "jalosti".

*Parin vuoden kuluttua me vaadimme, että saamme olla iltapäivät kotona ilman apulaista. Halusimme tulla koulusta tyhjään kotiin ja niin Kirsti-tädistä tuli osapäiväinen. Se olikin hieno juttu. Kotityöt oli tehty kaupat käyty ja siivottu, eikä tarvinnut silti olla tekemisissä ihmisen kanssa, joka oli ihan toisesta maailmasta= aikakaudelta. Meillä oli jo levysoitin emmekä pitäneet siitä, että Kirsti-täti tuli hössöttämään jotain asiaa juuri kun kuuntelimme musiikkia."*²⁵⁶

²⁵³ Rahikainen 2006b, 230. Violetta Hionidou on tuonut esille, kuinka 1900-luvun alun Kreikassa, oli varsin yleistä järjestely, jossa lapseton pariskunta saattoi testamentata omaisuutensa kokonaan tai osittain pitkäaikaiselle palvelijalleen korvauksena huolenpidosta kuolemaan saakka. Sopimukseen kuitenkin kuului, ettei palvelija saanut mennä naimisiin. Tämän tyyppiset järjestelyt turvasivat palvelijoiden aseman aikana ennen valtion tarjoamaa sosiaaliturvaa. Hionidou 2005, 481.

²⁵⁴ SKS KRA Kotiapulaiset 122–129 & 670–677. 2004–2005.

²⁵⁵ SKS KRA Kotiapulaiset 2557. 2004–2005.

²⁵⁶ SKS KRA Kotiapulaiset 337–338. 2004–2005.

Cas Wouters on kuvannut epämuodollistumisprosessia 1900-luvun Yhdysvalloissa ja Euroopassa. Yllä olevan muistelijan vaivautunut suhtautuminen perheen kotiapulaiseen kuvastaa hyvin niitä prosesseja, joita Wouters on havainnut toisen maailmansodan jälkeisissä länsimaissa, missä pyrittiin kaventamaan eri yhteiskuntaryhmien välistä etäisyyttä. Hänen mukaan ylemmyyden ja alemmuuden osoittaminen sosiaalisessa kanssakäymisessä muuttui epäsoveliaaksi. Esimerkiksi palvelusväestä puhuminen ei kuulunut ylempien luokkien sopiviin keskustelunaiheisiin 1960- ja 70-lukujen Isossa Britanniassa. Toisaalta ylempien luokkien yksityisyyden vaatimus toimi Woutersin mukaan keinona välttää syytökset hyväksikäytöstä ja syrjinnästä aikakautena, jolloin ei enää ollut korrektia vältellä sosiaalista ja psyykkistä kontaktia alemmien yhteiskuntaryhmien kanssa.²⁵⁷

Myös suomalaista työelämää tutkineet Väänänen ja Turtiainen ovat todenneet, että sotien jälkeisillä vuosikymmenillä Suomessa pyrittiin madaltamaan työelämässä perinteisesti vallinneita hierarkioita sekä demokratisoimaan työelämäsuhteita. Samalla työntekijän itsemäärämisoikeuteen liittyvät kysymykset tulivat keskeisiksi keskusteltaessa työelämän ongelmista.²⁵⁸ Näin ollen 1960-luvulla yleistynyt tapa hankkia kotiapulaiselle oma asunto tai palkata ainoastaan päiväapulaisia saattoi tuntua isäntäperheestä helpottavalta. Vaivaantuneisuutta tuottava epätasa-arvoinen isäntäperheen ja kotiapulaisen välinen suhde muuttui näin moderniksi ja ammatilliseksi työsuhteeksi, jolloin koti jäi puhtaasti perheenjäsenten välisen epämuodollisen kanssakäymisen tyyssijaksi. Tämä kodin muuttuminen keskenään tasa-arvoisten yksilöiden paikaksi kuvastaa individualismin ja tasa-arvoistumisen samanaikaista prosessia. Sen hintana oli kotiapulaisen siirtäminen pois kodin piiristä, ja siten samalla koko instituution hiipuminen.

Toisaalta perinteinen kotiapulaisen rooli ei enää antanut tilaa autonomisuutta ja tasa-arvoa arvostavalle modernille subjektille. Paasonen vuonna 1955 haastatteleminen alle 25-vuotiaista kotiapulaisista kukaan ei aikonut jäädä alalle.²⁵⁹ Hyvinkäällä vuonna 1940 syntynyt nainen muistelee kotiapulaisaikojaan Helsingin Laajasalon huvila-alueella: *"[...] minua kaiheresi "menetetty vapaus", kun en saanut käydä keskustassa toimistotöissä tasa-arvoisena toisten kanssa. Se elämä tuntui olevan niin kaukana!"*²⁶⁰

1960-luvun lopulle tultaessa vanhanaikaiseksi koettu kotiapulaisen ammatti ei enää houkutellut nuoria naisia, joilla oli mahdollisuus työllistyä kasvavalle palvelualalle. Selin

²⁵⁷ Wouters 2007, 2–3 & 64–65.

²⁵⁸ Väänänen & Turtiainen 2014, 267–268.

²⁵⁹ Paasonen 1956, 7.

²⁶⁰ SKS KRA Kotiapulaiset 1561. 2004–2005.

on havainnut, että helsinkiläisten kansakoulutyttöjen ammattiasematavoitteet muuttuivat 50-luvulta 60-luvun lopulle tultaessa yhä kunnianhimoisimmiksi.²⁶¹ Helsingin työnvälitystoimiston nuoriso-osasto ei myöskään pitänyt kotiapulaisen ammattia enää hyödyllisenä nuorten tulevaa työuraa ajatellen.²⁶² Koulutuksen mukanaan tuomat lupaukset etenemisestä elämässä pidemmälle kuin edelliset sukupolvet olivat iskostuneet 60-luvun nuorien naisten mieliin. Monet entiset kotiapulaisten työnantajat pohtivat muisteluissa kotiapulaisen ammatin katoamista ja yhteiskunnan uusia tuulia:

*"Tasa-arvokeskustelu kävi kuumemmaksi – eikä nuoria tyttöjä enää kiinnostanut 'piikominen'!?"*²⁶³

*"Yleinen mielipide alkoi myös kääntyä kotiapulaisen palkkaamista vastaan. Puhuttiin toisen ihmisen riistämisestä ja perheet syyllistettiin. Ammattia ei nuorten keskuudessa arvostettu eikä asunnolle ja täysihoidolle osattu laskea rahallista arvoa."*²⁶⁴

*"Tämä perinteenkeruu on tärkeä työ ja teillä Suomessa edelleenkin arvostetaan kotityötä. Täällä Ruotsissa se on jäänyt piikakeskustelun jalkoihin ja siitä on mielestäni muodostunut naisten ja perheiden todellinen rasite kun kaiken muun työn ohessa pitää vielä kotityötkin hoitaa ja valittaa ei saa ja jos toisen yrittäisi palkata niin on naisasialiikkeen vastustaja."*²⁶⁵

*"Tämä hieno, arvokas, aikanaan tärkeä, kuinka määrittelin 'ammattikunta', tuhoutui sos.dem'ien ja kommunistien ihmistä alistavaan nimitykseen 'piika'. Nämä naiset, nuoria pääasiassa, tulivat maaseudulta kaupunkeihin piikapaikoista töihin."*²⁶⁶

²⁶¹ Selin 2017, 159.

²⁶² Selin 2017, 280.

²⁶³ SKS KRA Kotiapulaiset 1443. 2004–2005.

²⁶⁴ SKS KRA Kotiapulaiset 1136. 2004–2005.

²⁶⁵ SKS KRA Kotiapulaiset 2219. 2004–2005.

²⁶⁶ SKS KRA Kotiapulaiset 2033. 2004–2005.

8. Johtopäätökset

Kotiapulaisena työskentely helsinkiläisissä perheissä on hedelmällinen aihe tutkittaessa suomalaisen yhteiskunnan sotien jälkeistä sosiaalista hierarkiaa. Ammatin hiipuminen lähes olemattomiin 1980-luvulle tultaessa kertoo osaltaan tarinaa tasa-arvoa ja koulutusta korostavan hyvinvointiyhteiskunnan läpimurrosta. Kotiapulaisen pitämistä alettiin pitää yleisesti vanhanaikaisena ja sopimattomana luokattomaan yhteiskuntaan tähtäävässä eetoksessa. Tämän tutkimuksen kotiapulaiset sijoittuvat ajallisesti merkittävään yhteiskunnan murroskohtaan, mikä osaltaan selittää näiden naisten ristiriitaista positiota ja ammatti-identiteettiä.

Helsingissä työskennelleet kotiapulaiset olivat yllättävän homogeeninen ryhmä. Tämä tutkimus vahvistaa käsitystä siitä, että suomalaisen kotiapulaisluokan muodostivat pääsääntöisesti maaseudun naiset. Hyvin tyypillisen tarinan mukaan he olivat kotoisin köyhistä monilapsisista pienviljelijäperheistä eikä heillä ollut muuta mahdollisuutta kuin lähteä piikomaan kaupunkiin. Entisten kotiapulaisten muisteluissa toistuvat kertomukset vaihtoehdottomuudesta. Merkillepantavaa tässä tutkimuksessa on, että maantieteellisesti yli puolet Helsingissä asuvista kotiapulaisista oli kotoisin Itä-Suomesta. Helsinkiläisiä keski- ja yläluokan lapsia hoiti tyypillisimmillään köyhän savolaisen suurperheen tytär. Ammatti on siten nähtävissä myös osana Suomen pääkaupungin ja periferian välistä suhdetta. Maaseudun heikot kouluttautumismahdollisuudet sekä keski- ja yläluokkaa suosiva rinnakkaiskoulujärjestelmä yhdessä maaseudun suurten lapsilukujen ja köyhyyden kanssa tuottivat tilanteen, jossa maalaistyttöjä virtasi kaupunkeihin kotiapulaisen työtä tekemään.

Tarkastelen kotiapulaisuutta ennen kaikkea intersektiona tässä tutkimuksessa. Kotiapulaisen toiseus muodostui siinä risteämässä, jossa kohtasivat työväenluokkaisuus, maalaisuus ja naiseus. Kotiapulaisiin liittyvissä stereotypioissa työväenluokkainen naiseus ja toisaalta maalaismainen naiseus tuottivat kantajalleen ristiriitaisen aseman. Torjuakseen työväenluokkaisuuden leiman apulaisen oli osoitettava kunnollisuutta ja kunniallisuutta. Tämä kamppailu kotiapulaisen siveellisyydestä käytiin ennen kaikkea ylempiä luokkia edustavassa isäntäperheessä. Olemalla kiltti ja vähän maalattu maalaistyttö toimi etuna ammatissa, jossa asuttiin intiimisti vieraassa perheessä. Harmonisen yhteiselon nimissä oli turvallista, että nuoret naiset eivät viestittäneet olemuksellaan minkäänlaista siveettömyyttä tai kevytkenkäisyyttä. Toinen työväestöön liitettävä vaarallinen ominaisuus, jota oli

parempi piilotella kotiapulaisen ammatissa, oli luokkatietoisuus. Huolimatta siitä, että ammatti oli selkeästi luettavissa suhteellisen huonosti palkattuun ruumiilliseen työhön, ja että suhde isäntäperheeseen oli luokkaperustainen, kotiapulaisen ammatti pyrki jatkuvasti pakenemaan työväenluokkaisuuden leimaa.

Toisaalta mielikuva maaseudun yksinkertaisesta, alistuvasta piistä oli toinen stereotypia, jonka kanssa monet apulaiset joutuivat kamppailemaan. Konteksti oli kuitenkin usein toinen kuin työväenluokkaisuuden kanssa. Kotiapulaisuus ja maalaisuus, jotka olivat lähes erottamattomasti liitoksissa, eivät toimineet pääomina kaupungin vapaa-ajan viettopaikoissa, joissa kaupungin nuoret tapasivat tavata toisiaan. Oli parempi salata ammatinsa ja oppia puhumaan stadin slangia, jos halusi sopeutua joukkoon ja löytää kivan kaupunkilaispojan. Maalaismaisen habituksen hälventämisessä keskeistä olivat juuri tapa puhua ja pukeutua. Monet kotiapulaiset kokivat, että toisin kuin isäntäperheet, kaupunkilaispojat eivät aina etsineet kilttiä maalaistyttöä. Se, mikä toimi etuna kotiapulaisen ammatissa, ei toiminutkaan oman ikäisten kaupunkilaisten keskuudessa, mistä yleensä etsittiin myös kumppania. Ammatissa työskennelleet nuoret naiset saattoivat joutua tasapainottelemaan tilanteessa, jossa työnantajan kodin piirissä oli piilotettava oma viehättävyytensä, kun taas vapaa-ajalla kumppanin etsimisen yhteydessä samainen ominaisuus toimi ennemminkin valttina.

Yksi tämän tutkimuksen kysymyksistä koski kotiapulaisten mahdollista sosiaalista nousua. Kuinka yleinen oli *Juurakon Huldan* kaltainen kertomus kotiapulaisen kohoamisesta sivistyksen ja koulutuksen avulla ylempiin luokkiin? Oliko mahdollista, että kotiapulaisena toimiminen avasi isäntäperheen kautta ovet kulttuuriseen ja sosiaaliseen pääomaan? Kysymyksiin ei ole helppo saada selkeää vastausta mutta tämän tutkimuksen valossa vaikuttaa siltä, että tästä työväenluokkaisesta ammatista ei noustu juurikaan edes keskiluokkaan jos tarkastellaan apulaisen myöhempiä ammatteja tai aviomiesten ammatteja. Huolimatta sotien jälkeisten vuosikymmenien jälkeisestä kertomuksesta suomalaisen yhteiskunnan tasa-arvoistumiskehityksestä ja tasaveroisista mahdollisuuksista ponnistaa alhaalta ylös tämä tutkimus ei pieneltä osaltaan vahvista mielikuvaa sosiaalisesta sekoittumisesta.

Tämä tutkimuksen perusteella on kuitenkin mahdollista väittää, että laajenevan koulutuksen merkitys oli suuri tutkimuksen kohteena olleille naisille. Koulutussektorin laajentuminen ja yhä laajempien kansankerrosten kouluttautuminen selittävät pääosin kotiapulaisina työskennelleiden naisten siirtymisen muihin ammatteihin 1950–70-luvuilla. Myös joidenkin entisten kotiapulaisten kohoaminen lähemmäs keskiluokkaa

selittyy ennemminkin koulutuksella kuin kontakteilla isäntäperheeseen.

Mielenkiintoinen havainto Hesperiankadun kotiapulaisten kohdalla on se, että mitä nuorempaa polvea apulainen edusti, sitä todennäköisemmin hän kouluttautui ammattiin, joka vastasi alemman keskiluokan töitä. Toisin sanoen 40-luvulla syntyneiden kotiapulaisten mahdollisuudet sosiaaliseen nousuun näyttävät olleen paremmat kuin 20-luvulla syntyneiden, jotka näyttävät jääneen perinteisiin naisvaltaisiin työläisammatteihin.

Sotien jälkeinen kotiapulaisuus näyttäytyi erilaiselta riippuen siitä, minkä sukupolven kautta sitä tarkasteltiin. Käyttämäni lähdeaineiston valossa kotiapulaissukupolvien välillä vallitsi erilaiset eetokset suhteessa ammattiinsa. Nuoremmat sukupolvet suhtautuivat kotiapulaisuuteen välineellisesti tähdäten sen avulla opintoihin ja asuntoon. Väliaikaiseksi käsitetty ammatti toimi ponnahduslautana asuntopulasta kärsivässä Helsingissä lopulta muihin ammatteihin. Maailma ei avautunut yhtä vaihtoehtoisesti vanhemmille sukupolville. Osalle heistä ammatista muodostui elinikäinen pesti. Perheenemännät muistelivat näitä vanhoja uskollisia nöyrinä ja ahkerina naisina vastakohtana nenäkkäille ja holtittomille nuorille likoille, jotka eivät yksinkertaisesti soveltuneet ammattiin. Ammatin hiipuessä hiljalleen historiaan pitkään samaa perhettä palvelleet kunnan kotiapulaiset nostettiin korokkeelle samaan aikaan kun nuorempia polvia katsottiin paheksuvasti päätä pudistellen.

Kotiapulaisen ammatti hiipui 1970-luvulle tultaessa samaan aikaan kun suomalainen yhteiskunta otti askeleita kohti tasa-arvoisempaa peruskoulu-uudistusta, kaikille avointa lasten päivähoitoa, työntekijän asemaa parantavaa työlainsäädäntöä sekä kattavampaa sosiaaliturvaa. Sotien jälkeisten vuosikymmenien talouskasvu ja yhteiskunnalliset uudistukset hävittivät kotiapulaisen ammatin lähes täysin. Perinteistä kotiapulaisen ammattia ei enää nähty sopivana työnä suomalaisille nuorille naisille sosiaalisten hierarkioiden madaltamiseen tähtäävässä Suomessa.

Liitetaulukko: Hesperiankadun kotiapulaiset 1950–1978

	synt. vuosi	aloitus ikä	työssäoloaika	synt.paikka (jos kaupunki)	ammattinimike 10 v. päästä	siviilisääty / 10 v. päästä	av.miehen ammatti	as.paikka 10 v. päästä
1.	1900	43	1943–51 (8v 1kk)	Kanta-Häme	kotiapulainen	n / n	-	00550 Hki
2.	1905	48	1953 (5 kk)	Itä-Uusimaa	-	- / -	-	-
3.	1908	35	1943–51 (8v 1kk)	luovutettu Karjala	kotiapulainen	n / n	-	Tapiola, Espoo
4.	1913	46	1959–60 (6kk)	Satakunta (Pori)	kuollut v. 1960	- / (k)	-	-
5.	1918	45	1963 (4vko)	Pohjois- Karjala	-	n / -	-	-
6.	1918	42	1960–61 (10vko)	Keski-Suomi	keittäjä, taloudenhoitaja	n / nm (1971)	puutarha- työntekijä	00680 Hki
7.	1918	39	1957 (2kk)	Kanta-Häme	-	n / -	-	-
8.	1919	32	1951 (6kk)	luov. Karjala (Käkisalmi)	-	- / -	-	-
9.	1920	30	(1950)-53 (väh. 2v 4kk)	Uusimaa (Helsinki)	kotiapulainen	n / n	-	00260 Hki
10.	1924	32	1956 (7kk)	Pohjois- Karjala	kotiapulainen	n / n	-	00430 Hki
11.	1924	29	1953-54 (väh 10 kk)	Varsinais- Suomi	-	nm / nm (1955)	maisteri	-
12.	1928	33	1961 (6vko)	luov. Karjala (Viipuri)	siivooja	n / n	-	00500 Hki
13.	1929	23	1952-53 (8kk)	Pohjois- Karjala	-	- / -	-	-
14.	1930	31	1961 (4kk)	Etelä-Karjala	kodinhoitaja	n / nm (1963)	-	-
15.	1931	20	1951-1952 (3kk)	Kymenlaakso	-	- / -	-	-
16.	1932	21	1953 (3kk?)	Uusimaa	-	er / -	-	-
17.	1934	16	1950-51 (1v 4kk)	Pohjois- Karjala	-	n / -	-	-
18.	1934	17	1951 (3kk)	Pohjois- Karjala	postittaja	n / nm (1957)	levyseppä	00400 Hki
19.	1935	19	1954 (väh. 7vko)	Pohjois-Savo (Iisalmi)	-	n / -	-	-
20.	1935	17	1952 (6kk)	Keski- Suomi	-	n / -	-	-
21.	1935	20	1955 (6kk)	Pohjois- Karjala	-	n / -	-	-
22.	1937	20	1957 (väh. 3kk)	luovutettu Karjala	liikeapulainen	n / nm (1964)	myym.hoit. , konttoristi	00750 Hki
23.	1937	22	1959 (3kk)	Keski- Pohjanmaa	-	n / nm (1960)	asentaja	Porvoo
24.	1938	21	1959-60 (1v 3kk)	luov. Karjala (Sortavala)	-	n / -	-	-
25.	1938	22	1960 (8kk)	Keski-Suomi	-	n / -	-	-
26.	1941	22	1963 (4kk)	Pohjois- Karjala	toimistoapulai- nen	n / nm (1966)	työmies	-
27.	1941	19	1960 (5vko)	Keski-Suomi	laaduntarkkaili- ja	n / nm (1964)	hitsaaja	00730 Hki
28.	1941	17	1958 (väh. 5kk)	Etelä- Pohjanmaa	konttoristi	n / nm (1964)	sähköasent aja	00820 Hki
29.	1943	18	1961 (5kk)	Uusimaa	liikeapulainen	n / nm (1962)	-	00180 Hki
30.	1948	19	1967-68 (1v 9kk)	Keski-Suomi	sairaala- apulainen	n / -	-	00200 Hki

Lähde: HKA Asunto-osakeyhtiö Hesperiankatu 32, Asukasluettelo 1950–1960 & 1961–1978;
HKA Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimisto Osoiterekisteri, osa III, 1956–1973.

Lähdeluettelo

Arkistolähteet

Helsingin kaupunginarkisto (HKA)

Asunto-osakeyhtiö Hesperiankatu 32

Luettelot

Asukasluettelo 1950–1960 Bb:3

Asukasluettelo 1961–1978 Bb:4

Helsingin poliisilaitoksen osoitetoimisto

Luettelot

Osoiterekisteri, osa II, 1951–1956

Osoiterekisteri, osa III, 1956–1973

Työnvälitystoimisto

Taloustyön osasto

Työnhakemuskortit 1952–1960

Suomalaisen kirjallisuuden seura (SKS)

Kansanrunousarkisto (KRA)

Kotiapulaismuistot talteen -keruukilpailu 2004–2005

Painetut lähteet

Helsingin kaupungin tilastolliset vuosikirjat 1950–1970. Helsingin kaupungin tilastotoimisto.

Verkkojulkaisut

Tahdon stadiin (1969), YLE. (<http://yle.fi/aihe/artikkeli/2007/06/28/tahdon-stadiin>). Viitattu 23.4.2017.

Lehdistö

Helsingin Sanomat 1950–1980.

Kotiliesi 1950–1979.

Aikalaiskirjallisuus

Hämäläinen, Helvi: *Säädyläinen murhenäytelmä*. WSOY. Juva 1941.

Oksanen, Sirkkaliisa : *Punakettuhattu*. WSOY. Porvoo 1961.

Tervapää, Juhani (alias Wuolijoki, Hella): *Juurakon Hulda*. Gummerus. Jyväskylä 1937.

Elokuvat

Suomisen perhe. Ohjaus Toivo Särkkä. Oy Suomen Filmitöiteollisuus. 1941.

Suomisen Ollin tempaus. Ohjaus Orvo Saarikivi. Oy Suomen Filmitöiteollisuus. 1942.

Suomisen taiteilijat. Ohjaus Orvo Saarikivi. Oy Suomen Filmitöiteollisuus. 1943.

Suomisen Olli rakastuu. Ohjaus Orvo Saarikivi. Oy Suomen Filmitöiteollisuus. 1944.

Suomisen Olli yllättää. Ohjaus Orvo Saarikivi. Oy Suomen Filmitöiteollisuus. 1945.

Taas tapaamme Suomisen perheen. Ohjaus Toivo Särkkä. Oy Suomen Filmitöiteollisuus. 1959.

Jengi. Ohjaus Åke Lindman. T. J. Särkkä / Oy Suomen Filmitöiteollisuus. 1963.

Tutkimuskirjallisuus

Alestalo, Matti Juhani: *Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat Suomessa 1950–1975*. Sosiologian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto 1980.

Allardt, Erik: *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. WSOY. Porvoo 1964.

Bourdieu, Pierre: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. (Richard Nicen englanninkielinen käännös teoksesta *La Distinction. Critique sociale du jugement*. 1979.) Routledge. London 1989.

Bras, Hilde: "Maids to the city: migration patterns of female domestic servants from the province of Zeeland, the Netherlands (1850–1950)". *The History of the family* 8/2003. 217–246.

Eskola, Antti: *Maalaiset ja kaupunkilaiset*. Kirjayhtymä. Helsinki 1963.

Fox, Pamela: *Class Fictions. Shame and Resistance in the British Working-Class Novel, 1890–1945*. Duke University Press. Durham & London 1994.

Gronow, Jukka: *The Sociology of Taste*. Routledge. London, 1997.

Grönstrand, Heidi; Launis, Kati; Leskelä-Kärki, Maarit; Melkas, Kukku; Palin, Tutta; Rojola, Lea: "Suomalaisen omakuvan murros". *Historiallinen aikakauskirja* 3/2007. 389–392.

Haimi, Marjatta: *Tutkielma kotiapulaisen ammattiin hakeutuvasta työvoimasta ja sen määrän ja laadun vaihtelusta*. Sosiaalipolitiikan laudatur-työ. Helsingin yliopisto. 1961.

Hall, Stuart: "The Spectacle of the 'Other'". Teoksessa *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. Toimittanut Stuart Hall. Sage Publications. London 1997. 223–279.

Hall, Stuart: "Kulttuurisen identiteetin kysymyksiä" (Mikko Lehtosen suomenkielinen käännös artikkelista "The Question of Cultural Identity" teoksessa *Modernity and its Futures*. Toim. Stuart Hall ja muut. Polity Press and Open University. 1992.) Teoksessa *Identiteetti*. Vastapaino. Tampere 1999. 19–76.

Hantzaroula, Pothiti: "The Dynamics of the Mistress-Servant Relationship". Teoksessa *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th - 21st Centuries*. Toimittanut Antoinette Fauve-Chamoux. Peter Lang. Bern 2004. 379–408.

- Hantzaroula, Pothiti: "Perceptions of Work in Albanian Immigrants' Testimonies and the Structure of Domestic Work in Greece". Teoksessa *Migration and the Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Toimittanut Helma Lutz. 2008. 61–74.
- Hionidou, Violetta: "Domestic service on three Greek islands in the later 19th and early 20th centuries". *The History of the Family* 10/2005. 473–489.
- Häkkinen, Antti et al: *Sosiaalinen albumi. Elämäntavat sukupolvien murroksissa*. Nuorisotutkimusseura. Helsinki 2013.
- Kalela, Jorma: "Muistitiedon näkökulma historiaan". Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos et al. SKS. Helsinki 2006. 67–92.
- Kontula, Anna: *Luokkalaki. Miten Suomen lait ja viranomaiset syrjivät työväenluokkaa*. Into. Helsinki 2016.
- Korkiakangas, Pirjo: "Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun". Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos et al. SKS. Helsinki 2006. 120–144.
- Kortteinen, Matti: *Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. Otava. Helsinki 1982.
- Lahtinen, Anu: "Piika, nuori naimaton palvelusnainen 1300–1600". Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toimittaneet Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen. SKS. Helsinki 2006. 32–49.
- Laslett, Peter: *The World We Have Lost*. Routledge. London 1965.
- Launis, Kati: "Työväen Maamme-kirja". Teoksessa *Läpikulkuihmisiä Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Kukku Melkas, Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä- Kärki, Jussi Ojajärvi, Tutta Palin & Lea Rojola. SKS. Helsinki 2009. 73–106.
- Lehto-Trapnowski, Päivi: "Maitotyttö vai dynamiittityttö?" Teoksessa *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Toimittanut Matti Pelttonen. Suomen historiallinen seura. Helsinki 1996. 145–165.
- Lynch-Brennan, Margaret: "Was Bridget's Experience Unique? A Comparative View of American Domestic Service over Time and Space". Teoksessa *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th - 21st Centuries*. Toimittanut Antoinette Fauve-Chamoux. Peter Lang. Bern 2004. 489–515.
- Matthys, Christa: "Domestic servants and diffusion of fertility control in Flanders, 1830–1930". *The History of the Family* 4/2013. 456–480.
- Mclsaac Cooper, Sheila: "From Family Member to Employee: Aspects of Continuity and Discontinuity in English Domestic Service, 1600–2000". Teoksessa *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th - 21st Centuries*. Toimittanut Antoinette Fauve-Chamoux. Peter Lang. Bern 2004. 277–296.
- Melkas, Kukku: "Palvelustyttö sivistyneistön peilinä". Teoksessa *Läpikulkuihmisiä Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Kukku Melkas, Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä- Kärki, Jussi Ojajärvi, Tutta Palin & Lea Rojola. SKS. Helsinki 2009. 107–134.
- Melkas, Kukku: "Mitä palvelijat palvelevat 1900-luvun alun kirjallisuudessa?". *Historiallinen aikakauskirja* 2/2009. 168–179.
- Moring, Beatrice: "Migration, Servanthood and Assimilation in the New Environment". Teoksessa *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th - 21st Centuries*. Toimittanut Antoinette Fauve-Chamoux. Peter Lang. Bern 2004. 43–70.

Nuolijärvi, Pirkko: *Kolmannen sukupolven kieli Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. SKS. Helsinki 1986.

Ollila, Anne: "Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä". Teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toimittaneet Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. SKS. Helsinki 2001. 75–90.

Paananen, Leena: *Kotiapulaiset Helsingissä vuonna 1969 sosioekonomiselta kannalta tarkasteltuna*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 1970.

Paasonen, Airi: *Kotiapulaisen ammatti hänen omasta näkökulmastaan*. Sosiaalipolitiikan laudatur-työ. Helsingin yliopisto. 1956.

Peltonen, Ulla-Maija: "Muistitieto folkloristiikassa". Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos et al. SKS. Helsinki 2006. 93–119.

Portelli, Alessandro: "Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?". Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos et al. SKS. Helsinki 2006. 49–64.

Pöysä, Jyrki: "Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa". Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Toimittaneet Outi Fingerroos et al. SKS. Helsinki 2006. 221–244.

Rahikainen, Marjatta: "Kadonneen työn jäljillä". Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskialalta nykypäivään*. Toimittaneet Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen. SKS. Helsinki 2006. 7–31.

Rahikainen, Marjatta: "Kotiapulaisena 1900-luvun kaupunkilaisperheissä". Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskialalta nykypäivään*. Toimittaneet Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen. SKS. Helsinki 2006. 224–252.

Rauhala, Urho: *Ammattien arvostus ja yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus*. Licensiaatintyö. Sosiaalipolitiikan laitos. Helsingin yliopisto, 1965.

Rojola, Lea: "Sivistyksen ihanuus ja kurjuus – suomalaisen nousukkaan tarina". Teoksessa *Läpikulkuihmissä Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Kukku Melkas, Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä-Kärki, Jussi Ojajärvi, Tutta Palin & Lea Rojola. SKS. Helsinki 2009. 10–38.

Roos, J. P.: *Elämäntapaa etsimässä*. Tutkijaliiton julkaisusarja 34. Helsinki 1985.

Roos, J. P.: *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. SKS. Helsinki 1987.

Salomaa, Eveliina: *"Mä oon sellasessa välitilassa"*. Tutkimus pääkaupunkiseudun nuorten naisten luokkapositioista. Pro gradu –tutkielma. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto, 2015.

Sarti, Raffaella: "The Globalization of Domestic Service – An Historical Perspective". Teoksessa *Migration and the Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Toimittanut Helma Lutz. 2008. 77–97.

Saunders, Conrad: *Social Stigma of Occupations. The Lower Grade Worker in Service Organisations*. Gower. Farnborough 1981.

Selin, Sinikka: *Mikä sinusta tulee isona? Koulutus- ja ammattisuunnitelmat 1950–60-luvun Helsingissä*. Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 191. Helsinki 2017.

Sharpless, Rebecca: *Cooking in Other Women's Kitchens. Domestic Workers in the South, 1865-1960*. University of North Carolina Press. 2010.

Skeggs, Beverley: *Formations of Class and Gender. Becoming respectable*. SAGE Publications. London 1997.

Skeggs, Beverley: *Class, Self, Culture*. Routledge. London 2004.

Stark, Eija: ”Maalaisköyhälistö ja ryhmävastakohtaisuudet 1900-luvun Suomessa”. Teoksessa *Työväestön rajat*. Toimittanut Matti Hannikainen. Väki voimakas 18. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Saarijärvi 2005. 25–53.

Steel, Tytti: *Risteäviä eroja sataman arjessa*. Väitöskirja. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto, 2013.

Sytelä, Marja-Liisa: *Helsinkiläinen perheenemäntä kotiapulaisen työnantajana*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 1970.

Valkonen, Marjaana: ”Jäsenenä vaan ei vallankäyttäjänä. Naiset ammattiyhdistysliikkeessä vuosina 1907–1947”. Teoksessa *Tuntematon työläisnainen*. Toimittaneet Leena Laine & Pirjo Markkola. Vastapaino. Tampere 1989. 210–233.

Vikström, Marie-Christine: ”Female Domestic Servants in Sundsvall”. Teoksessa *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th - 21st Centuries*. Toimittanut Antoinette Fauve-Chamoux. Peter Lang. Bern 2004. 87–12.

Wall, Richard: ”The Social and Economic Significance of Servant Migration”. Teoksessa *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th - 21st Centuries*. Toimittanut Antoinette Fauve-Chamoux. Peter Lang. Bern 2004. 19–42.

Walter, Bronwen: ”Irish Domestic Workers and English National Identity”. Teoksessa *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th - 21st Centuries*. Toimittanut Antoinette Fauve-Chamoux. Peter Lang. Bern 2004. 471 – 488.

Waris, Heikki: *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*. WSOY. Porvoo 1974.

Westphalen, Alice: *Perheenemäntä kotiapulaisen työehtojen määrääjänä*. Sosiaalipolitiikan pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto. 1957.

Wouters, Cas: *Informalization. Manners & Emotions since 1890*. SAGE Publications. London 2007.

Väänänen, Ari & Turtiainen, Jussi: *Suomalainen työntekijä 1945–2013*. Vastapaino. Tampere 2014.

Helsinki tilastoina 1800-luvulta nykypäivään. Helsingin kaupungin tietokeskus. Helsinki 2000.